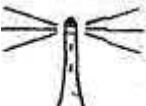
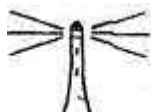

EDITIO PHHAROS

SZÉCSY JÁNOS

AZ ERŐSZAK KORA

Fejezetek egy közjáték lélektanából

*Kérem az olvasót, könyvemben
ne keressen politikai célzatossá-
got. Semmiféle világszemléletet,
pártot, vagy hitvallást nem
akarok védeni, vagy támadni.
Aki rejtett szándékokat keres,
félreérti a szerző indítékait.
Az emberi gondolatot akartam
szolgálni, keresztény kultúránk
és európai voltunk nagy hagyo-
mányait, melyek megvédelmezése
ma a kis népek legszentebb
történelmi feladata.*

Budapest, 1943 augusztus.

SZÉCSY JÁNOS

AZ ERŐSZAK KORA

Fejezetek egy közjáték lélektanából

PHAROS

E könyv 1943 őszén jelent meg a Pharos könyvkiadóvállalat kiadásában. Tipográfiai elrendezését és borítólapját Csillag Vera tervezte. – Nyomtatta a Hellas Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapesten, garmond Badenia antiqua hetükkel. – Felelős nyomdavezető: Szeverényi József. – Felelős kiadó: nemes Szahó-Froreich Antal. Copyright by Pharos Budapest 1943.

Szirtes Antalnak

AZ ÉLET ARCULATA

A XIX. század közepe óta a technikai civilizáció új uralkodó emberfaját termelt Nyugaton: az átlagembert.¹ Míg társadalmi szempontból a tömegek korát éljük, az egyén számára az határozza meg az élet arculatát, hogy az átlag és a középszer lett a mindenség feltétlen zsinórmértéke. „A mai európai közélet legfontosabb, – biztató vagy fenyegető? – jelensége a tömegek felnyomulása a teljes társadalmi hatalomig”, – írja Ortega y Gasset;²

¹ Ez a könyv nem akar több lenni önmagánál. Jegyzet és rövid lelkiismeret-vizsgálat. Az átlagember gyászos diadalútját csak évtizedes munkával és a XIX. század teljes pszichológiai feldolgozásával lehetne a teljesség reményében rekonstruálni. De ebben a korban, melyet elborított a közhely, közönségesség, erőszak és kietlen célszerűség, mely önhittségében fölényesen tolt a félre útjából az ember és a szellem szabadságát, a természet törvényeit és az egyéniség tiszteletét, a gyarló hang is hitvallásnak számít; a kollektív harsogásban a jámbor szándék is több az elvonult hallgatásnál.

² Ortega y Gasset: A tömegek lázadása. Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, Budapest 1938, 9. 1.

ha hozzátesszük, hogy az egyéniség helyét az átlagember közönséges egyénisége foglalta el, máris a modern kollektívum képletéhez jutottunk. Nem véletlen, hogy a technikai civilizáció, mely minden tekintetben a szellem szorongatásának egyik legnehezebb pillanata, a lélektan példátlan haladását hozta; a modern élet külterjessége és mozgalmassága, a gépek és a társadalmi osztályok küzdelme eltakarja előlünk azt a tényt, hogy korunk válsága sokkal nagyobb mértékben pszichológiai válság, mint a történelem bármely más korfordulója. Az átlagember napjainkban nemcsak közepes tehetséget, vagy szürke egyéniséget jelent, hanem inkább pszichológiai magatartást; uralma nem a szellemi teljesítmény csökkenése, hanem a szellem teljes kiküszöbölésének vágya. Közel egy század óta az átlagember mindenható alacsonyrendűsége adja az élet alaphangját. Ez az átlagember csak az összes többi átlagemberek szoros testi közelségében érzi elviselhetőnek az életet, tehát tömegbe verődik. Álljunk meg egy pillanatra ennél a megállapításnál.

Wilhelm Röpke szerint korunk egy véletlen „történelmi interferencia” áldozata, mivel a

halálozások és a születések egyidőben csökkennek.³ Következésképpen az élet tömegjelenséggé válik és Nyugatot új milliók özönlik el, - „szükségszerű volt, hogy ez az egész civilizációnak tömegjellegét adjon. Ennek a feszültségnek egyetlen társadalom sem tudott volna ellentállni a nélkül, hogy struktúráját el ne veszítse és tömegtársadalommá ne silányodjék.” Ez a tetszetős okoskodás szinte megmagyarázza a nyugati élet nagy színváltozását és elfogadhatóan indokolja a tömegek váratlan felbukkanását. De ha alaposabban szemügyre vesszük, kitűnik, hogy e tétel túlságosan egyszerű és nem számolt néhány jelenséggel. Kétségtelen, a XIX. század derekán új milliók özönlötték el a nyugati féltekét és amint Werner Sombart kimutatta, Európa lakossága néhány évtized alatt megkétszereződött. De az, hogy az élet tömegjelenséggé vált, „eltömegesedett”, másodlagos jelenség. Az élet arculata jóval előbb megváltozik, mielőtt a tömegek, mennyiségtani értelemben véve, szóhoz juthattak volna. Az ötvenes évek forradal-

³ Wilhelm Röpke: Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart. Eugen Kentsch Verlag, Erlenbach-Zürich 1942, 28. 1.

mai már az igények leszállításának jegyében robbannak ki s a különböző jelszavak, vagy osztálykérdések pszichológiai tartalma mindig azonos: az élet egyszerűsítése s az eszmények közérthetősége, tehát csökkentése az egyetlen kívánság.

A nyugati élet nem várta meg, míg az új tömegek erőszakkal vívják ki vélt jogaikat, hanem az átlagember elé sietett és lábai elé helyezte az élet teljességét. Így az élet végső csökkentésének már nem volt akadály, s a nyugati félteke igen rövid idő alatt megtelt azzal a közeggel, melyben a technikus átlagember egyedül képes élni: a tömeggel. Hogy ez miképpen történt, azt a következő fejezetekben igyekszem megmagyarázni. Egyelőre állapítsuk meg, hogy a „tömeg fogalmáról” teljes joggal csak társadalmi vagy az egyén szempontból beszélhetünk; az egyén szerepe azonban fontosabb minden közösségi magatartásnál, hiszen az egyes ember fizikai és szellemi tulajdonságai adják az uralkodó embertípust, mely minden korszak sajátos arculatát alakítja. Ebből a szempontból a technikai civilizáció a közönséges átlagember fénykora.

Ne feledjük, hogy a XIX. század a terv-

szerű gyarmatosítás kora.⁴ Európa túlzásfolt-sága éppen akkor ölt elviselhetetlen méreteket, mikor a nyugati nagyhatalmak rendszeresen birtokukba veszik a világ minden hasznothajtó pontját. A földteke tekintélyes része néhány évtized alatt európai ellenőrzés alá kerül, de a gyarmatosító országokban rövidesen fel-merül a túlnépesedés problémája. Ha a hellasi gyarmatosokra vagy a római provinciákra gondolunk, meg kell állapítanunk, hogy a modern gyarmatpolitika üres telkeket hódított meg szerte a világon. Ha a technikai civilizáció nem lenne önmagába zárt körforgás és ha a mérhetetlen étvágyú átlagember nem szorulna élete minden pillanatában a tömeges együtt-létre, Nyugat fölös tömegei éppen betölthették volna az új területeket.

Ám a technikai ember semmi körülmények között sem hajlandó elhagyni földrésze szűkös határait; 1928-as statisztikák szerint az európai gyarmatbirodalmak tengerentúli területe összesen 55 millió négyzetkilométer, ami saját kétmillió négyzetkilométerünkhöz viszo-

⁴ A gyarmati Európa kialakulását talán senki sem látta olyan éles szemmel, mint Wolfram von den Steinen, ragyogó tanulmányában: *Glück und Unglück in der Weltgeschichte*. Burg Verlag Basel 1943.

nyitva semmiképpen sem magyarázza meg az Európán kívüli területek teljes mellőzését.⁵

A XIX. század óta a gyarmatoknak kellene betölteniök az ager publicus szerepét. A nagy hódítások százada különösképen megfelekedezett a colonista típusáról, s mikor az új területeken égető szükség lett volna telepésekre, valóságos népvándorlás indult Európából az amerikai gyarak felé.⁶ Látni fogjuk, hogy ez sem véletlen. A modern gyarmatosítás a technikai civilizáció egyik kollektív cselekvése volt, állami aktus, közérdek, melyet „magasabbnak” nevezett imperialista szempontok szerint szolgáltak. Az egyének legkisebb része sem volt e cselekvésben, s azok a területek, melyeket egy Clive, Warren Hastings, Rhodes, Duplex, De la Bourdonnais lángelméje hódított meg, a pacifikátorok halhatatlanságát fogják hirdetni s az államot fogják gazdagítani; ennél fogva minden előnynek, melyet az egyes ember a gyarmatokkal kapcsolatban

⁵ L. Wladimir Woytinsky: Tatsachen und Zahlen Europas. Paneuropa Verlag, Wien-Leipzig-Paris 1930. 167. 1.

⁶ 1800 és 1914 között ötvenmillió ember hagyta el Európát, ebből harminckétfélmillió az Egyesült Államokba vándorolt. V. ö. Kovács Imre: A kivándorlás. Cserépfalvi kiadás, Budapest 1938.

élvez, zsákmányjellege lesz, mert nem az egyén, nem a hódító, hanem a meghódított verejtéke és leleményessége eredményezte. Európa közigazgatást adott a világ jelentős részének, de nem adott embert, munkát, pionírt és áldozatot. A technikai civilizáció consulokkal és állami tisztviselőkkel igazgatja az új ager publicust, de az összezsúfolt nyugati átlagembernek, – imperialista tetszélgesét leszámítva – semmi személyes kapcsolata nincs birodalmával.⁷ Nem a XIX. század a történelem első ilyen hódítója, mert Róma már előljárt az intő példával. Plutarchos írja, hogy Tiberius Gracchus beszédeiben figyelmeztette katonáit a kollektív hódítás veszélyeire; a birodalom egyre nagyobb lesz, de ők, a világhatalom részesei, nem mondhatnak tulajdonuknak egyetlen kunyhót sem. „Meg kell tanulnunk világrészekben gondolkodni!” – tanította Cecil Rhodes, de éppen ez az, amit a kollektív hódító sohasem tudhat megtanulni, mert ahhoz a hódításhoz, melyben nem vett részt, legkevésbé sem kell gondolkodnia. A kollek-

⁷ V. ö. Die grosse Politik der europäischen Kabinette 1871-1914. Sammlung der diplomatischen Akten des auswärtigen Amtes, Berlin.

tív átlagember élvezni akarja a gyarmatok minden előnyét és semmiképen sem hajlandó az előnyökért áldozatot hozni; annál kevésbé, mert az áldozat fogalmát úgyszólván nem is ismeri. A nyugati élet intézményes zsúfoltságát a mérhetetlen kiterjedésű ager publicus nem tudta enyhíteni, mert az átlagember a megváltozott viszonyok között nem találhatta volna meg életfeltételeit. Jóllehet a gyarmatok hirtelen elvesztése Európa valószínű gazdasági összeomlását jelentené, a coloniák kimaradtak számításainkból; s ha nem feledkezünk meg róluk ilyen tökéletesen, könnyebben tisztázhatnák a tömeg és a kollektív élet, az egyén és a technikai civilizáció viszonyát.

A nyugati életet előzőnlötték a tömegek, mert a győztes átlagember tömegbe verődött. Az átlagember a többszám hatalmára támaszkodva felülkerekedett és meghódította a nyugati életet; e hódítás eredménye a technikai civilizáció. Vegyük szemügyre a technikus átlagembert és benne a kort, mely vakon hisz a kollektívum mindenhatóságában.

Mióta a technikai civilizáció meghódította a nyugati életet, a nyugati ember permanens hadiállapotban él. Nem véletlen, hogy a XIX. század vége óta a béke idézőjelbe került, s az európai ember állapotnak tartja, átmenetnek vagy készülődésnek. „Wir Europäer sind so sehr mit dem Wirken in der Welt beschäftigt, dass wir nicht, oder nicht genügend um das besorgt sind, was geistig aus uns wird” - írta Albert Schweitzer, s ezzel tökéletesen jellemezte az átlagember alapállását, mely végül az élet szétszóródásához vezetett.⁸ Az ember hadiállapotba kerül önmagával, mert kollektíven cselekszik, tehát egyéni indíték nélkül, talán éppen a cselekvés kedvéért.

„A béke megszervezéséről” beszélnek Nyugaton, „tartós és igazságos békéről” s a század első évtizedeiben kedvelt közhely volt a „harc a békéért”. Kérem, mondják ki e szót:

⁸ Albert Schweitzer: Die Weltanschauung der indischen Denker. Mystik und Ethik. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München MCMXXXV, 5. 1.

„béke” és tegyék hozzá a jelzőt „tartós béke”. Nem nyer-e ez a szó, mely hivatása szerint természetes állapotot, nyugodt munkát, építést és emberi életet jelent, valami fenyegető értelmet? A béke nem lehet igazságos, tartós, megszervezett, stb. csak annyira, amennyire maga az élet igazságos, tartós és előre megfontolt. Nem ruházhatjuk fel külön fogalmi jegyekkel, hiszen a béke az élet természetes formája, az ember életető közege, melyet eredeti állapotában nem lehet jelzőkkel ellátni, ahogyan a születés, halál, szerelem tényéhez sem tudunk semmi megkülönböztetőt hozzáfűzni.

Fordítsuk meg a tételt és állapítsuk meg, hogy a XIX. század végétől a világháború kitöréséig és a békekötésektől a második világháborúig „sikerült a békét biztosítani”. Valóban, ez a béke tartós volt és megszervezett, előre megfontolt és szükségszerű, mint a kimerült futó számára a rövid pihenő. A sokat emlegetett békekötések szintén tartós békére törekedtek, gyakorlati példával bizonyítván, hogy a tartós béke egyértelmű a tartósan harcképtelen ellenféllel.

A XIX. század vége óta igen gyakran és fennhangon kellett ismételtetni azt aényt,

hogy „béke” van, mintegy önmagunkat győzve meg arról, hogy ez az állapot valóban jelenvaló és nem érzékcsalódásnak estünk áldozatul. Ugyanettől az időponttól számíthatjuk azt a korszakot, melyet méltán nevezhetnénk a civilizáció belső hadiállapotának. A két világháború között a nyugati emberen mértéktelen tevékenységi láz vett erőt, sietősen habzsol, jövőtlenül élt a jelenben s ha kitekintett a pillanat határán túlra, inkább a múlt felé fordult, mely mindenekfelett a béke korszakát jelentette, azét a békéét, melyet még nem kellett neven nevezni. E jelenséggel még gyakran fogunk találkozni, itt állapítsunk meg annyit, hogy a technikus ember szorongása mélységesen indokolt volt. Ha felületesen végigpillantunk a technikus korszak fegyveres viszályain, megérthetjük, hogy a nyugati életet nem kívülről támadják, hanem önmagában hordja ítéletét, s a közönséges átlagember, ki erőszakos hatalmát a teremtés beteljesülésének tartja, valójában prédára vetette a nyugati életet, mely most nem számolva saját határaival, önmagában barbarizálódik.

Íme:

1900: Boxer-lázadás Kínában. A nagyhatalmak háborúja Kína ellen.

1900-1902: Búr háború.

1903-1904: Szocialista felkelés Spanyolországban. Lázadás Macedóniában.

1904: Orosz forradalom.

1904-1906: Herero-lázadás Német Délnyugat-Afrikában.

1904-1905: Orosz-japán háború.

1906: Felkelés Perzsiában.

1908: Forradalom Portugáliában. Török katonai felkelés.

1909-1910: Spanyolország háborúja a ritkabilok ellen Marokkóban. Zendülés Konstantinápolyban. Nyugtalan-ság Perzsiában. Az oroszok északról, az angolok délről nyomulnak előre.

Kína háborúja Tibet ellen.

1910 -1912 Felkelések Mexicóban.

1910-1911: Forradalom Perzsiában. Forrongások Marokkóban. Forradalom Hankauban (Kína).

1911- -1912 Olasz-török háború.
I. Balkánháború.

1912- -1913 24

- 1913: II. Balkánháború.
- 1914: Felkelés Albániában.
- 1914-1918: Világháború.
- 1915: A törökök hadjárata az örmények ellen.
- 1916: Lázongások Írországbán.
- 1917: Orosz forradalom.
- 1918: Véres zavargások Indiában. Forradalom Németországban, Ausztriában, Magyarországon, Csehszlovákiában, Szófiában, Konstantinápolyban.
- 1918-1920: Polgárháború Oroszországban.
- 1919: Török nacionalista forradalom
Kínai polgárháború, Afganisztán felkelése. Magyar forradalom.
- 1918-1920: Harcok Karinthiáért.
- 1919-1920: Baltikumi harcok.
- 1919-1921: Harcok a kelet-német területért, a Rajna-vidékért és Karinthiáért.
- 1919-1924: Harcok a Rajna vidékért és a Ruhr vidékért.
- 1920: Albán forradalom. Mexicóban felkelések.
- 1920-1921: Lengyel-orosz háború.

- 1921: A kabilok felkelése Marokkóban, spanyol győzelem.
- 1921-1922: Török-görög háború.
- 1922: Fasiszta forradalom Olaszországban.
- 1922-1928: Kínai polgárháború.
- 1923: Felkelések Marokkóban, a tartalékos tiszték forradalma Bulgáriában.
- 1924: A kabilok felkelése Marokkóban. Vahabita-lázadás Arábiában. Az oroszok mandzsúriai hadjárata.
- 1925: Háború a rifkabilok ellen Marokkóban. Kommunista forrongás Bulgáriában. A kurdok felkelése Törökországban.
- 1925-1927: Nacionalista lázongás Egyiptomban.
- 1926: Felkelések Ausztriában. Katonai lázadás Lengyelországban.
- 1926-1927: A drúzok felkelése Szíriában, francia győzelem. Forrongás Brazíliában.
- 1927: Forradalom Portugáliában. Katonai forradalom Mexicóban.
- 1928: Vahabita-háború Arábiában.

1928-1929: Forradalom Afganisztánban.

1929: Katonai felkelés Spanyolországban. Forradalom Mexicoban. Kínában összeütközések japánok és kínaiak között. Az arabok felkelése Palesztinában.

1929-1930: Az olaszok háborúja a szenuszszik ellen Líbiában. Forrongás Indiában.

1930 : Nyugalanság Spanyolországban. Forradalom Peruban. Forradalom Bolíviában. Kínában polgárháború. Finnországban lappo-felkelés. Törökország háborúja a kurdok ellen. Kínában háború a vörös hadsereg *ellen*.

1931 : Spanyol forradalom. Zendülés a Fülöp-szigeteken. Zendülés Holland-Indiában. Portugáliában felkelések.

1931-1933: Japán háborúja Kína ellen Mandzsúriában. Forrongás Németországban.

1933: Nemzetiszocialista forradalom Németországban. Forrongás Ausztriában. Felkelések Tuniszban.

1934: Háború Bolívia és Paraguay között. Spanyolországban katalán felkelés. Forrongás Ausztriában.

1935: Forradalom Görögországban. Forrongás Franciaországban, az Egyesült Államokban, Írországban. Olasz-abesszín háború.

1936: Arabok lázadása Palesztinában Spanyol polgárháború. Összeütközések japánok és kínaiak között Kínában.

1937-1939: Forrongás Tuniszban, Brazíliában, Palesztinában, Szíriában. Ecuadorban, Peruban, Indiában, Jamaicában. Orosz-japán összeütközés. Japán-kínai konfliktus. Csehszlovák államkrízis. Második világháború.⁹

A technikus átlagember semmiképpen sem osztja Bülow nézetét: „A béke szeretete nem a hazaszeretet hiánya”, mert korunk hőse nem lát kapcsolatot e két fogalom között. Az élet arculata alapján megváltozott, az átlagember

⁹ Wolfgang Preuss: Grosser Volksatlas Velhagen u. Klasing, Bielefeld und Leipzig 1940.

hovatovább természetes állapotnak tartja a harcot és a modern békéről tudva tudja, hogy csak fegyverszünet.

Miután megállapítottuk, hogy a technikus életforma csak Janus egyik arcukat tartotta meg s új szabályok szerint igazította a nyugati életet, vegyük szemügyre azokat a vetületeket, melyek az új ember belső törvényeit szemléltetően tükrözik.

A XIX. század utolsó évtizedei óta a nyugati élet elvesztette színeit és árnyalatait, megsürkült, fénytelen és unalmasan egyforma lett. Semmi sem volt könnyebb, mint ezt a színváltozást a tömeggel azonosítani, mely oly szenvedéllyel áhítozik a szabványosító élet után. De a tömegek még igen fiatalok és tömeglélektani ismereteik hiányosak; megtörténhetnék, hogy az uralkodó kollektívum holnap homlokegyenest ellenkező célokért lelkesedik s színpompába öltözteti mindazt, amit ma sürkére mázolt. Annál is inkább, mert a

tömeg sohasem cselekszik előre megfontoltan, mert nem valamit akar, hanem cselekedni akar. Semmiképen sem akaratlanul történt, hogy a nyugati élet változatait közhelyekkel, eredeti formáit szokványos sablonokkal cseréltük fel; az ízlés nem pusztult ki, ellenkezőleg, az érdeklődés középpontjába került, mivel az ízléstelenség lett kötelező ízléssé. Pontosabban az átlagember ízlésévé.

Ez annyit jelent, hogy ormótlan és rosszul szabott formái nem véletlenül keletkeztek, hanem a győztes átlagember alkotta őket, mint élete kifejezőit. Látni fogjuk, hogy a technikus ember minden cselekedetében és élete minden pillanatában azt keresi, amit dísztelen díszeivel érzékeltetni akar. Szürkének látjuk a tömeget, mert megszoktuk, hogy az uralkodó ember-típus, mely mindig tömegben jelentkezik az élet felszínén, szürke és nem gondolkodik színekben. Valójában nem a tömeg szürke, hanem az az életforma, melyet a tömegbe verődött átlagemberek mindegyike hitvallásának tart.

Ez az életforma mindenekelőtt az érzések alkonyát jelenti. A romantika kora óta az érzelmet megfosztották színpompás trónjától.

A XIX. századvég kispolgári virágkora az érzelgősség jegyében zajlik, de a stukkó-angyalkák és ripszfellegek nem tudták letagadni, hogy ez a kor már kezdődő érzelemhamisítás, melyben érzelem és érzelgősség határai elmosódtak. A XIX. századi divat előbb még egy erőtlen próbálkozást tesz a rokokó felé. A politika még egyszer visszatér a titkos királyi tanács módszereihez és Metternich hamisítatlan XVIII. századi stílusban hálózza be Európát, miközben a napóleoni sasok és consulok már jelzik, hogy a történelmi nagyozolás ismét visszatérőben van, hogy végleg elmossa a kort, mely még értett a kis dolgok művészetéhez.

Ez a művészet azóta feledésbe ment. Nem is csodáltnivaló, hogy az új ember, aki a természetben elvesztette helyzetérzését és a kozmikus arányok ismeretét, az árnyalatok tudományában is járatlan marad. A technikus átlagember művészi törekvései a tartalomban keresik a művészetet s a formában csak segédeszközt látnak; az európai építészet néhány legújabb alkotása világosan mutatja, hogy ez az út a művészi gigantizmus felé vezet. A technikus ember a nagyság fogalmát azonosítani akarja

a szépség fogalmával, s mivel a kis dolgok művészetét megtagadta, új törvényeket akar adni a klasszikámnak.¹⁰ A buddhista, ki tudja, hogy élete párává foszlik a mindenségben és tettei elvegyülnek az égbolt ködös színei közé, óvatosan kikerüli a bogarakat, mert szentnek tartja ezt a – szerinte pusztá vándorlást jelentő – életet. Ahol minden egyformán jelentéktelen, egy rovar élete sem jelentéktelenebb egy lámáénál. A korszerű gigantizmus nem tudja, hogy Zeus klasszikus templomát elronthatná egy suta oszlopfő és Phidias remekét megcsonkíthatja egy tenyérynyi gondatlan faragás. A technikus „művész”, mivel nincs arányérzéke, a részletekben is monumentális akar lenni; ecsetvonásokkal akarja pótolni a formaérzékét és csodálatosat akar alkotni a díszítésben, melyhez a díszítendő épület örökre

¹⁰ „Haben wir nicht in den letzten zwanzig Jahren in fast ganz Europa die Einführung einer Militärgerichtsbarkeit miterlebt, deren erstes Prinzip die Abkürzung der Rechtsformen war, als wäre nicht jede Abkürzung der Formen der empörendste Trugschluss.” Benjamin Constant: Über die Gewalt (ford. Hans Zbinden). Verlag Herbert Lang u. Co., Bern 1942, 27. 1. V. ö. Benjamin Constant: De l'esprit de conquête et de l'usurpation, dans leurs rapports avec la civilisation européenne. 1814.

hiányzik. A meglévőt akarja ábrázolni, s úgy véli, hogy a pontos és erőteljes másolás és a mindenáron való díszítés a művészet lényege. Ezzel eljutottunk a szecesszióhoz, mely nem más, mint az átlagember uralmának első ízlésbeli tünete. Megfigyelhetjük, hogy a századvég óta ezt a stílust csökkentik, faragják és egyszerűsítik, míg a technikus ábrázolás megtalálta végső ideálját: az ember felettien egészséges embert.

A modernnek nevezett átlagember részlet és egész között nem tud különbséget tenni. Nem látja a kis hazugságokat, viszont a nagyobbakat azzal szentesíti, hogy az utánzást nem tudja elválasztani az alkotástól. Alkotni számára annyit jelent, mint ügyesen utánozni. Miért lebegnek gipsz-Donatellok a szecesszió felett? Mert egészen pontosan Donatellok; minden egyéb mellékes. A szecesszió óta a közízlés nem tért vissza a művészet régi törvényeihez. Művészet és élet sohasem voltak távolabb, jóllehet valami művészetnek nevezett díszítőipar valósággal elárasztotta a nyugati városokat. Vegyük szemügyre azokat a szobrokat és épületeket, melyekkel a századvég óta

eléktelenítik az európai városokat; ezek a szobrok azért kerülnek a terekre, mert valakit ábrázolnak és díszítenek, de sohasem azért, mert szándék és cél nélkül csak szépek. Épületeink azért öltenek stílust, mert valamilyen terv szerint kell építkezni, s mivel e tervet sokan és szívesen alkalmazzák, stílussá válik, holott csak célszerűnek bizonyult eljárási mód. Hagyjuk el a szecessziós épület idomtalan faragványait, keverjük hozzá a célszerűség és praktikum szempontját, a hygiénia vívmányait és találjuk fel a betonépítkezést: hamarosan eljutunk a Bauhaus egészséges laktanyanegyedéhez. A modern építkezés is lehet szép, művészi és harmonikus, a városok modern negyedei mégis kórház, tüdőszanatórium, laktanya és egészséges gyárépület céljaira alkalmas házakkal telnek meg, ami annál különösebb, mert a kollektív ízléstelenséget régebbi korok nem bocsájtották meg. (Ha erre gondolkunk, bizonyos tisztelettel nézhetjük a kései barokk ömlengéseit.)

Mivel a technikus átlagember arcképét igyekszem megrajzolni, az expresszionisták, impresszionisták és a modern zene alkotásait

ki kell hagynom e fejtegetésekből; a szó klasszikus értelmében vett művészet új irányai nyomtalanul múltak el az átlagember felett. A technikai civilizáció mindezideig nem tudott olyan irányzatot teremteni, mely a kor egyetemes stílusává nőhetne, mint valaha a gótika, renaissance, barokk vagy empire. Az átlagember az utánzás stílusát honosította meg, s ebben a tekintetben valóban maradandóan ízléstelent alkotott.

Hasonló sorsra jutott a nyugati ember ruházata is. A XIX. század ötvenes éve óta a divat megközelítő pontossággal nyomon követi az általános stílusváltozást és az élet mechanizálódásával egyenes arányban szürkül és egyszerűsödik. El sem képzelhető, hogy valaki kedve szerint való színű és szabású ruhában járjon, s a szürke, fekete és barna színek korlátai közül kitörjön. Kérem az Olvasót, ne becsülje le azt a feltűnő jelenséget, hogy a nyugati öltözködést az uniformisok példátlan változatú és színárnyalatú tömege özönlötte el, miközben a polgári ruházkodás szem melléhatólag arra törekszik, hogy lehetőleg teljesen szintelen és anyagtalan zsákok tömegévé egy-

szerűsödjék. Ugyanezt a folyamatot figyelhetjük meg a nyugati ember otthonában. Miközben a lakás, az otthon harmadrendű jelentőségűvé süllyed, területét, térfogatát és beosztását tudományos eszközökkel igyekszünk csökkenteni, berendezését pedig lakásdíszítő iparos kényére bízjuk, különös gonddal építünk minél több, minél nagyobb, minél pompásabb, tágasabb, otthonosabb középületet. Mintha az európai ember néhány évtizeden belül el akarná hagyni családi otthonát, hogy gigantikus középületei visszataszítóan nagyzó oszlopsorai közé költözködjék. Mivel a technikus ember rövid szabadidejét (a XV. században évente 212 munkanap volt) kollektíven tölti, s tömegesen szórakozik, mert egyedül unatkozik, az otthon elesett legfontosabb hivatásától és lakássá célszerűsödött.

Ha az elmondottakhoz hozzáfűzzük, hogy a szellem száműzetésben van és mindennél kevesebbre becsülik, világossá lesz, hogy sokkal többről van szó, mint egyszerű népszaporodási kérdésről. A nyugati élet külső és belső formái alapvetően megváltoztak. A technikus átlagember a szellem helyett az intellektusra

apellál és ki akar küszöbölni mindent, amit nem lehet kollektíven előállítani.¹¹

A nagy átalakulás kifejező formái közül utolsónak hagytam azt, amely legtisztábban tükrözi a válságnak mondott páfordulás minden tünetét.

Nem a filológusok nyelvéről akarok beszélni. A beszélt és írott nyelv belső rendszere a szak-tudósok fűvészkertje; engem a nyelv azért érdekel, mert egyik ember beszél és írja, hogy a másik embert megszólítsa.

Az átlagember, azaz a közhasználat szabványosítja a nyelvet, vannak alkatrészei, melyeket nem lehet beszerezni és egy tucat műszer fölösleges. A modern ember gigantizálja a nyelvet, szakszerűen fecseg, de argot-

¹¹ Az első világháború után kiadott angol miniszterelnöki rendelet (Demobilisation Order of Precedence) a foglalkozási ágakat nemzeti fontosságuk szerint osztályozta. A költők, a papagáj-idomítókkal együtt, az utolsó, 44. csoportba kerültek. (L. Ország László: Negyven millió olvasó. Magyar Szemle XXXII. 1938. 2 (126) szám 169-178. 1.

ban, ugyanis feleannyit gondolkozik, mint amennyit beszél. Készen kapja a kifejezéseket, sok a szinonim szava, de nem ismeri az árnyalatokat, nem szabatos és nem találja a meghatározásokat. Ez nagy baj és nagy szomorúság. Ha a vitatkozóknak nem fontos a tiszta víz és a logika, kölcsönösen elnézik egymásnak, hogy nem tudják, miről beszélnek. Mikor pedig itt tart a vita, eljutunk ahhoz amit ma modern szólásszabadságnak nevezünk. Régente írás és beszéd kissé ünnepi aktus volt. Udvariasság és kutyabőrök szabályozták a gondolatközlést. Ez az ünnepélyesség nemcsak szóból és írásból, de az egész életből is kiveszett. A gondolatok ingujjban cserélnek gazdát, de a koturnusait levedlett „hétköznapi nyelv” egyszerű lényegkifejezés helyett fecsegő argot lett. Ez a tény megvilágítja azt a változást, melyen a városi ember kétszáz év alatt átesett. Míg az élet technikai segédeszközei óriási mértékben megsaporodtak, a nyelv szókészlete köznapi használatra – alig fele a másfélszázad előtti szókészletnek. A nyelv színei pedig egyenes arányban pusztulnak a technikai egyszerűsö-

déssel. A városlakó ember fogalmi készlete egészen szűkre zsugorodott. Ez a tömondatokra nyesett nyelv mégsem célszerű, rövid és egyszerű. Ellenkezőleg, hemzseg a felesleges és fogalomnélküli kötőszavaktól és kötőmondatoktól, szükségtelen cifraságotól. Latint tanult ember különös nehézség nélkül olvas olasz, francia, spanyol napilapokat, az újság a napi élet legváltozatosabb eseményeit foglalja össze, művésztől a politikai gyilkosságokig, de a százezres példányszám csak néhány száz fogalmat és párezer szót engedélyez. Egy alulról jövő nyelvi forradalom győzelmét ünnepeľhetjük minden nap és minden órában a napilapok hasábjain és embertársaink ajkán. Talán a nagy forradalom tricoteuseinek és cserzővargáinak köszönhetjük azt a folyamatot, mely végül kikergette nyelvünk-ből a szabatosságot, színt és szépséget.

A nyelv titokzatos mélységekből tör elő és felszínre hoz sok mindent, amit el akartunk titkolni. Szinte egymagában és megkérdezésünk nélkül dönti el, hogy franciák, oroszok, vagy tuvaiak leszünk-e? Hiába fogalmazzuk agyon hazugságokkal, a hozzáértő előtt meg-

nyílik mint a kagyló. Napról-napra ismétlődő természetes csoda. Minden leírt és kiejtett szó végső fokon szimbólum; közvetítő jelképe a fogalomnak, melyet ki akarunk fejezni. Ha hozzávetőleg ismerjük a valamit, amiben napjainkat töltjük, sok fogalmat kell megszólítanunk és sok szavunk lesz; ha magunkat is ismerjük valamennyire, árnyalatokat és részleteket, apró különbségeket kell kifejeznünk és rokonértelmű szavakat fogunk keresni, melyek csak lehelletnyit különböznek egymástól. Ez a folyamat élteni a nyelvet és ez adja a nyelvi kultúra kötőanyagát.

Nyelv, szó, írás: gondolatközlés. Mintha mostanában megfeledkeznék feladatáról. Egyre több hordalék úszik a hétköznapi nyelvben, melynek gyanús táptalajában nem találunk logikai összefüggéseket. Az élő nyelv képzet-társító ereje elporlad, a nyelv belső gazdagsága, ereje és kifejezőkészsége fölösleges csökevények. Ez az új nyelv a „hétköznapi nyelve”, csak újabb segédeszköz az élet mechanizálásához. Szükségleteket közvetít és nem gondolatokat. A nyelv használhatóvá, „praktikussá” egyszerűsödik, de ennek a

mechanizálási sikernek a mélyén a fölösleges és kiselejtezett fogalmak temetője van.

A régi megkülönböztetés irodalmi nyelv és népnyelv között ma így fest: slang, üzleti nyelv, hivatalos nyelv, tudományos nyelv, irodalmi nyelv, népnyelv. A slang, a külváros szépjövőjű tolvajnyelve, sokszor értékesebb a hétköznapi nyelvénél, mert a maga módján alkot, fejleszt és kifejez. A városlakó nyelve pedig csak hígít, koptat és egyszerűsít. Az a nyelv, melyet mi európaiak napról-napra beszélünk, egy fikciókra és mechanizálódó szellemre épült életforma fenyegetően körülöttünk lebegő közege. A folyamat végén majd büszkén kiálthat fel a jövő szellemi ősembere: „Azért beszélünk, mert ez megkülönböztet az állatoktól!”

Az úgynevezett tudományos nyelv szépen mutatja, hogyan torzul el a modern nyelv, ha - hivatása szerint - gondolatközlésre használják. Azok a gyötrelmes körmondatok, aprólékosságok és nehézkességek, amelyek a tudós könyveket gyakran teljesen érthetlenné teszik, csak melléktermékek. A nyelv nem engedelmeskedik, ha asszociálni akarunk. A

tudósok (szaktudósok) ritkán íróművészek, elsősorban hitelességre törekszenek és nem szépírói műveket alkotnak. A nyelv leküzdhetetlen akadály számukra, mert kifejezés- és szókészletük csekély. Tudományos műszavakból és körmondatokból szülnék tehát új nyelvet, melyet sokszor joggal hasonlítanak a külvárosi tolvajnyelvekhez. Régi írások százával tanúskodnak írástudatlan urakról, akik csengő, tiszta nyelven mondták tollba mondani-valóikat; a mai írástudók csak ritkán tudnak közreadni épkezláb írásokat. Miért? Nem a nyelv tehet erről, hanem az az együttélési forma, melynek a nyelv csak kötőanyaga. Az író, ha hőse hétköznapijaival találkozik, ijedten hallja, hogy a hős, aki élve és elképzelve fecseg, nyomtatva deklamál.

A nyelvhasadás meggyőző példája a modern dráma sorsa. „Nem születnek remekművek” - panaszozzák. „Shakespeare ötszáz évre elírta előlünk a témákat.” – Nem így van. Modern színpadon nem lehet deklamálni és a főszereplő nem írhatja ki a statisztériát csak azért, mert a szerző éppen nem találja a burnótszelencéjét. A bírálók legalább is a

dráma magját akarják érteni és nem elég, hogy a szereplők korhű jelmezekben ágáljanak. A modern nyelv a konyha színvonalára süllyed, hétköznapi szerepeinket slangben mondjuk, s ha színpadra kerülve deklamálni kezdünk, a kritikus feljegyzi: megint papirosfigurák szavalnak. Modern színpadon teljesjogú monológot csak örültek szájába lehet adni, mert a főszereplő bankcégvezetőnek nem hiszik el, hogy magában beszél. Életünkben a kinyilatkoztatások táviratokká egyszerűsödtek, ünnepélyes nyilatkozatokhoz nem használjuk a görög dráma nyelvét és az erkölcsi bukás fogalma lassan egybeolvad a bukott lány tiltott műtétével.

Az egyszerűsödött életet viszont komplikálja a lélektan és a beszélő szereplők ajkán nehéz valószínűsíteni a tudatalattit. A színész akkor is játszik, ha nem beszél, egy széken til, cigarettázik és szemünk előtt öregszik tíz évet. Játszik akkor is, ha egy erkélyen ül és öt percig egy szót sem szól. Fontos dolgoknál nem igen beszélnek az emberek. Legalább is azok nem, akikről érdemes drámát írni. Maeterlinck hősei néma percek alatt robbanó-

anyaggá tudják sűríteni a levegőt; ezt a közönség nem szereti. Ha a közönség kifejező játékot akar látni, filmet néz, nem színjátszást.

A modern színpad látszólagos egyéni drámákat ad: a tipikus pap, milliomos, utcalány, ötvenéves férfi, kötelességteljesítő orvos drámáját. Bevett és elismert erényeket és becstelenségeket rajzol és a hős a színpadon színészi feladatán kívül, emberi sorsát is szereppé egyszerűsíti: a pap hiténél marad, az utcalány családanya, a milliomos szociális lény, az orvos hős, az ötvenéves férfi csalódott szerelmes lesz, vagy éppen fordítva. A dráma a hős helyzetéből (környezetéből, tehát társadalmából, melyben minden néző részvényesnek és egyben vezérigazgatónak érzi magát) fejlődik ki és a közönség ezért az alkalmazott lélektant is megbocsájtja, mert így a tragédia nem az egyéné, hanem az egész osztályé.

Az a gondolatközlő szerszám, mely az ős időkben csodálatos színpompával fakadt ki az emberiségből, hogy éjszaka is meg tudja szólítani a Napot, mikor nem tud rámutatni, – a modern társadalom ajkán kimarjult. Fenyegető folyamat. Az irodalom és tudomány nyelve ma annyira különbözik a tömegek hétköznapi

nyelvétől, mint az oxfordi angol a slangtól.¹² Ha a visszafejlődés könyörtelenül logikus lesz, akkor vagy az irodalmat kell majd feláldozni, vagy a jövő olvasó szótárral a kezében fogja böngészni kedvenc regényét. Egyelőre a szótarban van a legtöbb munkanélküli.

Sokan felfedezték már nyelvünkben a kezdődő óriáskór, a gigantizmus tüneteit. Fantasztikus, kolosszális, robusztus, gigantikus, horribilis, katasztrofális, gigászi és példátlan minden, ami nem átlagonaluli. Azt mondják, ez a győztes technokrácia elkerülhetetlen tünete; hogy az európai ember, az Eiffel-tornyok, óriásgátak és messzehordó ágyúk embere, nyelvében is a szédítő ívű betonhidak arányait keresi. Azt hiszem, ez kegyes hazugság. Minden, ami nem átlagon aluli, számunkra már világcsoda. Minden, ami nem telik ki az

¹² „... az írók, akik idegrostjaikkal még mindig az ősi televénybe fogódzkodnak, fájdalmas választás előtt állnak. Gyakran eltűnődnek, vajjon anyanyelvükön írjanak-e tovább is, mely oly ösztönösen működik bennük, mint a lélekezés s vállalják-e azt a veszedelmet, hogy az utca eleve eltávolodván, kortársaik már meg se értsék őket, vagy megtanulják ezt a nekik merőben idegen zagyvaléknyelvet s ezen szólaltassák meg a jelenkor embereit, ezzel nyerjék meg olvasóikat? Nehéz kérdés. Irodalom és élet között ijedelmes hasadás támadt.”

Kosztolányi Dezső: Erős várunk a nyelv.

Nyugat kiadás, Budapest, 1940. 150. 1.

átlagembertől, félistenek alkotása. Sokezer unatkozó ember nyitja ki a gázcsapot – ez egyszerűen csak tragikus – de ha a méla szerelmes éjfélkor egy síron mérget iszik, fantasztikus és megdöbbentő jelzők fogják borítani tetemét.

A nyelvi óriáskorban nem a nagyratörő emberiség szavát hallom, hanem a kisszerűséghez szokott tömeg maga-igazolását. Gigantizmus a cselekvésben, gigantizmus a zabolátlan vágyakban, nyomasztó, örök sóvárgás a hatalmas, gazdag, erős és őszinte életre, sivár, kopott, hazugságokba bugyolált hétköznapiak; mindehhez pedig az ezer-ezerkétszáz szavas hétköznapi nyelv, mely Herkulesekkel, titánokkal, világcsodákkal dobálódzik. Mélységesen jellemző adata ez a civilizált nyugati gondolkodásnak; a társadalom saját nagyságát szemléli és fantasztikus teljesítményekről győzi meg önmagát. Mértéke, arányérzéke nincs, rejtett vésetek nem érdeklík. Az átlagembernek nincs szüksége árnyalatokra. A nyelv fűvészkertből így satnyul konyhakertté.¹³ A

¹³ „Sietek, igyekszem, rohanok, lótok-futok, nyargalok” – helyett: rohanok kérlek. A magyar nyelvből egy általánosító idegen szó tíz-tizenöt árnyalatot szorít ki. Főlegesen, összevonni, sűríteni, szűkíteni, összefogni, egybefoglalni, központosítani helyett: koncentrálni.

gigantizmus a tömegember verdiktje önmaga felett; tiszta szimbólum és pöffeszkedő gyónás. A nyelvi óriáskór terjesztőjét sem az öntelt korszak, sem a középszerűség diadala nem tudta megihletni, hogy elérje, ami után egész sekélyes életében vágyott: a Utánit. Szemünk előtt halódik a középfok, hogy helyébe lépjen a szószátyár gigantizmus: a szürkeség dicsérete.

Az írástudatlanok száma rohamosan csökken, az írott betűt mindenki úgy használja, mint a postát, vagy a népkonyhákat. A műveltségi színvonal azonban közel sem emelkedik ilyen ütemben. Talán nem is emelkedik; hogy ezen sokan csodálkoznak, azt csak annak a fogalomzavarnak köszönhetik, hogy az írástudatlanok kihalását összecserélik a kultúra terjedésével.

Az analfabéta vagy azért tanul írni-olvasni, mert a civilizált állam kényszeríti erre, vagy azért, hogy bizonyos javakhoz hozzájusson. Ez a tudás számára csak technikai segéd-eszköz, semmiesetre sem kultúrnívó. Nem mindegy, hogy egy polinéziai bennszülöttet tanítok meg írni-olvasni, vagy egy XX. századi európaít.

A felnőtt európai a nyugati civilizációhoz képest analfabéta, de a pygmeust semmihez sem tudom viszonyítani, hogy analfabéta lehessen. Ha a civilizáció most mindenkit megtanít írni-olvasni, csak a kultúranalfabéták tömegét helyezi át az írástudatlanok csoportjából az írástudók csoportjába. Nagy büszkeségünk, hogy a hatéves gyermek már tud olvasni Európában, pedig a kultúrfölényt még az sem bizonyítaná, hogy a negyvenéves felnőttek mit olvasnak Európában.

A ponyva, az irodalomalatti irodalom „fantasztikus” sikere, a műveletlen, de civilizált olvasnitudók szaporodásának köszönhető. A kétkrajcáros cowboy-regény a legalsó, a romantikus és regényféle irodalomalatti irodalom a felső értékhatára annak a kultúrának, melyet ezek a fertőtlenített analfabéták beszerettek.¹⁴ A betűvetésre fogott civilizált nyugatiaknak csak egy része tanul meg olvasni és ez a rész jelenti a civilizált félbarbárok között a nyugati kultúrát.

Nagyon helyes, hogy Nyugaton már min-

¹⁴ Ezért tüneti kezelés a ponyva kiirtása. Hiába tiltjuk el a cowboy-regényt, csak azt érhetjük el, hogy a detektív-regények közönsége ezentúl egyáltalán nem fog olvasni.

denki tud írni és olvasni, de nem fontos. Már csak azért is hasznos, mert sokat lehet fontoskodni azon, hogy vajjon ez a kultúra haladása, vagy lomposodása-e, áldásos, vagy kétségbeejtő? A széplelkeknek fájhat, a társadalmi rend harcosainak keblét dagaszthatja ez a tény, – de nincs különösebb jelentősége. Csak az a fontos, hogy akarunk-e olvasni és írni?

Most még csak azt kellene tudnunk, hogy a civilizáció, mely minden kiejtett szavával silányítja a nyelvet, miért kényszerít, hogy alaposan megtanuljuk?

A humorista azt mondaná, azért, hogy tájékozódhassunk a piaci árakról. A közgazdász szerint könnyebben szerzünk meg fontos javakat, ha tudjuk, hogy az úr ír, rí. A kultúr-történész szerint a haladás olyan magas fokán állunk, hogy az írástudatlanság szégyen, mint a meztelenség. A megoldás egészen egyszerű: a technikai civilizáció csak akkor életképes, ha egyre újabb tömegeket kap. Nyugaton ugyanúgy termelik az olvasnitudókat, mint az ipari fogyasztókat, hadseregeket és tudományokat. Lehetséges, hogy az általános olvasnitudás a civilizáció egyik áldása. De ez sem fontos. Mert szomorúan odajutottunk,

hogy a civilizált analfabéta alig lehet műveletlenebb a civilizált írástudónál.

Ha odafigyelünk, meg kell hallanunk, hogy a mi nyugati nyelvünk egy félhanggal hamisan fog. Nem nyelvészi értelemben, de saját ősi értelmében, abban tudniillik, hogy mennyire van értelme? Az iskolában betűvetéshez kergedett tömeggyerek csak annyira fog írni-olvasni, amennyire a hétköznapi nyelv beszélni tud. A XII. század emberének éppoly kevésbé volt lelki szükséglete az írni-olvasnitudás, mint a XX. század emberének. Betűvető kultúrfölényünk hangoztatása tehát hiábavaló kérdés és saját magunkkal szemben támasztott igényeink végső lecsökkentése.¹⁵

Alaposan, utolsó csavarig kidolgozva áll az az életrend, melyben az első szót ki fogjuk ejteni. A társadalom, állam, gazdasági rend, osztály, világszemlélet, életünk foglalatja (és a civilizált tömegek életbázisa) mindig meg fog előzni bennünket egy befejezett fogalommal, pontos meghatározással, szánkbaadott kifejezéssel, hogy életünk körén belül eső dolgokat

¹⁵ Az egyes országok kultúrfokát az analfabéták számarányának statisztikai összehasonlításával állapítjuk meg. Ebben az összeállításban a sokezeréves kínai kultúra például nagyon szerény helyre szorul.

ne kelljen magunknak kifejeznünk. Hogy ne szoruljunk árnyalatokra, vesétekre, hangsúlyokra és jellemző jelzőkre. Akihez beszélek, pontosan és szabatosan ugyanarra gondol, amire én, – természetesen, hiszen zártszámú fogalmainkat készen kaptuk – számokat is kiálthatnánk egymásnak szavak helyett. A belülről való ember elsikkad ebben a foglalatban, őt a többiektől éppen az árnyalatok különböztetnék meg; feléli önmagát a foglalatban és szeretné mindig onnan kapni a fényt és árnyéket, ahonnan a többiek.

Mi magunk neveztük el a „civilizálatlan” világrészek lakóit primitív népeknek. A kifejezésben primitívség helyett mi magunk most a fogalmi primitívség felé haladunk.¹⁶

A nyelv pusztuló fogalmi állományát furcsa, új torzszülöttek töltik ki: a közhelyek. Épp

¹⁶ A kínai nyelv, mely a világ egyik legrégebb kultúráját hordozza, annyira „civilizálatlan”, hogy egy szóval húsz-huszonöt fogalmat jelöl. A mi alig másfélezeréves nyugati nyelvünk megtartja a szavait és kihullatja a fogalmait.

olyan hevesen követelik vélt jogukat az európai nyelvekben, mint bacillusgazdáik, a tömegemberek és átlagemberek a társadalomban. A hétköznapi nyelv televényében burjánzó közhely sikeresen tör be a tudomány, irodalom és társalgás nyelvébe, hűségesen kiszolgálva a korszakot, mely megteremtette. Nem az udvariasság elcsépelet mondataira gondolok: „hogyan van? és mi újság?” – ilyenfajta kérdés legfeljebb annyit jelent, hogy a felelet egyáltalában nem érdekel.

Az átlagember ajkán a közhely olyan szó vagy mondat, melynek egyáltalán nincs fogalmi tartalma. Vagy elkopott a gyakori használatból, vagy nem is volt sohasem, mert a kifejezést csak megtanultam, esetleg egyszerűen nem gondolok semmire. Politikának, tudománynak, vezércikknek megvannak a maga hatásos közhelyei, a világháború vérzivataráról, a civilizáció védelméről, haladott korunkról. Az átlagember számára a közhely megbízható és szavahihető nyelvjárás, melyet maga is beszél, tehát nem érzi benne a komolytalanságot, fecsegést, szószártyárkodást. Ezek a mondatok úgy úszkálnak az emberek között a levegőben, mint valami aranyfedezet nélküli

gondolati csereeszköz.¹⁷ A szavakat elfogadják, bár közös megegyezéssel már régen elvetették a csere alapjait: a gondolatot. Az értelem igénye (bármilyen alacsonyrendű) fogalmi értelemben fel sem merül, mert ezek a felröppentett szavak éppen azt jelentik, hogy semmit sem jelentenek. Az a hivatásuk, hogy két ember között, akinek egymáshoz a világon semmi köze sincsen, érintkezést létesítsenek. A technikai civilizáció emberének kollektív tragikuma, hogy elhagyatott és senkihez sincs köze. Egész életében együtttható marad a társadalom mozgási számításáiban, joga van az egyirányú cselekvéshez; de szubjektív létét a közösségi élet vízvonala alá kell szorítania, ha a felszínen akar maradni. A „dolgozók tömege”, a „kötelességteljesítés mezején”, így „a kor szellemének megfelelően” megtalálja „helyét a Nap alatt”, mert ez a tartalomnélküli cseregazdaság megóvjá attól, hogy valaha kénytelen legyen kilépni abból a kollektív életkeretből, mely valójában a többi ember élete.

¹⁷ Az egymásután következő háborúkat következetesen „örökös béke” fejezi be. A török, – a szóvirág népe – sohasem értette ezt a semmitmondó közhelyet és csak 1774-ben, a kucsukkainardzsi békében lehetett rávenni az európai forma használatára.

Mikor valami ilyen szentesített ostobaságot ki-
mondok, arra a kifejezésre gondolok, amelyet
a többiek használnának hasonló esetben.¹⁸
Hogy milyen esetben, azt nem határozom meg
pontosan, mert egy közhely igen sokféle kö-
zönséges helyen használható. Nem megfelelő
kifejezést keresek, hanem meglévő, általános,
kifejezeshelyettesítő formát. Ha közhelyet
mondok, nem tévedhetek és semmiesetre sem
fordulhat elő, hogy nem értenek meg. Ha tudom-
ányos közhelyeket használok (természetesen
csak bevett és elismert közhelyeket), fel-
készültség nélkül írhatok akármiről. Csak a
szakkifejezéseket és helyzeti súlyukat kell
ismernem.

Közhely és közmondás határai még nagyon
elmosódtak. Gyakori használatban könnyen
helyet cserélnek, régi, bölcs közmondásokból
semmitmondó közhelyek lesznek, kedvelt köz-

¹⁸ „Wie sehr die Gedankenlosigkeit dem modernen
Menschen zur zweiten Natur geworden ist, zeigt sich in
der Geselligkeit, die er pflegt. Wo er mit seinesgleichen
ein Gespräch führt, wacht er darüber, dass es sich in
allgemeinen Bemerkungen halte und sich nicht zu einem
wirklichen Austausch von Gedanken entwickle. Er hat
nichts Eigenes mehr und wird von einer Art Angst be-
herrscht, dass Eigenes von ihm verlangt werden könnte.”
L.: Albert Schweitzer: Verfall und Wiederaufbau der
Kultur. Kulturphilosophie. Erster Teil. C. H. Beck'sche
Verlagsbuchhandlung, München 1923.

helyeink néha szólásmondás-szerű nemességet nyernek és majdnem közmondásként hatnak. Alapjában véve semmi közük egymáshoz. A bölcs közmondás általános érvényű szabály, a közhely csak általánosan használt frázis.

Minden közhely a maga módján igaz, sőt éppen azért közhely, mert már unalomig igaz. A civilizáció formanyelve gondoskodott arról, hogy sima és zökkenésmentes kötőanyagot adjon a redukált együttélés használatára. A közhely előtt senki sem áll meg gondolkodva és senki sem támaszt ellenvéleményt. Ennek a formanyelvnek csak egytagú közhelyei vannak, de nincs nyelvtana, mellérendelése, szórendje. Minden szemcséje egyenként igaz, de a molekulák nem szerveződnek és ezért nem lesz belőlük sohasem igazság. „Az ember társaslény”, ezen a dogmán épült fel a civilizáció formanyelve, pontosan azért, hogy a nyugati civilizált átlagembert, aki nem társaslény, megmentse szörnyű magányától. A civilizációnak nincs gyakorlati metafizikája és nem tudott megnyugtató helyet találni az egyénnek a kollektív cselekvések között. A civilizált élet állandó és külterjes működés, folytonos „lázás tevékenység”, – kívülről nézve inkább

izgés-mozgás. Az ember tehát formanyelvével igyekszik segíteni magán; annyira csökkenti fogalmi készletét, hogy már csak egy lépés választja el a megvetett, primitív népektől. Metafizikai közhelyeinkből kitellenék egy apokrif szentírás, érzelmi életünk pedig a használatos kifejezések tükrében émelegősen érzélgős, noha úgyszólván alig van érzelmi életünk.

Az írott és beszélt közhelyekből lassan kialakulóban van a XX. századi civilizált ember „világnézete”. Ez a szó maga is közhely, de ha most szigorúan közhelyi minőségében használjuk, fenyegető értelmet nyer. Lépésről-lépésre láthatjuk, amint szemünk előtt kialakul a modern ember belső életformája olyan elemekből, melyek legnagyobb részben a közhelyre vezethetők vissza. Szellemi és technikai felsőbbrendűség, korlátlan igényesség és autokrata türelmetlenség kavarg az átlagember tudatában, miközben az „új Nyugatot” építi maga köré, azaz saját magát Kőmives Kelemenné módjára beleépíti az általa ismert és elismert világba. Nagyon jól tudja, hogy a közhely igaz, – valóban, a „szerelem vak”, az „élet nehéz” és a „fehér ember” – legalább is fehér. Ezekről az elemi igazságokról semmiféle

irányban nem tágít és nem is tűr meg szintézist. A közhely, mely a XVII. századi társalgási nyelvben kezdte diadalútját, felülről lefelé meghódította a régi társadalmat és most a jövőt fenyegeti azzal, hogy szállóigévé nemesít minden közönségest.

A TISZTA ÉSZ DIASZPÓRÁJA

*Tudni, hogy nem tudunk
semmit: ép a legtöbb.*

(Lao-Cse)

A tudomány és civilizáció haladása Európában eddig ismeretlen méretű fogalomzavar fülsiketítő zenebonája mellett folyik. Miközben a premisszák feledésbe merülnek vagy összezavarodnak, ragyogó következtetéseket vonunk le belőlük, hogy életünk keretét továbbépíthessük. Szemtanúi vagyunk annak a folyamatnak, mely a nyugati szellemet, alkotókészséget, találékonyságot és gondolkozást a rendszer fejlesztése felé sodorja. A XIX. század eleje óta nyomul egyre feljebb az életkeret fontossága, a kollektív hasznosság kényelmes és pusztító szempontja.

A szerves életkép felbomlik, szemléletünk úgy törik apró darabokra, mint a tükör, amelybe ökölrel belevágtak. A „tisza ész” –

mennyi áldozatot hozott érte a XIX. század diaszpórába kerül és úgy látszik, hogy kényelmes útján nem is tud megállni.

A segédfogalmaktól megtisztított lényeg kikeresése a zűrzavarból már nem cél. Keret és tartalom, körmondat és állítmány világos elhatárolása nem fontos. A szaktudományok szintézise, a zagyva túlkiabálás helyett, már senkit sem érdekel. Közhelyháború az anyagelvűség ellen és a technikai civilizáció dicsőítése békésen összeférnek egy lapon.¹⁹ A hasznos specializálódás a tudományos vesszőparipák korát hozta, amelyben semmi sem függ össze semmivel. Az átlagember szabad véleménynyilvánításának és szellemi nagyzásának kedvez ez az állapot. A szellemi rendetlenség olyan alapos, hogy senki sem lehet elég műveletlen valamelyik „korszerű” irányzat megértéséhez.

Nem szabad túlbecsülni ezt a jelenséget. A tiszta ész diaszpórája magábanvéve csak eredmény és tünet. Akik tisztázni akarták az összekuszált szempontokat és rendet akartak „Európa szellemi válságában” – csalódottan

¹⁹ L.: E. N. Coudenhove-Kalergi: Europa ohne Elend Paneuropa Verlag, Paris-Wien-Zürich 1936.

fordultak el, mert nem találtak egyetlen ki-
vezető utat sem.

Joggal mondhatják, hogy ekkora szellemi
zűrzavar még sohasem volt az európai törté-
nelemben. Viszont a világ sem volt még soha
ilyen nagy. Az átlagember és a tömeg, alig
egy évszázad alatt, történelmi fejlődés nélkül
lett az élet irányítója és az ölébe hullott a
Nyugat még töretlen szellemi és anyagi
hatalma, mely az egész földkerekséget jelen-
tette. Saját szerepével nem volt tisztában és
uralomrajutásának okai nem is érdekelték.
A fogalmak tömkelegét le kellett egyszerűsí-
tenie a maga számára és olyan rendszereket
kellett kialakítania, melyeket „mindenki” könny-
nyen megérthet. Csak a XIX. században, mikor
a technika a távolságokat csökkenteni tudta,
derült ki, hogy a világ milyen nagy, de az
ijesztően összekuszálódott kérdésekhez deduk-
cióval és egyszerűsítéssel közeledtek, alapos
szintézis helyett. A mindenki számára
megérthető világkép, melyből természetesen
hiányoztak a csodák és a rejtélyek, kaptaszerű
egyszerűségekből állt. Csak tételek szerepeltek
benne és kézzelfogható örök igazságok. Az
uralkodó átlagember a tételes mindenttudás

jóltápláltságában nem kereste az összefüggéseket és az eredmények próbáit; a rendszert olyannak fogadta el, amilyenek teremtette. Az átlagember, aki most már társadalmi és közvéleményi minőségében uralkodik, a „jobban élni” jelszava köré építi fel az új életszemléletet, melyben a gondolatcsökkentéssel nyert végeredmények alaptételekké és kiindulási pontokká lesznek. A szellemi zűrzavart éppen a szellem fonalán nem lehet legombolyítani, mert vezércikkekben és tudománynépszerűsítő folyóiratokban keletkezett, azért, hogy feleslegessé tegye a néhányezeréves történelem nehéz (és előkelő) hagyományát.

Nem a műveletlen és civilizált tömegek fogalomzavara az elgondolkodtató, hanem az, hogy egy forradalomról van szó, mely a XIX. században, a szellemi csőcselékből kiindulva, eljutott a tudományig és most útjának második felét teszi meg a szellem magaslataitól az átlagemberig (visszafelé, s „igen tisztelt publikumnak” szólítva a mobot), s emelkedett áltudományosságában sietve megfélemezik arról, hogy így szülőjének udvarol. Ez a forradalom a műveletlenség himnuszát énekli, de kölcsönkéri a tudomány palástját.

Legyünk közönségesek! Azaz legyünk olyanok, amilyenek vagyunk. És pedig ne csak életünkben, ruházódásunkban, beszédünkben és szórakozásainkban legyünk közönségesek,²⁰ de segítsük hatalomra a szellemi fáragatlanságot. Ez a hatalmas átlagember természetes kívánsága; a művészeket már nem fejedelmek támogatják a saját ízlésük szerint, hanem kereskedők, a többi kereskedő ízlése szerint. Abban a XX. században, mely jelmondatául választotta, hogy „ma minden lehetséges”, önálló, vagy egyéni élet alig lehetséges. A társadalom szakemberek csoportosulása és akik a szakmákon kívül esnek, – vagy szórakoztatnak, vagy száműzetésbe mehetnek. Ezért hivatkoznak mindig a gazdasági válságra, ha a művészetek válságáról kellene beszélni, s ezért szónokolnak a tudomány csődjéről, ha a bölcsek száműzéséről van szó. A zűrzavar észrevétlen, – senki sem látja, hogy az összekapcsolt fogalmak és beszajkózott képzetek legfeljebb vaskos tévedések; az európai embernek legkisebb egyéni része sincs a saját élete kialakításában, viszont mindent, amit készen

²⁰ V. ö.: Ortega: A tömegek lázadása.

kapott, kinyilatkoztatásként és feltétlenül elfogadott.

A közvéleménynek szakemberei vannak, akik gondolkoznak helyette, s ha közben nem szórakoztatják, vagy elfelejtik felháborítani, a közvélemény új szakembert keres. Az eszmének ilyenformán, ha ügyes ügynökökre talál, soha nem képzelt sikere lehet. A milliók, kik az eszméket eddig úri szórakozásnak tartották, azonnal kisajátítják maguknak az új gondolatot és ezzel, gondolati minőségében, már halálra is ítélték, mert ha az átlaggal ellenkezni mer, megégetik. Így a nyugati ember egész életében ellentétek, fogalmak és rendszerek között hanyódik, melyeket éppen az ő kívánságára ragasztottak össze. Ez a forradalom sivár reakciója önmaga ellen, mert az átlagember most már féltékenyen őrzi zűrzavarát minden újítás, tehát tisztázódás ellen. Ezért ez a szellemi zűrzavar, – a közönséges gondolkozás lázadása – már nem is fertőz különösen, csak annyira, amennyire az átlagember feljebb nyomul a minőségi rangsorban.

Ahogy a XIX. század végétől megindul a kultúrát hordozó réteg felbomlása, a szellemi tisztaságra való törekvés is elhalványul. Olyan

tömegek kerülnek elő a homályból, melyek nem hajlandók diszkusszióval fáradozni, őket az alapfogalmak egyáltalában nem érdeklik és mivel nagyon műveletlenek, kedvelik a terjengős bölcsekedést és a bonyolult idegen műszavakat. Szeretnének gyorsan és egyszerűen előkelő világfelfogásra szert tenni, de ez a felfogás semmivel sem legyen előkelőbb (tehát újgazdagabb), mint ők maguk. Sietnek és eredményeket akarnak látni, minden egyéb másodrendű fényűzés. A hatalomrajutáshoz nincs szükség gondolkodásra. Ijesztő gyorsasággal felnő egy új társadalom, melynek történelmileg és szellemileg a múlttal csak finánciális közössége van, egy társadalom, mely gondolatvilágából módszeresen kiküszöbölte a gondolkozást. Az átlagember vadonatúj előítéleteivel, a porondra lép és csak kevesen veszik észre, hogy tarsolyában a minőség halálát hozza: a jövő, melyet a kiválóak elvesztettek és a tömegek ostromoltak, a közönségeseké lesz, akiknek egyetlen megkülönböztető jelük, hogy egészen közönségesek. A középosztály és polgárság kettéválása után ő hozza a folyamat végét, a kultúrált és a civilizált ember szembefordulását.

Hol lehet kimutatni ebben az átlagemberben közösségét a történelemmel? Hogyan lehet megtalálni benne a nyugati kultúra eltelt évezrezeit? Hogyan lehet igazolni vágyát a tökéletesebb után? Mivel lehet bizonyítani, hogy ez az átlagember, ez a közönséges királyfi, tisztán és világosan látja a világot, mely uralkodni hívta őt?

Semmit sem lehet bizonyítani és semmit sem lehet igazolni. A történelmet nem lehet mentséggére hozni, mert a történelemhez – az őt megelőző dolgok egymásutánjához – az átlagembernek semmi köze sincs. Még csak számon sem lehet kérni tőle a szellemi zűrzavart, mert az egyre hatalmasabb civilizáció békésen eltűri magában, bár az emberi élet minden területét pontos kartotékokba foglalta. A görög, római és újkori Európát itt csak sántító történelmi hasonlatok céljára lehet használni; az

átlagember és a technikai civilizáció egymással és egyidőben győztek és a kultúra mellől előbb-utóbb le kell faragni azokat a jelzőket, melyek európai, vagy nyugati általánosságát sejtetnék.

Az európai történelem valóban megmagyarázza, hogy ez a korszak miért következett be, de nem magyarázhatja meg magát a korszakot és főhősét. Az átlagembernek nincs történelemérzése (és nem érzi magát európainak), ennél fogva a történelem nem határozhatja meg jellemét; nem emlékszik semmire, ami az ő beteljesült korát megelőzte, az számára meg sem történt.²¹ Feltételezhetjük ugyan, hogy a korszak agyrémektől és tudatlanságtól terhes történelmi kompilációi valóban a megismerés és folytatás vágyát jelentik, de akkor el kell vetnünk azt a történelemérzést, melyben a XIX. század közepéig éltünk. Azóta a történelem, ha kilép a szaktudomány köréből, legfőbb a kusza nézetek igazolására jogosult és

²¹ Csak különféle nacionalisták vannak; az európaiságot és európai hivatástudatot olyan tömeg szájába adjuk, melynek fogalma sincs arról, hogy türelmetlen nacionalizmusa ellenére sem tud saját európaiságán változtatni. Csak Európában lakó nacionalisták vannak.

ha erre alkalmatlan, holtta nyilvánítják.²² Ha a technikai civilizáció átlagemberét mégis szerves folytatásnak tekintjük és benne évszázados fejlődés által meghatározott szükségszerűséget látunk, voltaképpen nem teszünk egyebet, mint a különféle szellemi és biológiai fajelméletek. A predesztinációval akarunk igazolni valakit, akinek a teremtés és fejlődés logikájáról fogalma sincs. Amellett ez a történelmi elrendeltség, az európai leszármazás elmélete csak akkor válik valósággá, ha személyes élmény és tudatos szellemi magatartás. A civilizált átlagemberből ez az európai élmény hiányzik.²³ Pontosan megrajzolhatjuk a hozzávezető utat, kihámozhatjuk azokat a történelmi okokat, melyek végül a telített civilizációhoz vezettek, de ezzel semmit sem fogunk mondani

²² Szovjet-Oroszországban a történelemtanítás – az októbrista közjátéktól eltekintve – a XIX. század utolsó harmadával kezdődött. Ahogy a nemzetközi kommunizmus a nacionalizmus felé tolódt, a nemzeti hősoket és a régi orosz imperializmust újra felfedezték. Elsősorban Nagy Pétert és Katalint.

²³ Európai élmény? Gondoljunk arra, hogy a korszerű nacionalizmus, mely már túllépte saját határait, szintén európai igényekkel lép fel. A nacionalizmus új formája európai igényekkel lép fel, de ez nem új életérzés, hanem az agressziók globális kifejezése.

a valódi kérdésről, a technikai civilizáció jelenlévő koráról.

A kor hőse nem történelmi lény. Gyökértelenül építi fikcióit a lebontott idők helyébe. Akárhányszor elmondhatjuk az áltudományos közhelyet, hogy történelmi időket élünk, – az igazság az, hogy olyan idők jönnek, melyek végérvényesen szakítani akarnak a történelemmel.

Ez az ahistorikus átlagember testestől-lelkestől a civilizáció embere. Külterjes élete a műszerekkel tökéletesített, precíziós társadalmon, a „közösségi élet” bonyolult, percről-percre ismétlődő érintkezésein és a többiek véleményén nyugszik. A műveletlen, civilizált, nem gondolkodó és ahistorikus emberek társulata hibátlanul teljesíti kötelességét, kiszolgálja az alapítók kényelemszeretét és nagyra-vágyását.

Ugyanekkor hallatlanul szaporodtak a megmagyarázhatatlan jelenségek. Gazdasági, politikai válságok következtében tízezrek pusztulnak éhen, míg az egész civilizált világ a megoldáson töpreng. A gép és a munkás halálos ellenségek, és hogy az újabb katasztrófát el-

kerüljék, tovább szaporítják a gépeket, de milliókat költenek szociális alamizsnákra.

A nyugati civilizáció egyformára készült gyermekeit világnézeti szakadékok választják el és kergetik hihetetlen vérontásokba, gyilkosságokba és pusztításokba. Nyugaton, hol nem szabad a kertek virágágyaira lépni és az életet minden percében alapos törvények szabályozzák, tömeggyilkos szenvedélyek tombolnak és miközben civilizált egyezmények kerekednek a sebesültek kicseréléséről, vagy a sikkasztok nemzetközi körözéséről, lemészárolják a védteleneket. Miután Nyugat az ismert világ tekintélyes részét sikeresen gyarmatosította, néhány száz négyzetkilométeres, agyonzsúfolt földért ököltre megy önmagával. Valaki a harmincas években azt javasolta, hogy abból az összegből, amelyet a nyugati hatalmak egy év alatt fegyverkezésre fordítanak, csatornázzák a Szaharát. A felelős tényezők fölényes mosollyal jelt adtak az általános gúnykacajra és felháborodásra.²⁴ A napilapok, bár külön rovatot tartanak a közéleti visszásságok és a

²⁴ Elcsépelet és unalmas dolog itt a brazil kávé sorsára hivatkozni, melyet millió tonnánként szórnak a tengerbe, hogy a világpiaci árat megtartsák. Európa szilárdan tartja, az éhhalál árfolyamát.

nehéz idők fennkölt ostromozására, szakszerű cikkekben hívják fel a közönség figyelmét a gyűlölködési készség fontosságára.

Ilyenfajta ellentmondások tömkelege jelenti az átlagember számára a mindennapi életet. A nagyképű orvoslók sohasem nevetik el magukat, hogy örökké a tüneteket akarják gyógyítani, de a zűrzavaros, hibás alapot dogmaként tisztelik. Azt mondtam, hogy az európai embernek nincs történelemérzése, ha ez a kevésbé tudományos megállapítás nem igaz, akkor miért nem tud a nyugati ember, akit félszázada fojtogatnak a válságok, egyetlen lépést visszafelé tenni, és miért nem tudja a korszak tegnapelőtti gyermekágyához állva a föllázadt rendszer szellemi bázisát megkeresni?

Az átlagember szellemi képessége nagyon is sekélyes, hogy ilyen útvesztőben el tudjon igazodni. Az a néhány ember, aki a káoszt – messziről és kívülről – tisztán látja, kétségbeesve szemléli az okok újabb okozatait, a kiindulás nélküli logikátlanság következetes pusztítását.

Ha egymásmellé állítottuk ezeket a tüneteket és felismertük, hogy a nyugati életet merev és

anatémákkal körülvett életrendszer kerítette hatalmába, mely történelmietlen és múltkereső, forradalmi és konzervatív egyszerre, legfőképpen pedig szertelen, – céltalannak és reménytelennek fogjuk látni a politikus, szaktudományos és ájtatos terveket az „európai válság megoldására”.²⁵

A tudomány gyászos szerepet vállalt ebben a zűrzavarban. Miután a XIX. század megteremtette a szaktudós típusát, rendelkezésre állott az emberanyag a feladathoz, mellyel a technikai civilizáció akarta megbízni a tudományt.²⁶ Mondottam már, hogy a korszak szembeszáll minden szintézissel. Saját álláspontját nem fogalmazta meg és az ellentétét nem a pontos és részletes analízisben találta. Ilyenformán az egyetemes tudománynak nem sok keresnivalója maradt volna a derengő új

²⁵ Ha elvont taglalás helyett tényekről kell beszélni, felbukkannak a közhelyek.

²⁶ „A szaktudományi barbarizmus” élettanát adja Ortega a *Tömegek lázadásában*.

világban, ha klasszikus értelemben akarta volna folytatni önmagát. A tudomány, mint gyűjtőfogalom és egy foglalkozási ág megjelölése, áttolódott a civilizációba, azaz az ismeretek gyűjtése és közlése öncélú lett. Mindenki tudós lehetett, – (a „pálya megnyílt a széles néprétegek előtt”) –, aki megfelelő mennyiségű célszerű ismeretanyagot tudott felhalmozni. Természetesen szószerinti értelemben felhalmozni, összetartó szellemi munka nélkül.

Ennélfogva a tudomány elvesztette irányító szerepét a technikai civilizációban. Az útmutató és egyetemes tudást többé nem becsülték, csak a hasznos szaktudás mennyiségét értékelték. Ha csodálkozunk, hogy a tudomány miért nem tud legalább közvetítő megoldást a sokféle válságban, erre a szerepcserére gondoljunk.

A szükséges ismeretek összegyűjtése mellett a mennyiségi termelés lett a tudomány másik feladata. Ez a kétirányú tudományos robot teremti meg a technikai továbbfejlődés alapjait. A tudomány enciklopédikus igényekkel veti rá magát a legkülönbözőbb szakismeretekre, tömegben halmozza fel őket, de ezt a munkát már a

pillanatnyi szükség irányítja, civilizációs előfeladat, de nem kultúra és éppen nem tudomány. Nem is csodálkoznivaló, hogy minden szempont, minden világszemlélet és a szemlélet ellenkezője is megtalálja pontos, szakszerű és megtámadhatatlan tudományos szentesítését. Látni fogjuk, hogy ez a tudományos tömegtermelés egyáltalában nem növeli a tömegek tudományos felkészültségét.²⁷ A mennyiségi termelés egyetlen célja: megbízható és pontos adatokat szolgáltatni a praktikum fejlesztéséhez, míg a szükséges ismeretek a szellemi és technikai eszközök feltalálásához, vagy tökéletesítéséhez kellene. A tudomány állagát nem növelik.

A történettudományok fejlődése az utolsó században szépen mutatja, hogyan használódik el a gyakorlatban a tudomány lényege. A tudós szolgálatkészen tart lépést a rendszerrel, mint a nomenclator a római patríciusokkal, hogy a szükséges ismereteket észben

²⁷ Lassalle a múlt század hatvanas éveiben mondta: „A mi korunk feladatai között egy sincsen nagyobb, mint valóraváltani azt, amit sötétebb évszázadok még elgondolni sem tudtak: *a tudományt kivinni a nép közé.* (L.: Lassalle: Alkotmány, Szocializmus, Demokrácia. Ford.: Kunfi Zsigmond, Révai kiadás, Budapest 1919, 166. 1.)

tartsa és a kellemes analógiákra figyelmeztesse.

A tudomány áttolódik a civilizációba, a kutatás életszükségletet elégít ki, a tudományos célokat az életrend előre megszabja, a tudomány fogaskerék lesz a gépezetben, – íme a tudományos technokrácia.

Ahhoz a megállapításhoz, hogy Nyugaton a szellem diaszpórában van, szorosán csatlakozik a következő: a gondolkodás öncélú művelet lett.

A gondolkodás műveletszerűsége nyilvánul minden esetben, mikor közönséges emberek közönséges dolgokat döntenek el Európában. Az átlagember ötletelensége és koncepciótlansága az alkalmi gondolkodásban gyökeredzik; a szokványos funkciókra csökkentett agyműködést (hétköznapi nem kell gondolkodni) megindítani nem könnyű, de távlatokat látni és eligazodni lehetetlen az ilyen alkalmi fejtöréssel. Figyelmünket meg kell osztani a megoldandó feladat és a gondolkodás ténye között. A logikus sorrend megtartására jelentékeny agymunkát kell fordítani. A művelet szokatlansága feszélyező és ünnepléses. A gondolatsor és az erőfeszítés meddő voltát

jótekönyan elfedi bizonyos szertartásos elégtelenség, hogy a mechanikus munka sikerült. így a szellemi munka határai megszűkülnek, a jól-eső örömet már nem a nehéz feladat megoldása után érezzük, mert ha a gondolkodás öncélú műveletét befejeztük, már büszkék lehetünk. Emlékezzünk itt a félig meggondolt eszmék, nézetek, tudóskodások tömkelegére! Nem világos-e az összefüggés a műveletesen gondolkodók felnyomulása és a szellemi válság súlyosbodása között?

A XIX. század még abban reménykedett, hogy egyszer a kőművesek kezében is Voltai ret fogja látni. De éppen a XIX. században lépett a tudomány öncélúsága helyébe a gondolkodás öncélúsága. A tudomány önmagában zárt egész, – bár kapcsolatban van a külvilággal; ezentúl a tudomány életrevalóságát a hasznos-sággal való kapcsolata határozza meg. Néhány évtized telt csak el és már nem a kőművesek akartak Voltairehez emelkedni, hanem Voltaire-nek kellett volna a kőművesekhez egyszerű sődnie. A felvilágosodás és a tiszta ész százada közben felnevelte az új, korlátolt és felgondolkodó emberfajtát, melynek a paradoxon már közhely. A technika szolgálatába szegődött

tudomány hiába követte a szükségességet és hiába növelte saját mennyiségét, elvesztette uralkodó szerepét és elszakadt a „mindennapi élettől”.

Ha például XVIII. századi szemmel nézzük a tudomány és élet viszonyát, úgy tetszik, hogy tudósaink egyebet sem tesznek, csak a napi élet kérdéseivel foglalkoznak. A valóságban kárbavész minden közönséges igyekeztük, mert az áhított hétköznapiakat csak teljesítményekkel érhetik utóli. A szerves folyamat, mely az eredményt megszüli, a civilizált világ csak az eredmény hasznos volta miatt tűri meg.

Az életkép végső felbomlása a szaktudományoknak köszönhető. Az öncélú szaktudomány mikroszkopikus egységekre bontotta az életet és megvet minden szintézist.²⁸ Szemünk előtt új tudomány alakul ki, mely analitikus zűrzavarba taszítja a nyugati embert. Ez a tudomány egymástól független fikciókra és szempontokra építi fel rendszertelen, éppen ezért hasznavehetetlen tudástömegét. A tudomány mindenkit előkészít, hogy mint jó szakember

²⁸ L.: Ortega, id. mű, 122. 1.

egyetlen szempontból nézze a kérdést, az öncélúvá fejlődött társadalom és a technikai civilizáció pedig kényszerít, hogy csakis a be-tanult fikció alapján gondolkodjunk.²⁹ Nem fog sokáig tartani, amíg a tudományos feladatok elérik a szétbonthatóság alsó határát. Foglalkozások maradnak majd meg és az a fogalom, melyet eddig a tudomány szó alatt értettünk, véglegesen lomtárba kerül, mert a szakembereknek már nem lesz szükségük összefoglaló elnevezésre.

Azt mondtam, hogy máris a közönséges forradalom második részét láthatjuk, amint a tudományig feljutott faragatlanság visszatér a szellemi csöcselékhez. Ha az átlagembernek történelemérzése volna, tudná, hogy nem kell a szaktudomány biztatását várni ahhoz, hogy elfoglalja azt az álláspontot a szellemmel szemben, melyet maga teremtett meg. A szak-képzett és műveletlen ember számára nyitva áll minden hely a társadalomban, még az egyetemi katedra is. Szakismeretei tökéletesen elegendők

²⁹ A tudomány legnagyobb féjelme a dilettantizmus vádja. Kevesen merik elhagyni megszokott határaikat, mert mindenki kontár, aki nemcsak a tudomány egyetlen szemcséjével foglalkozik; a szellemben nem az egyetemességet, hanem a praktikus oszthatóságot becsülik.

ahhoz, hogy a társadalomban ellássa feladatát.³⁰ De élete távlatait nem látja, ha saját szűk területét elhagyja, a világból csak annyit vesz tudomásul, amennyit fikcióival és szempontjaival meg tud ítélni. A közepes képzettségű szakember fikciói pedig csak igen szűk szemhatár megmagyarázására elegendők; a szaktudomány azonban segítségére sie!; és felhatalmazza a megfeythetetlen mellőzésére. Ez a munkamegosztás szaktudomány és faragatlanság között valóban veszélyesen hasonlít a falanszterhez. Ha az átlagember világképét ahhoz az erőfeszítéshez mérjük, mellyel a szakmává lett tudomány ezt a világképet szűkíteni igyekszik, a szellemi zűrzavar aggasztóan okszerűvé válik.

Ha a tudományos technokrácia látszólagosan ellentmondó szerepét végiggondoljuk, megérthetjük, hogy a szervetlen gondolkozás

³⁰ A félműveltség átmeneti jelenség arra az időre, amíg a tudomány atomizálódása befejeződik. Hogy a gépesített civilizáció ma még rászorul a műveltségre és kultúrára, csak a fogalomzavart növeli.

kavargásában miért éljük mégis a dogmatikus rendszerek korát. A civilizált világ mozgató erői: a világszemléleti rendszer és a tévedhetetlen előítélet; a technikai civilizáció a kollektivizmus, intellektualizmus, gazdasági rendszerek és történelmi előítéletek nevében futtatja önmagát zátonyra. A fiktív rendszerekben gondolkodó átlagember az öncélúvá lett gondolkozás és a szakfoglalkozássá lett tudomány egyenes leszármazottja. A XIX. században egyszerre az anyagi javak körül csoportosulnak a korokat mozgató eszmék és filozófiák; jólét, kényelem és gazdasági egyenlőség lesznek a civilizáció nagy szellemi kérdései. A XVIII. század végén a szellem megrendszabályozásáért és a fellelhető jószágok összeharócsolásáért lelkesedett a civilizált emberiség. Láttuk, hogy a világkép egyszerűsítését sok mozzanat segítette; de ez a redukált világ azért lett ilyen tételes, mert az új ember gyanús ingoványba lépett, amint elhagyta szaktudása határait. A XX. században már olyan kérdések foglalkoztatják a tudományt és a tömegeket, amelyek tévedhetetlennek tartott dogmákon épülnek fel és a vitatkozóknak eszükbe sem jut a szintetikus diszkusszió. A megoldhatat-

lannak látszó kérdések annál nyomasztóbbak, minél szabatosabb és megdönthetlenebb a technikus világkép, a korszerű téveszmék eredője.

Ez a világkép már eleve megállapította a szellemi és anyagi világ határait. Az életrend előre kikövekei a szellemi haladás útját és visszafelé határok közé szorítja az oknyomozó kutatást. A XX. század eleje óta úgy látszik, hogy az élet szűkítése már inkább önműködő, mint mesterséges. Bár a szellemi élet teljes szétesése (szaktudomány) még nem fejeződött be, a fejlődés eleve kijelölt végpontjaiba bele-törődtek.³¹ A technikai civilizáció korában nem kell sokáig fáradozni az eretnekek felkutatásával, mert egyre kevesebben vannak az eretnekek. A minden eshetőségre berendezett, kontingált jövő körülbelül a szellemi zűrzavar végső összekuszálódásának felel meg. A kiszabott láthatáron belül azért törnek ki a forradalmak, hogy a forradalmat tökéletesítsék. Ezt úgy értem, hogy a szellemi és anyagi fejlődés állandóan önmaga körül kering és eszébe sem jut, hogy más kiindulással igazolja az

³¹ Nyúljunk akármihez; a technikus élet minden kiterjedésében példa erre.

elért eredményeket. A XX. század kezdete óta a Nyugat tételesen leszámol saját múltjával.

Ha az élet területe összezsugorodik, miért nem csökken a szellemi zűrzavar? Láttuk, hogyan vonul vissza a technikai civilizáció embere már-már elfoglalt szellemi állásokból; hogyan szűkíti saját világgképét egy mondatban, vagy jelszavakban kifejezhető és megérthető közhelyekké! Felületes pillantásra ez a törekvés tisztulásnak látszik; ellenkezőleg, az egyetemes szellem lassan lomtárba kerül és a tiszta ész végleg diaszpórába megy.

Ez csak látszólagos ellentmondás. Ha a csillagos eget nem ismerjük, akkor az egyes csillagot a földkerekség legnagyobb távcsövével nézhetjük, mégsem tudjuk helyét meghatározni. A XIX. század körülhatárolta az új életet és a sietve kialakuló átlagember kanonizálta saját világgképét. A valódi ellentmondás: a szellemi zűrzavart ugyanazzal a gépesítéssel akarjuk tisztázni, amelynek a zűrzavart köszönhetjük.³²

³² Ha csak félfüllel hallgatjuk az új világot, alig hallunk hamis hangot; paradoxul hangzik, de a zűrzavar már szervesnek látszik és csak viszonylagosan zűrzavar, önmagában véve már rendszer. Ez mutatja, hogy mélyen lehetünk a káoszban.

Azt mondtam az előbb, hogy a nagy szellemi megmozdulások és a „gyakorlati élet” változásai nem valódi fordulatok; a forradalom csak önmagát folytatja. A közönségesség nagy forradalma még nem emésztette meg mindazt, amit eddig felfalt. A történelem sokszor megmutatta, hogy félig jóllakott korok is képesek jószándékú tisztulásokra; de a szabályos ütemben kitörő szellemi és gazdasági válságok között az egész civilizált világ éppen a következő összeomlásban, vagy világháborúban reménykedik, mely majd meghozza a végleges tisztulást.³³ Élményeink csak saját fikcióinkon belül vannak.

Következésképpen a Nyugat – éppen a XIX. században – elvesztette a továbbhaladás első követelményét: a szellemi merészséget. A technokráciát már feltalálták. A Földet jelentéktelen fehér foltokkal örököltük felfedező koroktól. A felvilágosodás felfegyverezte a

³³ A pusztítás kanonizálása: a civilizáció felfalja önmagát;

szellemet az új feladatokra. A filozófia vadonatúj lendülettel sietett segítségünkre. A serdülő technikai civilizáció mindezt sietve felhasználta és tökéletesítette. Fél század alatt elkészült az ahistorikus átlagember és vele együtt a hasznohajtó, sematizált tudásszomj új korszaka. Nézzük ezt a tételt gyakorlati oldaláról: Einstein fizikája felforgatta a gyakorlati tudományt, de a modern (sőt! művelt) európainak fogalma sincs a relativitásról. A világképet nem tágítja, új fogalmat nem jelent, de közhelyi minőségben azonnal bevonul a „hétköznapi nyelvbe”. Ez nem a természettudományos érdeklődés hiánya, hanem a világban elfoglalt helyzetünkkel szemben való teljes érdektelenség. Szellemi merészségre nincs szükség, mert a szellemi technokrácia önműködő fejlődésében (vagy önkiegészítésében?) egy bizonyos körön belül úgymint minden rejtélyt kiderítenek a szaktudományok. A szorgalmas és szűkkörű kísérletezés kényelmesen pótolja a rendkívüli elme ritka ihletét. A merészség, hogy az ismeretlenbe behatoljunk, elavult segédeszköz lett. Pontatlanabbul: a fiktív világ önmaga körül forog; a technikai civilizáció szellemileg geocentrikus.

A XIX. század második felében még sűrű gőzben kavartak szocializmus, imperialista nacionalizmus, technokrácia, materializmus, klerikalizmus; azóta lecsapódott néhány dialektika és világnézet, melyekből további lepárlással néhány alapfogalom marad. A zűrzavar nem tisztul, hanem kristályosodik, – a rendszertelenség organizmusa készül a XX. században. Amíg tehát „hétköznapi értelemben” az *élet* kiterjesztése folyik, a szellemi, nem kézzelfogható és nem megehető dolgok végzetes leszűkítését látjuk. Megfigyelhetjük, hogy az az önkorlátozási folyamat, mely a modern tudomány szerepében lett nyilvánvaló, két kiterjedésben pusztít: felmorzsolja a történelmi érzést és ezzel együtt az okszerűség tudatát, másfelől a Nyugatot olyan világba helyezi, melynek rugalmas határai az átlagember piacetje szerint tágulnak. (Ez a szaktudományok valódi jelentősége.) Sokan abban látják a szellemi válság okát, hogy nincs filozófiánk. Lépésről-lépésre közeledünk ahhoz az állapothoz, mikor már lesz filozófiánk. Az okság-folytonosság és logika teljes elvetésének filozófiája.

Az ismeretlen átértékelése ennek a folyamatnak fenyegető árnyéka.³⁴ Az ember, kit a mindenségben egy parányi pontra, a saját életébe zártak be, sokféle magatartást tanúsíthat az ismeretlennel szemben. Hiheti, hogy a teremtés középpontjában van és magához vonja a többi égitestet, panteista lehet, a teremtés koronájának képzelheti magát, vagy kacaghat minden metafizikumon. De a praktikus felhasználható dolgok leltárába az ismeretlen most vonult be először. A technikai civilizáció számol az ismeretlennel, de nem mint terra incognitával, hanem mint tartalékban hagyott

³⁴ „Der Nützlichkeitsmensch verlangt von uns, dass wir das Ringen um das Unendliche, das Greifen nach dem Übersinnlichen als nutzlos und sinnlos aufgeben, und im selben Atemzug will er, dass wir eine Moral haben und Gutes für die Gesellschaft tun sollen. Warum sollten wir Gutes tun? Gutes tun ist eine sekundäre Erwägung. Wir müssen ein Ideal haben. Ethik selbst ist nicht das Ziel, sondern das Mittel zum Ziel. Wenn aber kein Ziel da ist, warum sollten wir ethisch handeln? Warum sollte ich anderen Menschen Gutes tun und sie nicht verletzen? Wenn Glück das Ziel der Menschheit ist, warum sollte ich nicht mich selbst glücklich machen und andere unglücklich? Was hindert mich?” Swami Vivekananda. Inana-Yoga: I. Rascher Verlag, Zürich MCMXL, 20. 1.

jószágmennyiséggel. Csak a felhasználáshoz szükséges eszközök hiányzanak még, de elvben nem hagynak ki a lehetséges termelőerők közül semmi ismeretlent. Ebből következik az új világkép különös tétele: csak az ismeretlen ami felhasználhatatlan.⁸⁵ A technikai civilizáció, mely egyúttal, a technikai utópiák korát is jelenthetné, kiküszöbölte az emberi révületek közül az utópiát. Az atomrombolás és holdrakéta korát kész költségvetésekkel várjuk. Az ismeretlenbe csak addig akarunk behatolni, amíg hasznossá válik; hogy ettől a technikus célszerűségtől a mindenség még nem veti le álarcát, az már senkit sem érdekel. Az újkor embere nem érzi a kozmikus borzongást, mely a történelem emberét elfogta, ha a mindenség titkaiba bekukkanthatott. Az atomrombolás (mint közhely, a technikus képzeletvilág jellemző példája) szédületes lehetőségeivel kecsegtet, de az, hogy a felbontott anyag megmutatná az ismeretlen makrokozmosz alapját, senkit sem érdekel. Az általános műveltségű embernek fogalma sincs a világűr cseppnyi ismert részéről; a világ, melyben hasznothajtó perceit

³⁵ Az elektromosság teljességgel ismeretlen, mégsem tartozik az ismeretlen dolgok közé.

tölti, nem személyes élménye. A teremtésben nincs helyzetérzése. (Gondoljunk itt a korszak alapvető felelőtlenségére!) A körülötte lebegő ismeretlen csak félretett jószágforrás, ezért már nem érzi, hogy a mindenség fenyegető közömbösségével szemben valamilyen belső magatartást el kell foglalnia. Az élet belső élményszerűsége is elvész, az ember nem tudja önmagát a létezés távlatából szemlélni.³⁶

Ha arra gondolunk, amit a világkép lezáródásáról mondtam, az új kor legsivárabb arcát látjuk előtűnni: az élet az élmény síkjáról visszatér a megélés síkjára. A szellem, amely a kultúra szárnyain, szorongva és kíváncsi izgalommal járta a mindenséget, visszatér az elképzelhető dolgok látómezejére. Az élet a földi kezdet és vég határai közé szorul; az előzmény és folytatás misztikumát nem érezzük és a nyugati történelemben még nem látott módon izgat a végkifejlés, a megoldás, a lélek

³⁶ Figyeljük meg, hogy a technikai civilizáció korszaka, mely a szociális eszmét hordozza maga előtt, a gyökeres, szerves önzés kora is. A kollektív élet vágyát nem utolsó sorban annak köszönhetjük, hogy ez a földhözragadt, távlat nélküli önzés lehetetlenné teszi az együttélést és a civilizált ember az egyén önzését az intézményes önzéssel akarja csökkenteni.

megnyugtató elintézése a halál után.³⁷ Ne tévesszük össze ezt az érzést a mélységesen emberi halálfélelemmel; adminisztratív szorongás ez, a hasznossági metafizika egyetlen, sivár élménye a teremtéssel kapcsolatban.

Nem is csodálnivaló, hogy a szellem helyét nem találják a teremtés rendjében. Az alkotó, kutató, töprengő és az önmagából fejlődés következtében örökké az Istennel való egyesülés, a divináció felé törő emberi szellem e lezárt világban átadja helyét a korlátolt agymunkának. Személytelenül, tehát elmenytelenül kutat az agymunkás tudomány a világegyetem hasznos és porszemnyi megnyilvánulásai után, ugyanakkor, mikor a szintetikus ismeretlen létezését megtagadja. Hogy ez önmagában való ellentmondás: nem akadályozza a folyamat betetőzését; egyrészt, mert a tagadás már befejezett állapot, az ismeretlen eleve kivülesik a lezárt világkép határain, másrészt a Kozmosz kutatott elemei csak hasznosságukkal vonzanak.

Az ismeretlen már nem sui generis valóság; az az ismeretlen, amit meg akarunk ismerni.

³⁷ A vallásos ateizmus egyik tünete.

Íme, az új filozófia nagy negatívuma; betettük magunk előtt a csapóajtót, mely életünket a genezissel összekötötte. A technikai civilizáció embere, önmagából kiindulva vezeti le a világhoz való viszonyát, a korlátoltság centrifugális erejében bízunk az egyetemesség tömegvonzásával szemben. Ugyanazt az ahistorikus érdektelenséget szemlélhetjük itt metafizikus méreteken, melyet fizikai és szellemi előéletével szemben gyakorol. Ezért állítottam azt, hogy az új világkép ismét geocentrikus.

Mindebből az látszik, hogy a zűrzavar igen szilárd halmazállapotú. A tünetek, logikus sorrendben, felvilágosítást adnak; nem a belső összefüggésekről, de a mélységes zűrzavarról. A tiszta ész diaszpórája múló folyamat, pontosabban, már majdnem befejezett folyamat. Az új filozófia névadó hőse, a tagadás, már nem észokok eredménye, hanem olyan szerves negatívum, mely maga is következményekből következik.

Az átlagember életérzése a trónfosztott min-

denség bizonytalan határai között igyekszik elhelyezkedni. Az organikus életkép bomlása ragályszerűen terjed egészen az ésszel felfogható dolgok végső határáig. Az új ember pedig teljes biztonsággal, saját tévedhetetlenségébe vetett vak bizalommal jár ebben a gyökértelen kozmoszban. A geocentrikus magabiztonság árulásnak bélyegzi a kételyt. „Vagyok, tehát semmiben sem kételkedem!” Mindent tudok és ezenfelül csak olyant akarok még tudni, amit bizonyosan megtudhatok! Ezzel a szellemi zűrzavar megteremtette az új világkép szilárdan szervetlen alapját. A szellem embere, aki a teremtés egyetlen, tervszerű szemcséjének érzi magát, megbélyegzett szakadár és hangját elnyeli a magabiztos emberek palackba-zárt, új világa.

De a szellemi zűrzavar kora, mely a mindenség működésének a *cujus religio* alapján akar új törvényeket szabni, nem tud változtatni azon, hogy a dolgok egymásután következnek. Hiába közömbösítettük az ismeretlent, a leszűkített világ is nagynak bizonyul. A technikai civilizáció embere szellemi barlanglakó lett.

Ez a tény a diaszpóra kiteljesedése. Techni-

kája a közvetítő segédeszközök újabb és újabb fajtáit gyártja; a mechanizált társadalom társas kísérlet, mely tűrhetővé akarja tenni a szétszóródott életet. Az élet önműködővé válik, a szabad akarat felesleges, az öncélúvá lett szellemi munka gépiesedik, az erő kifejtés a folyamathoz és nem a cél eléréséhez kell, az egymásnak integető barlanglakók egyezményes fogalomcsökkentésekkel akarják pótolni a zűrzavarba merült közös világképet. A tiszta ész diaszpórája így nyitja meg a szellemi technokrácia útját.

A fogalmi zűrzavar az életkép felbomlásának egyik pontosan lemérhető tünete. A terminus technikus áradását látjuk magunk körül. Az imbolygó fogalmakat egy-egy képzetrögzítő szóhoz horgonyozzák, mert az összetört tükörben már semmit sem látunk egyformán. A feloszló élet és a szétszóródó szellem megbontja az emberek között az értelem nyelvek fölötti nyelvét. Az elvont fogalmak egyezményes jelentése eltűnik.³⁸

³⁸ Ha szabatosan akarunk beszélni valamiről és nem akarjuk, hogy első szavunkat félreértsék, így kell kezdenünk: „Tisztázzuk, mit értünk e fogalom alatt?”

Ez a szellemi zűrzavar és a szervesen világkép szomorú terméke. Egyszersmind a tiszta ész diaszpórájából fenyegetően felködlő új filozófia zűrzavaros formanyelve.

AZ ÁTLAGEMBER ÉLETTANA

A mi nyugati önszemléletünk csak egy pontban hasonlít ahhoz, amit történelmi szemléletnek neveznek: abban tudniillik, hogy a tanulmányozott kor és korszellem következetesen elfeledteti velünk az embert, a korszak mozgatóját. A perzsa és egyiptomi ember valószínűleg egészen más volt, mint amilyennek mi ismerjük, de ez számunkra csak akkor lenne baj, ha a perzsa és egyiptomi világ még nem dőlt volna végleg romba. Az asszír emberről mégis több értesülésünk van talán, mint saját korunk emberéről. Váltig hangoztatják, hogy a század eresztékei között már hallani a szűpercegését és bizonyítják az összeomlás közeledését. De vajjon meg lehet-e magyarázni azt a folyamatot, mely a XIX. század közepe óta felforgatta a nyugati életet, ha nem ismerjük az új embert, aki az átalakulás előestéjén lépett elő az ismeretlenségből?

Mert az új ember az ismeretlenségből és nem a semmiből bukkan fel; a forrásművek lábjegyzeteiből emelkedik a korszak címévé. Az átlagember nem új keletkezmény, ő a társadalom örök tucatfigurája, aki most, két korszak között, megragadva a vacuum szerencsés pillanatát, betölti az életet, melynek eddig csak a színpalai mögött mozoghatott. Itt olyan probléma merül fel, melyet nem lehet a szokványos magyarázatokkal elintézni. Az emberben – a korszak alapanyagában – lejátszódtott változás, egészen szellemi irányú; ha a technikus civilizáció dogmáit követve ezt a szempontot elejtjük és társadalmi, gazdasági, géptechnikai mentőkörülmények után kutatunk, kiderül, hogy az új világ önmagából lett, mint Buffon képzeletében a mocsári ebihalak. A mindenség pedig a XIX. század végefelé elveszítette logikáját és megzavarodott.

A tudomány éppen napjainkban kezdi megváltoztatni az ember eddig ismert arculatát. Olyan szempontokkal éivel, melyek gyökerelesen fel fogják forgatni megfeneklett világképünket. Biológiai működésünkről és kozmikus elhelyezkedésünkről sohasem gyanítottunk annyit és a társadalomtudományi, gazda-

sági, filozófiai mérések nem remélt mélységeket nyitottak meg a korszak szintje alatt. Azokra a tudományos művekre gondolok itt, amelyek bámulnivaló pontossággal tisztázzák az emberi viszonylatok egy-egy csoportját; az okok és következmények lenyűgöző rendszere kezd kibontakozni a tudatalatti mélységeiből és a természet kifürkészett erőiből. Az élet kitérül, a levegő járhatóvá lesz, a biológusok álmái már az állatkertek rácsai mögött látják a gyilkos bacillusokat. A mindenség ígéretei a tudás ereje előtt látszanak meghódolni és a XX. század nagy illúziója lett, hogy a földi paradicsomot az emberi ész visszaszerzi, miután az emberi jószándék elveszítette. Ha a tudós szemüvegén figyeljük az új világot, – tehát pillantásunk elsiklik az ember feje felett, nyugodt derűvel nézhetünk akárhová. A tudomány fejlődik, a teremtés befejeztetett; előbb-utóbb elérjük saját határainkat. A technikus civilizáció átlagembere szolgál magyarázattal arra, hogy bizonyítható ismereteink nem remélt szaporodása miatt a külterjes civilizáció tökéletesedése csupán és miért nem haladás”?

A különféle nyomtávú síneken haladó szak-

tudományok csak egy bizonyos szempontból tudják megítélni a cselekményben szerepet játszó embert. Minden szemszögből önmagában kész képet látunk, de ha a színeket összerakjuk, nem kapunk színeképet; míg az epikus eseményekből kiinduló elemző vizsgálódás eljut az emberig, a szempontból merev előítélet lesz: a cselekmény már eleve meghatározta a főszereplőt. A leggyakrabban kínálkozó szempont, az együttélő emberek időbeli egysége: a kor. Könnyen kezelhető és többé-kevésbé áttekinthető mértékegység. A jelenvaló korból le tudjuk vezetni az embert, – de a technikai civilizáció átlagemberéből, eddigi ismereteinkkel, nem tudjuk lepárolni a kor tömör képletét. Ezért kockáztattam meg azt az állítást, hogy a történelmi szemléletben³⁹ a kor eltakarja előlünk az embert, vagyis az erdőtől nem látjuk a fát.

Miután a társadalomtudomány kiboncolta a XIX. század közepe óta végbement társadalmi válság mozzanatait, egy kérdés merül fel itt, mely feleslegessé tesz igen sok választ: a

³⁹ Az ahistorikus átlagember vizsgálatára a történelmi szemlélet alkalmatlan. Gondoljunk az első világháború oknyomozó irodalmára.

technikai civilizáció teremtette-e meg az uralgó átlagembert, vagy a diadalmasan feltörő tömeg alakította ki a technikai civilizációt?

A kérdés fontosságát akkor érthetjük meg legjobban, mikor a szellem emberét a Nyugat válságáról halljuk beszélni. Válság egy jól-szerkesztett, rendesen működő gép pillanatnyi üzemzavara, de ez nem üzemzavar, hanem megfeneklés. Ha válságnak tartjuk a nyugati élet hánykolódását a XIX. század utolsó harmada óta és a technikai civilizáció múltó működési zavarairól (pl. világháborúk) beszélünk, akkor mi volt a technikai civilizációnak az a helyes, válságmentes alapállása, melynek zökkennie kellett valahol, hogy most válságról beszélünk?

Az önmagából született gépkorszak és a belőle leszarmazó átlagember képzetével találkozunk majdnem mindenütt, ahol a civilizáció gépesedését nem társadalmi és közgazdasági okokkal magyarázzák.

A „modernnek” nevezett kor kialakításában a gép bevonulása kabbalisztikus értelmet kap. Gép és társadalmi egyenlőség: ezt a két tötetet látjuk a felületes visszapillantásnál.⁴⁰ Valóban egyszerűnek látszik ez a folyamat. A gép fokozza a termelést, csökkenti az emberi munkát. A növekvő termelés szaporítja a jószágokat. Az embernek több a szabad ideje, körül tud nézni a saját életében, igényei nagyobbak, tehát a javakból nagyobb részt kér magának, mint eddig. Így még jobban fokozódik a termelés, tehát további gépesítésre van szükség. Most már az elsőrendű életszükségletek kielégültek, így a megszokott kasztrendszer is méltatlan állapot lesz. A társadalmi egyenlőség és a „bérmunka”, „emberhez méltó” jelszava hangzik fel a tömegek ajkán. Közben a gépek tovább szaporodnak és percenként többszáz fordulattal növelik a tulajdonos vagyonát; a javakért folyó harcban a tőke, munka és energia filozófusai következnek. Ebben a képletben világos, hogy a gép és a telítődő élet elsodorta a nyugati embert évszázados helyéről; a gép kezdi kiszorítani

⁴⁰ V. ö.: Frank Arkright: A technokrácia ABC-je. Rózsavölgyi kiadás, Budapest é. n.

az embert, a javak korlátlan termelésével egy időben megjelenik a munkanélküliség. Robertus és Lassalle már működik.

James Watt felfedezése sámáni jelentőséget kap ezzel a magyarázattal. Minotaurust szabadított a világra, mely felfalta az ok és okozat törvényét és a technikai civilizáció emberében élőlényt alkotott saját képére és hasonlatosságára.⁴¹ A gépkorszak ellenállhatatlan kezdősebességéről szóló tévhitet megcáfolja az a tény, hogy a mechanizálódás körülbelül egy évszázadig gyermekcipőben járt; a XVIII. század végétől a XIX. század utolsó harmadáig az átlagember az élet többi bástyájával volt elfoglalva és a teljes mechanizálás akkor következett be, mikor az egyszerűsített, anyagi világ tökéletesen be volt rendezve.

A gép és a társadalmi egyenlőség a technikai civilizáció feltörő átlagemberének támadófegyverei. A folyamat éppen társadalmi és politikai síkon indul meg először és az a

⁴¹ Needham, a Királyi Társaság tagja a XVIII. század végén azt tanította, hogy élet önmagától is keletkezhetik. A jó ürüfözetben a Vegetatív Erő hatására mikroszkopikus lények jönnek létre. Az önmagából keletkező élet elmélete napjainkban ismét divatos; Needham ma bizonyára nagyobb sikert aratna, mint „elmaradott” korában.

jelenség, melyet ma „gépi telítettség”-nek nevezünk, csak a XIX. század közepén alapozódik meg. A gépkorszak elkésett prófétái arra a tényre hivatkoznak itt, hogy az emberiség történetében még sohasem volt példa olyan arányú technikai fejlődésre, mint amilyent a XIX. században láthattunk és amelyet a XX. században már alig tudunk fantáziával megelőzni. Arra hivatkoznak, hogy az ókor nagy matematikus népei nem tudták az energiát felszabadítani és a munkagép ötletéig az emberiség most jutott el először. Ilyenformán a fejlődés cáfolhatatlan logikája követelte, hogy a nyugati emberiség a technikum segítségével a gépesedés felé haladjon. Ebben az elméletben hallgatólagosan bennefoglaltatik a technikai civilizáció új embertípusának felmentése is.

A valóságban az történt, hogy a spirituális elemeitől megfosztott élet kiterjesztésén fáradó nyugati ember eszközöket keresett új céljaihoz. A kutató elme a gyakorlati megoldásokra koncentrált minden figyelmét, a kémia, mechanika és fizika felé a tudósok serege fordult és egyszerre ketten-hárman is felfedezéseket jelentenek olyan területről,

ahová azelőtt csak nagynéha tévedt kutató.⁴² Az új gépek feltalálása és az eszközök tökéletesítése kényszerítő szükség lett. A Nyugat minden találékonyságát a technika szolgálatába állította; gépek és mechanizálás nélkül nem lehetett az életet hasznothajtóbbá tenni. Az új technikának az ókorral és a középkorral való összehasonlítása hízalgó történelmi párhuzam; nem először hallunk ilyent, a kor felsőbbrendűségének igazolására. A nyugati embernek először a technikai civilizáció fejlődésével volt szüksége az élet intenzív mechanizálására. A vízimalmot Thessalonikai Antipater szerkesztette Kr. e. 85-ben; Justinianus is készíttetett egy ilyen gépezetet, a korszakot mégis a Pandecták összeállítása ragadta meg. Abderrai Demokritos Kr. e. 450-360 között veti meg az első atomelmélet alapját. Hero Kr. e. a II. században feltalálja a gőzturbinát, de nem nélkülözhetetlen, így nem fáradoznak a kivitelezéssel és elfelejtik. Denis Papin már 1680-ban megállapítja, hogy a gőzrel munkát lehet végeztetni, 1707-ben gőzhajtó

⁴² Mikor a kutató elme a gyakorlatra koncentrálja minden figyelmét, elveszíti távlatait és arányérzékét. Innen csak egy lépés a tiszta ész diaszpórája.

szerkeszt, de találmányát csak a század végén tökéletesítik. A technikai civilizációban azonban a gép elsőrendű szerepet kap, az élet gazdaságossá tételének legfontosabb eszközévé válik.

Azt a kort, amelyet a technikai civilizáció korszakának neveztem, egy ahistorikus, primitív és kényelmes életigényekkel fellépő típus felszabadult uralomvágya alakította ki. Ez az új uralkodó-típus: az átlagember. A minőségi korszakok hattyúdalából megmaradt szabadság és egyenlőség jelszó megvalósítását ő kapja örökrészül.

Ha egy pillanatra visszatérünk a kiinduló kérdéshez: hogy az új embertípus alakította-e saját képére az új korszakot, vagy fordítva, – akkor a gép és a társadalmi egyenlőség kétes totemizmusa helyett kézzelfoghatóbb választ kapunk.

A nyugati szellem felszabadítása, mely a XV. századdal kezdődött, a XVIII. században jutott el a „felvilágosodásig”. A világkép kitárulásával párhuzamosan a kultúra egyetemességét is követelték. A nyugati szellem századok alatt elért távlataiba akartak emelni olyan rétegeket, melyeknek a szellemmel eddig

nem volt kapcsolatuk.⁴³ Ha a XVIII. század végétől a XIX. század hetvenes éveig végignézzük az eseményeket, forradalmak és reakciók oktalan láncolatát látjuk; eseményeket, melyeket éppen azzal a gondolattal nem lehet megmagyarázni, amelyből keletkeztek: a felvilágosodás, tiszta ész és egyetemes szellem felé törő emberiség nagy gondolatával. Vajúdó korszak ez; az ember, aki nem elég kultúrált, de már túlságosan civilizált ahhoz, hogy sorsát a kezébe adják, új életformát keres, melyet ki tud tölteni. Mikor egyenjogú lett, nem bírta a jogokat, mert nem volt előtte (hipertrófiás önimádatában) semmi, amihez képest egyenjogú. Ha a Liberté-Égalité frazeológiától nem akarok eltérni, azt mondhatnám, hogy egyenjogú szolgaságot keres, a meghódított életre szerzett friss jogai teljes fenntartásával. Új folyamat kezdődik így a XIX. század első felében, melyben eltűnik az a réteg, amellyel egyenlő lehetett volna és a minőségi egyenlőség mércéjét sietve azokhoz szállítják le, akiket fel kellett volna emelni,

⁴³ Werner Sombart, Ortega és Michael Roberts kimutatta, hogy a XIX. század eleje óta Európa lakossága 280 millió emberrel gyarapodott.

hogy ezáltal egyenlőek lehessenek. Az új ember, aki tizenkilenc század után a nyugati szellem kijelölt birtokosa lehetett, holtpontra juttatja a nyugati kultúrát és csak önmagával akar egyenlő lenni. Ebből a magatartásból következett az új életrend szükségessége. Névadó hőse a kollektivizmus, végső fokon a fizikailag és metafizikailag mechanizált technikus civilizáció.

A XX. századot a technokrácia és kollektivizmus századának nevezik. Azt az új életrendet jelenti ez a két szó, amelyet a külterjes életű átlagember tett kötelezővé. A kor kincse a közepszer; aki több vagy kevesebb az átlagnál, zavarja az együttélést; az egyenlőség annyit jelent, hogy mindenki mindenkivel egyenlő. Sem több, sem kevesebb.

Az Égalité babérkoszorús gondolata az új korszaknak nem atyja, hanem egyik előrehaladott megjelenési formája. Mert a XIX. század nyelvén az egyenlőség jelszava már nem az emberi, a természetes egyenlőséget jelenti és a forradalom redukált Legfelsőbb Lényével sem tart szellemi rokonságot. A jogok teljes egyenlőségét jelenti és a kényelmes élet kollektív parcellázását. Valóban: az élet kíméletlen

és rohanó versennyé vált, a spirituális élet-
 érzéstől megszabadult, jogokat és anyagi be-
 teljesülést hajszólo közepszerűek gátfutásává.⁴⁴
 »Mivel egyenlő vagyok, tehát jogom van
 „mindenkit letiporni!» A XX. század népszerű
 közhelye, hogy a gép kiüldözi az embert, így
 igaz: egy ember a másikat gépi erővel
 szorítja ki a földről.

Ez annyit jelent, hogy az új korszak ki-
 alakulása nem a társadalmi osztályok hely-
 cseréjével, hanem gyökeresen más minő-
 ségű típus uralomrajutásával kezdődik.⁴³ „A
 birtokolt javak mennyiségével» meghatározott,
 anyagi értelemben vett osztályok végső szembe-
 fordulása és a kapitalista gazdasági rendszer
 kialakulása egyszerűen következett abból a
 tényből, hogy az élet igénye a materiális javak
 teljessége lett.

⁴⁴ A közgazdászok kedvelt fait accompli-ja a verseny.

⁴⁵ Az osztályharcra gondolok itt.

A veszélytelen nyereszkedés ideálja olyan embert emel az élet csúcsára, aki sohasem akar különb lenni önmagánál. Csak horizontális igényei vannak, az élet vertikális kiterjedése egyre csökken; a szellemi munka a meglévő tudás okszerű felhasználását és nem új ismeretek szerzését jelenti. A követelések ugrásszerűen növekednek, a sajátmagával szemben támasztott igények viszont a kritika eltüntetéséig egyszerűsödnek. Egyetlen különös képessége, hogy nincs semmiféle képessége, mert tehetségre nincs szüksége. Olyan együttélési formát akar teremteni, melyben csak egyformán közepes lények szólalhatnak meg. Céljait úgy szabta meg, hogy meglévő eszközeivel el is érhesse őket. A tökéletesség fogalma így egybeesik a már meglévő, de kihasználatlan képességek fogalmával. De ha véletlenül kivülesnek saját szűkkörű és tapintható életképén, nem keresi magyarázatukat, hanem kézzelfoghatóvá csökkenti őket. Ezért mondtam, hogy az élet vertikális kiterjedése egyre kisebb lesz.

Intézmények serege keletkezik igen rövid idő alatt, hogy mindenki megszerezhesse az egyforma műveltséget, egyforma szakmai fel-

készültséget, egyforma ételelveket. Ezért szeretnek a XIX. századdal kapcsolatban a nyugati „kultúrszínvonal” páratlan felemelkedéséről beszélni. Szükséges ismeretek, – hasznos ismeretek, – amit mindenkinek tudnia kell, – ezekből az elemekből sűrítik össze az új embert, akinek lexikális fogalmak helyett az egyetemes nyugati kultúrát kellett volna a vállára vennie.

Új ember, – mert először jelentkezik olyan erővel és tömeggel az élet felszínén, hogy messziről szemlélve elborítja a nyugati félgömböt. Az átlagember nem titokzatos terminus technicus. A középszerű és közönséges ember örök típusa ő, aki most autokrata lett és saját képére rendezi be a nyugati félteke jövőjét.

Minél pontosabb képet ad a szociológia és a közgazdaságtan a XIX. század második felében beállott társadalmi változásokról, annál kevésbbé tudjuk áttekinteni az események háttérében meghúzódó okokat. Azt már tisztán látjuk, hogy az eltelt félszázad új korszak kezdetét jelentette Nyugaton; de elképzelésünk a változás lényegéről még egészen anyagszerű. Szemléletünkben az átalakulás elsősorban tár-

sadalmi jellegű, a cselekmények rugója az osztályok és gazdasági komponensek egymásrahatása.

Valóban, a XVIII. század vége óta a társadalmi helyzetváltozások sokszor felforgatták az együttélés becikkelyezett formáit és a nagy gazdasági átalakulás tömegeket mozdított ki évszázados helyzetükből. Azonban ezek az események, melyek minden történelemkönyvben megtalálhatók, legfeljebb egymást indokolják időrendi sorrendben; a történések közös gyökerét nem mutatják meg. Ennek az állapotnak fonákságát és összefüggéstelenségét azért nem látjuk tisztán, mert a XIX. század (melyet a XX. már megtagad), nem befejezett és történelmi időszak, hanem napjaink gyermekkora. A szokványos fejtegetésekben fel sem bukkan a gondolat, hogy az anyagi életbázisú ember uralomrajutásával bekövetkezett szellemi értékcsökkenés talán végre összefüggő képet adhatna erről a különös korról. A túlbecsült gazdasági, társadalmi változások egy-két évtized alatt elavulnak és legtöbbször éppen az ellenkező újítás következik, vagyis az eredeti állapot helyreállítása. De minden helycserénél pontosan ugyanazok az okok szerepelnek és

a rendszerek változtatása a legcsekélyebb javulást sem hozza. A korszak létrejöttét azokkal a tünetekkel magyarázzuk, amelyeket már a korszak azaz a technikus és tisztán civilizált életrend teljes kialakulása hozott magával. E. Fueter, *Weltgeschichte der letzten hundert Jahre* című munkájában igen tömören megfogalmazza az anyagelvű szemlélet fölényes véleményét a korszak nagy kérdéséről: „Ezek a körülmények vetették meg az alapját a modern élet annyiszor, és nem mindig joggalanszerűen felpanaszolt „nyugtalanágának”. Ezeknek következménye volt a jelenkori létért való küzdelem sok érdekes formája, amelyet a dilettánsok gyakran a szellemi élet terén beállott változásokból vezettek le.”⁴⁶

Az átlagember elhatalmasodása azért jelentős, mert a nyugati élet minőségi csökkenését jelenti. Mivel magunk is ebben a devalvált mindenségben élünk, a változás arányait igen nehéz felismerni; ezért a technikai civilizáció és az, amit külterjes életnek neveztem, gyakran fenyegeti a kutatót egészen hamis képletekkel.

⁴⁶ Eduard Fueter: *Weltgeschichte der letzten hundert Jahre*. Zürich 1921. Magyarul: 1815-1920. Egy mozgalmas évszázad története. Dante kiadás, Bp. 1935. 282. 1.

Azok a kérdések, amelyek napról-napra felborítják a nyugati életet, a teljesen és alapjában véve elrontott életbeállítás eredményei; a túlnépesedés, a gazdasági javak kapitalista felosztása, az árolló, a társadalom atomizálódása, a gyarmati politika, a gépek elviselhetetlen szaporodása, az egyéni élet felolvasztása a szervetlen közösségi életben mind másodlagos jelenségek. Közös gyökerük a külterjes bázisú, anyagelvű életrend, melyben a szintetikus kultúrelemek teherré lettek és amelyet a „technikai civilizáció” nevével tudok csak összefoglalni. Az átlagember a fizikai javak szertelen felhalmozásával és megkívánásával akarja kitölteni azt az űrt, mely életében a spirituális szemlélet lomtárba hajításával támadt.

A társadalmi osztályok anyagi halmazállapotán belül kézzelfoghatóan kimutathatatlan áramlás kezdődik, melyet virtuális népvándorlásnak neveztem. Az élet bizonyos pontjain egyre alacsonyabb kultúrértékű

rétegek váltogatják egymást úgy, hogy a felé felé nyomuló közönséges, kultúrátlan, de tökéletesen civilizált mennyiségi emberek egyre távolabb szorítják az előttük lévőket az élet középpontjától. A láthatatlan helycsere időben nem határolható el, mert még egyre tart és tartani fog valószínűleg egészen addig, amíg az anyagi javak teljes felpredálásával a feltörő alacsonyrendűek lendülete elsikkad. A társadalmi osztályokról alkotott szokványos képzeleteink eltakarják előlünk ezt a minőségi népvándorlást; homályos üveglapon keresztül természetesen nem láthatjuk igazi arányait. De ha az események virtuális képét keressük, megfigyelhetjük, hogy a „homo europaeus” árnyéka minden minőségi helycsere után kisebbre zsugorodik.

Hogy a közönséges emberek tömege aránylag könnyen és gyorsan tudta meghódítani az élet fontos pontjait, az annak a pillanatnyi légüres állapotnak köszönhető, amelyről ennek a fejezetnek az elején beszéltem: a kultúra felhajtó ereje kisebb lett, mint a civilizáció nehézkedése.

Mikor a két ellentétes irányú mozgás elérte holtpontját, két szabadszemmel is megfigyel-

hető változást eredményezett: az átlagember kanonizálódását és a minőségi vezetőosztály felbomlását. A közepesek, akiknek a szellemi felszabadulás megnyitotta az élet távlatait, nem tudták követni a szellemi elit gyors előtörését. Jogosítványként kapták a vívmányokat és nem derült ki azonnal, hogy nem egyenértékűek azokkal, akik a fejlődés és a vezetőrétegbe emelkedés lehetőségét kiharcolták. A nyugati kultúra a XIX. században érkezett el addig, hogy az európai embert magához emelje saját szellemi szintjére. Ilyen válaszúton volt a római birodalom Kr. u. 212-ben, amikor Caracalla a császárság minden lakójának megadta a római polgárjogot. A két kísérlet hasonlóan végződött; nem a civis romanus erősödött, hanem a barbárok. A nagy eszmék olyan típusnak adtak kezdősebességet, mely nem volt alkalmas a kultúra hordozására, csak a civilizáció tökéletesítésére. Később látni fogjuk, hogy ezen az úton többet ért el, mint amennyit elbíráhatott volna; a virtuális népvándorlás könnyörtelenül maga előtt hajtja az átlagembert, míg végül az élet csúcsára kergeti. A közepes emberek felnyomulása lépést tart a fejlődő mechanizálódással és az átlagember

középszerű világképét sokféleképpen segíti a század természettudományos materializmusa. Ilyesfajta körforgással gyakran találkozunk a XIX. század második felében és ezek a jelenségek, melyekről nehéz megmondani, hogy okok, vagy okozatok, jótékony homályba burkolják a korszak alapkérdéseit.

A határtalan igényekkel fellépő közönséges ember egyszerre támadja az egész életet. Nehézkedése a vezető osztályokban a legnagyobb, mert a virtuális népvándorlásnak az első térhódításhoz szüksége van a középosztálybeli átlagember kezdetleges kultúrájára.⁴⁷

A virtuális népvándorlás azóta kilépett a színpalak mögül. Mikor a XIX. század közepén megtámadta a klasszikus szociológia társadalmi piramisát, kevesen sejtették, hogy igen rövid idő alatt egyszerű közönységességig egyszerűsíti az emberi együttélést, hogy az életet megfosztja árnyalataitól, színétől és apró szertartásaitól, hogy lomtárba teszi a nyelvet, illemet és stílust, végül pedig az élet teljességét ajándékozza erőszakos híveinek. Egyetlen

⁴⁷ Íme a közönséges forradalom kezdete.

pillanatra térjünk vissza az európai szellem elhagyott magaslatára: ha a minőség távlatából figyeljük a nyugati élet színváltását, ki kell mondanunk, hogy a virtuális népvándorlás a mob ügyesen leplezett rohama. A szociális igazság és a társadalmi egyenlőség hamis jelszava mögött a közönséges erőszak támad. A virtuális népvándorlás embere egymásután foglalja el a társadalmi osztályokat, – alulról felfelé, amorális, közönséges, haszonelvű erőszak-emberekkel árasztva el a nyugati életet.

A minőségi népvándorlás legfontosabb mozzanata: a középosztály és polgárság, szellemi vezetőréteg és iskolázott ember belső hasadása.

Ide kell írnom, hogy ezeket a fogalmakat most nem közkeletű értelmükben használom. Szokásos jelentésük mellett elsősorban a szellemi ranglétra magasabb fokain álló rétegeket akarom megjelölni. Első lépés: a régi „középosztály” helyébe kerülő átlagember rövidesen maga lesz szélesebb értelemben vett új „középosztály”.⁴⁸ A látható halmazállapot ezzel nem változott; mindössze annyi történt, hogy a

⁴⁸ Az „általános műveltség” szomorú szerepet játszott e folyamatban. V. ö. Országh László: Negyven millió olvasó. Magyar Szemle, XXXII, 1938. 2. (126) 169 1.

megmaradt szervezeten belül a közepes és szellemileg alacsonyabbrendű elemek túlszaporodtak. Minden osztályon belül ez történt; de a vezető rétegeket a virtuális népvándorlás éppen hivatásuktól fosztotta meg. A devalválódott, anyagelvű társadalomnak a szellemi vezető osztály nem volt életszükséglete. A polgári osztály összetételénél fogva szintén belekerül a folyamat sodrába, kezdetben az anyagelvű berendezkedés élén jár, később fokozatosan veszít fontosságából és a visszafejlődés útján aggasztóan halad a szellemi proletárság felé.⁴⁹ A középosztály minőségi része eltolódik az élet tengelyétől és amint látni fogjuk, az intellektuellek végtelen árnyalatú csoportját szüli meg. Az átlagemberből pedig új, szélesebb középosztály alakul ki, mely csak nevében hasonlít elődjéhez. Mire a technikus életrend teljesen kialakul, az, amit addig középosztálynak neveztünk, kisebbségben marad. Az új középső réteg a polgárság nagyrészből és a szellemi vezetőosztály selejtes elemeiből alakul ki.

⁴⁹ Ez nem azt jelenti, hogy a polgárság, mint osztály, általánosan felbomlóban van. De kétségtelen, hogy szellem és polgárság már nem rokon fogalmak.

Ez a hasadás világosan látható a kispolgári rétegekben. Természetes volt, hogy ilyen körülmények között a polgári osztály lefelé szélesedett. A polgár fokozatosan elveszíti kultúrahordozó és fejlesztő szerepét, életformája fokozatosan csúszik visszafelé; fogalmi jegyei a vagyoni cenzusra és bizonyos külsőségekre zsugorodnak. Ebbe a csökkentett polgárságba könnyebb felemelkedni, mint belőle a minőségi vezetőrétegekbe jutni. Mikor a polgarsasf válságáról beszélünk, erre a folyamatra kellene gondolnunk; olyan középosztály, mely az alatta lévő rétegeknek külsőségekkel tökéletesített tükörképe, de semmi több, saját létjogosultságát veszi el. A minőségi népvándorlás ijesztő mércéje, hogy a teljesség igénye nélkül felfelé jutó átlagember annál veszélyesebb, minél magasabbra jut a társadalmi ranglétrán. Az új, csökkentett középosztály általános műveltsége semmiféle rokonságot nem tart az intellektuellek megvetett csoportjába száműzött kultúrával. A történelmi polgárság és az egyenjogú átlagember kereszteződéséből született kispolgár előljár mindenütt, ahol az új világ nevében pusztítani kell. A minőségi középosztály felbomlásával a kialakuló tech-

nikai civilizáció elveszti mérhetetlen közép-szerűségének utolsó szellemi ellensúlyozóját.

Így alakult ki a korszak, mely a saját utópiája. Nemcsak beteljesültnek érzi magát, de szellemi és térbeli határait képzeletével sem tudja már túlszárnyalni. Mikor a technikus átlagember fantáziája a jövőben tapogatózik, nem új síkon akarja megoldani a csődbejutott életet, hanem a meglévő rend javításáról ábrándozik. A technikai civilizáció kóros gigantizmusának összes tünetei megtalálhatók abban a képben, melyet saját jövőjéről festett. A XIX. század (a XX. tükrében) mindössze annyiban különbözik az átlagember jelenkorától, hogy a méretek utópisztikusak. De csak olyan arányban, mely az eszközök tökéletesedésével a meglévőkből észszerűen remélhető. Végeredményben nem tartom utópisztikusnak, hogy a technika ezentúl is legalább olyan ütemben fog fejlődni, mint a XIX. század vége óta; a korszak elképzelése a kitágított jövőről

nekem csak azt mondja, hogy a technikus civilizáció elfogadta változatlan önmagát az utópia alapjául és a megigazulás vágyáról lemondott a tökéletesedés kedvéért. A technikus átlagember meggyőződése, hogy a „modern” világ már régen nevetséges álmodozássá silányította a nagy utópisták merész elképzeléseit. Mindaz, ami az ábrándozók Seholországából megvalósítható volt, sokszorosan megvalósult; a haszontalan révedezés pedig nem méltó a haladott emberhez. A valóságban éppen az ellenkező történt: a tökéletest még a képzelet szárnyán is csak önmagunkban tudjuk megközelíteni. Bár úgy tetszik, mintha az idők teljességét élnők, mégis az átlagember életérzése szerint a korszak csak átmeneti állapot a saját tökéletessége felé. Vagyis, alkalmasnak tartja magát arra, hogy egyszer eljusson Gargantua jól berendezett paradicsomába; de kilencezer márványtermét nem a szabadakaratúak rendje lakja, az óriásokra szabott jövőt nem a természetes ember, hanem a gigantizált intellektus fogja betölteni, ezért a felírást is eltávolítja: „Fay ce que vouldras!”⁵⁰

⁵⁰ François Rabelais: La plaisante et joyeuse histoire du grand géant Gargantua. 1547.

A Nyugat utópistái az igazság segítségével akartak boldogságot teremteni (és Platon óta valóban álmództak: a tökéletes igazságról), a technikai civilizáció átlagembere pedig jólétről álmódzik, a szabályozott igazság segítségével⁵¹ A minőségi népvándorlás hullámain felemelkedő átlagember ebbe a pontosan körülírt életérzésbe kapaszkodva tartja meg kizárólagos önbizalmát és uralmát.

Ha a szervezett átlagember különös, azt mondhatnám monomániás jövőérzésére gondolunk, a technikus kor változatlanul közönséges felszíne alatt félelmetes folyamatot láthatunk. A „nem kell jobb!” jelszavának gyakorlati megvalósulása: a középszerűek kiválasztása, a kollektív és anyagelvű antiszelekció. Ha a kísérőtünetek helyett a fejlődés emberi arányait figyeljük, észrevehetjük, hogy az újjáalakított együttélés átgondolt tervszerűséggel választja ki saját folytatásául az emberi minőségükben egyre gyengébb, de a technikus civilizációnak jobban megfelelő rétegeket. Sem a társadalomban, sem az emberben nem él már a vágy, hogy saját terjedelmét elhagyja és

⁵¹ Mindennél többet mond Platon címe: Az Állam, vagyis az igazságosságról.

olyan sítot keressen, melyben a dolgok nem hasznosíthatók azonnal.

Ez az alapérzés mindenkinek szabadságlevelet jelent, akinek tehetsége van az azonnal hasznosítható cselekvésre és nincsenek etikus „gátlásai”. (Ezért az állam, amely szintén anetikusból áll, taxatívén írja elő az etikumot.) Az, hogy a kor átmenetnek érzi magát a saját tökéletessége felé, a közepszerűek kiválasztásánál világosan látható: saját anyagát tökéletesíti állandóan, új formák után nem vágyódik és így a végső következtetések felé haladva olyasvalamit tesz, ami felületesen fejlődésnek látszik.

A technikus átlagember, mindenhatósága ellenére, önmagát is átmeneti állapotnak érzi és tudja, hogy uralkodó helyzetét lassan át kell adnia saját tökéletesített másának: a tömegembernek.

Vagyis az átlagember csak első megjelenési formája a XIX. század végefélén hatalomra jutott új típusnak. Kettőjük közül kétségtelenül a tömegember a keményebb ellenfél, a minőségi népvándorlás nem állt meg és az átlagosak hamarosan azoknak a sorsára jutnak, akiket a virtuális népvándorlás kezdetén ők maguk

szorítottak ki a nyugati életből. Tömegembernek a technikai civilizáció javított emberét nevezem, aki sajátmagán kívül már nem emlékszik semmire. Számára már az átlagosak sematizált világa is túlságosan bonyolult. Nem mennyiségi értelemben használom ezt a szót; egymagában is tökéletes tömeg. Amíg az átlagember még bizonyos minőségi viszonyt és történelmi előzményt jelent, a tömegembernél csak hasonlóságok után kutathatunk. Voltaképpen tucatembernek kellene nevezni, de olyan tömegben fordul elő, hogy ez a tömeg nemsokára (ha a virtuális népvándorlás nem fárad ki), magában foglalja az egész nyugati emberiséget.

Az átlagembernek van valamelyes egyéni élete – elsorvadóban ugyan – és mint a technikai civilizáció előfutára, némi kultúrára is rá volt utalva. A tömegembernek csak kollektív benyomásai vannak arról a világról, melyet egy pillantással felfoghat. Ha a kultúra oldaláról nézzük a XIX. század második felében végbement minőségi süllyedést, az átlagember önmagát tudatosan elsorvasztó kultúrlény, a tömegember már a tiszta civilizáció.

Éppen szemtanúi vagyunk a minőségi népvándorlás második szakaszának, mikor a tömegember háttérbe szorítja mindazokat, akikhez nem hasonlít tökéletesen. Ez a tökéletesített átlagember egyelőre csak mint valódi tömeg játszik szerepet; a gigantikus civilizáció és a népgyűlések törtető résztvevője. Mivel azonban a technikai civilizáció minőségi eszménye paradox módon lefelé emelkedik, nem tagadhatjuk le, hogy a tömegember végleges uralma felé haladunk. De ez az eredmény egyet jelent majd a technikai civilizáció kifáradásával.

Ezt a versenyfutást a tökéletes közönségeség felé nem szabad szem előtt tévesztenünk, ha felvilágosításokat akarunk az átlagember lélektanáról. Nem is nehéz észrevenni, hogy a nyugati életben döntő szerepet játszik a menekülés vágya. Mindenki mindenkit, mindenki az érvényesülést, az időt, de még az elmúlást

is hajszolja. A virtuális népvándorlás újabb szakaszában már a barbárok üldözik egymást; a rohanás célja nem az, hogy valamit elérjünk, hanem, hogy valami-től minél távolabb kerüljünk.

Az új ember feszélyezve érzi magát azokban a magasságokban, melyeket kíméletlenül és szívósan hódított meg; felforgatta a nyugati életet, de célját nem érte el. Ezért, örök elégedetlenséggel, folyton feljebb igyekszik és ezzel egyre távolabb kerül önmagától, azaz attól az életformától, amelyből elmenekült.

Itt megkérdendők, hogy mi volt a közép-szerű ember szabatosan megfogalmazott kíván-sága akkor, mikor saját méreteit elhagyva az élet felszínére törekedett? Meg akart szabadulni önmagától, de csak felfelé tudott menekülni. Ez volt az a pillanat, amikor saját közönségessége tudatára ébredt és megindulhatott – volna saját akaratából – a tökélete-sebb felé. A kultúra és a szellem készségesen megnyílt előtte, de ebben az időben (a vacuum pillanata volt ez) a másik út is megnyílt előtte. A kitárult élet – a közönségességből való fel-emelkedés mellett – a kényelmes és fenntartás nélkül civilizált társadalom lehetőségét is

szabaddá tette. Az anyagi életben így ugyanolyan magasra emelkedhetett, mint azok, akik a nyugati szellem teljes fegyverzetével kerültek az élet felszínére; de mikor át kellett volna vennie a kötelességeket is, kiderült, hogy a külterjes anyagelvűség nem az élet teljessége. Ezért a zenitre jutott közönséges ember nem tehet egyebet, mint hogy tovább menekül az anyagi végtelen határáig, mielőtt középszerűsége újból nyilvánvaló lesz. Az átlagember tudja, hogy faragatlan (sőt tudatosan faragatlan) és a magakívánta új méreteket nem töltheti ki. Ezért a kollektív anyagiasságot hajszolja a non plus ultráig; ha szellemi távlatai is volnának, tudná, hogy ezzel saját bukásához menekül.

Ha a technikus civilizáció egységeiben gondolkodom, ez a felfogás legjobb esetben is arisztokratikus és reakciós, hiszen sérti az emberi egyenlőség elméletét. Valóban, feltételezhetjük, hogy a merev társadalmi és gazdasági osztályrendszer tovább fojtogatta volna az életet, ha a nyugati ember nem rombolva, hanem fejlődve akart volna egyenlő lenni. Ám ezeket a válaszfalakat a nyugati élet a fejlődés törvénye szerint előbb-utóbb kivetette

volna magából.⁵² A kollektív anyagelvűség és kanonizált szürkeség útjára lépett átlagember életében viszont éppen a gazdasági jólét követelménye nem valósult meg. A menekülő nyugati ember, aki fejlődés helyett a kényelembe szökött, az ismétlődő gazdasági válságok mélypontjai között folytat állandó hullámmozgást.

Ebben az életrendben, mely állandóan készen áll a dezertálásra, minden befejezetlenül marad. Az anyagi teljesség felé menekülő átlagember a kollektív erényeket hirdeti; a valóságban azonban a technikai civilizáció kollektíven menekülő emberének nincs szüksége etikumra.

A nyugati élet szégyen és köntörfalazás nélkül lett anetikus. A közönségesség szenteítéséből ez egyszerűen következett. Az igazságtalanságot már nem valamilyen magasabb törvény, vagy igazság nevében követik el, mert azzal, hogy az átlagember csak önmagához méri az erényeket, az igazságtalanság fogalma is megszűnt. Hogy igazságtalanság legyen, ahhoz az igazságról is kellene abszolút érték-képzet; ez azonban, mint megfoghatatlan és

⁵² A jobbágyságot sem az átlagember inváziója szüntette meg.

magasabbrendű dolog, elavult. Az anetikus technikai civilizációt (mint együttélési formát és életmódot) mindaz jellemzi, amit az átlagemberről mondhatunk. Természetesen, hiszen abban a korszakban, amely megszabadult minden mértéktől és abszolút értéktől, a közönséges juthat felfelé legnagyobb mennyiségben. Az így kialakuló kollektív szabad versenyben mindenki résztvehet. Egyetlen mérték, hogy ki az erősebb?

Más korok embere sem volt önzőbb, gyávább, kegyetlenebb és kapzsibb a technikai civilizáció emberénél. De ezek az ember örök hibái voltak, nem bevett és elismert tulajdonságok. Az együttélés tompítani igyekezett őket és nem rájuk épült; a társadalmi utópiák a tökéletes emberről álmodtak, a technikus átlagember pedig a tökéletesen és kollektíven brutális társadalomról ábrándozik. Ez a korszak erkölcstelen erkölcsének végső eszménye: a közösség, amelyben azért nem lesz ember embernek farkasa, mert két egyenlő erőszak nem győzheti meg egymást. Valóban, a tökéletes ember utópia volt; de a korszakokat az jellemzi legjobban, amit még nem tudtak, de de meg akarnak valósítani.

Ha a technikai civilizáció erkölcsi válságát a jótékony idő távlatából lehet majd szemlélni, világos lesz, hogy csak a nagy értékcsökkenés egyik tünete volt. Ennek az állandó menekülésben élő kornak lehetetlenség volna az abszolút értékekben gondolkodó etikum után igazodni. De az erkölcsi válság egyre inkább ránehezedik az élet minden területére és egyenes arányban növekszik a minőségi népvándorlás hullámain érkező civilizált barbárok térfoglalásával. Az élet atomizálódik és a kis, közepszerű kényurak erőszak-erkölcséből kialakul a kollektíven szabályozott közösségi erőszak-morál. Marcus Aurelius azt mondta: „Aki igazságtalanságot cselekszik, istentelen”; de a technikus közösség nemcsak az erkőlctől szabadult meg, hanem mindenféle metafizikától is. Az az együttélési forma, mely a mindenáron való hasznosságot bálványozza, nem fogadhatja el az etikus cselekvést zsinórmértéknek. A menekülő ember tudja, hogy amint egyedül marad, a technikus életrend már nem védi, hanem kíméletlenül gyakorolja rajta azt az erőszak-morált, melynek előnyeit ő csak kollektíven élvezheti. Ezért az erőszak-morállal csak az helyezkedhetik szembe, aki a közös-

ségben való elhelyezkedéssel is végleg leszámolhat. Ez az intézményes élet legerősebb fegyvere és egyben az egyéniség tragikuma az anetikus közösségben.

Nem hiszem, hogy a Nyugat etikus válságát, amely a technikai civilizáció tökéletesítésének tünete, önmagában gyógyítani lehetne. „Új morál” szükségességét hangoztatják, de az anyagelvű életrendet semmiféle metafizika alapján nem lehet erkölcsi magatartásra vezetni mindaddig, míg az erőszak-morál fel nem falja önmagát. Azaz, amíg a technikai civilizáció eléri az erőszakosan megszerezhető materiális kényelem végső határát. „Új renaissance-nak kell jönnie, sokkal nagyobbak, mint a renaissance, amellyel a középkorból kiléptünk: a nagy renaissancenak, amelyben az emberiség felfedezi, hogy az etikum a legnagyobb igazság és a legnagyobb hasznosság, hogy így megszabaduljon attól a szegényes való-ság-képzettől, amelyben eddig tovavonszolta magát.”⁵³

⁵³ Albert Schweitzer: Kultur und Ethik. Kultur-philosophie. II. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1923, XXI. 1.

Az átlagember, aki mint valami menekülő hódító száguld a nyugati élet teljessége felé, egymagában tökéletesen elhagyatott. Ez a technikai civilizáció teljesen társadalmasodott életformája mellett látszólagos ellentmondás. De a közönséges erőszak-morál korában a kollektív magatartás a létezés egyetlen biztonságos formája. A technikai civilizáció, amely a tömegek tömeges előállításán alapszik, az egyes embert magára hagyja. Az ember az új élet számára Csak akkor fontos, ha egy bizonyos mennyiség elemeként szerepel. A mechanizált civilizáció mindenekfelett érvényesülni akar; ezért a szembefordulás és az egyéni élet követelése olyasvalami volna, amivel az átlagember teljes önmagát tagadná meg.

Ez a megoldhatatlan dilemma, amelyet az ember nem tudott eldönteni, a menekülés ösztöne mellé a tökéletes magányosság érzését adja. Már pedig a külterjes átlagember mindent szívesebben visel el, mint a magányt; félelem-érzését a nagy kollektív szabadságjogokban

tombolja ki és ezért látszik a technikus erőszak-morál milliónyi kis kényúr szövetkezésének.

Középszerű embernek igen nehéz feladat a mechanizált együttélésben valamiféle egyéniségre szert tenni. Azonfelül a technikai civilizáció anyagelvű társadalmában az egyén szerepe jelentéktelenre zsugorodott, mert az együttélési forma nem az egyénre, hanem az egyforma tömegre épült.

Az átlagember tehát olyan megalkuvást keres saját egyéni igényei és az együttélés (a környezet) kollektív kívánságai között, amely megfelel a hasznothajtó élet alaptételének, így keletkezik egy ember, akiben több van a körülötte élő emberek vonásaiból, mint sajátmagából. Személyes vágyai sematikusak; ha az „egyéniség” fogalmához való viszonyát tisztázni akarjuk, azt mondhatjuk, hogy kollektív egyénisége van. Vagyis nincs semmiféle egyénisége és a többi emberrel olyan homályos rokonsági kapcsolat fűzi össze, amely teljesen feleslegessé teszi a kezdeményezést és a felelősségtudatot. Az átlagember vilásképe és önszemlélete olyan kisterjedelmű, hogy a mechanizált együttélés kollektív életén kívül más

formát elképzelni sem igen tud. Az együttélés azonban nem az egyénről, hanem önmagáról gondoskodik. Tehát intézményesen cselekszik és az egyének ellentétes érdekeit latolgatva a középúton keres olyan megoldást amely az összes kívánságok egy törtrészét kielégíti. Az egyes ember így mindig és minden körülmények között elégedetlen. Úgy érzi, hogy a társadalom magárahagyta; pedig saját életformájától a jogok teljességét követeli.

Az, hogy az élet minden megmaradt magaslata nyitva áll előtte, az ő szemében nem eredmény, hanem természetes állapot; igényeit még a közönséges népvándorlás növekedése sem tudja kielégíteni, ezért autokrata türelmetlenséggel azok ellen fordul, akik a közép-szerűek sorából egy lépéssel magasabbra jutottak az anyagelvű élet lépcsőjén. Világos, hogy így olyan együttélési viszony keletkezik, amely kizár mindenféle morált. Az átlagember autokrata igényekkel lép fel; vágyai pontosan egyeznek az összes többi átlagemberek vágyaival, hiszen csak „kollektív egyénisége” van; kívánságait mégis lefaragják a hozzá hasonló többiek, „akiknek semmivel sincsen több joguk”. Az átlagember, aki úgy érzi, hogy

jogtalanul magárahagyták, kíméletlen harcba kezd mindazok ellen, akiknek egyforma boldogulásától függne saját közönséges uralma is. Mindebből a technikus embernek egyetlen határozott benyomása marad: az, hogy elhagyatott és személyes „boldogságát” abban a világban sem tudta elérni, amelyben ő a leg-tökéletesebb. Ezért a technikai civilizáció, sajátos logikával, az egyéni élet jogát is kétségbevonja. A személyes élet teljes kiküszöbölésével akarja megjavítani a természetet, természetesen saját használatára, hogy így a kollektív együttélést megmentse a végzettől, amelyet önmagában hordoz.

Napról-napra hallhatjuk a kimondott, vagy körülírt kívánságot, hogy a közösség határozottabban, erőszakosabban és gyorsabban lépjen fel az egyénnel szemben;⁵⁴ ez annyit jelent, hogy a nyugati civilizáció új korszaka gyökeres ellentétbe került a valósággal, azaz az emberi természettel. A virtuális népvándorlás kifejlődésével és a tömegember végleges győzelmével úgy látszik szentesíteni fogják az

⁵⁴ Ezt a kérdést szeretik a politika síkjára terelni, hogy ne lássék világosan: mélységesen jellemző, egyetemes tünetről van szó.

egyéniesség eltörlését; ma ez még inkább csak bizonytalan kívánság.

Ezzel a tagadással a technikai civilizáció társadalmi makrokozmosza alól ki akarja rántani a mikrokozmoszt; valamennyi ember állandó együttélése annyit jelent, hogy két vagy három ember semmiképpen sem fog tudni együtt élni.

A XIX. század vége óta sokan figyelmeztettek már a Nyugatot a család bomlására. Ha az okozatok láncolatát visszafelé vizsgáljuk, a gazdasági válság, az erkölcsi válság, az erőszak-morál, a lecsökkentett életigény és a technikai civilizáció követelései az intézményes életről együttesen azt mutatják, hogy a folyamat kezdetén legelőször is a család lett felesleges. A család a nyugati életnek már nem alapja, hanem a végkifejlés egy átmeneti fokán az együttélés laza kerete. A technikai civilizációban a család az egyetlen pont, ahol az egyén még megvetheti a lábát; mire a család egészen felesleges lesz, magányos és elhagyott emberek társadalma fogja betetőzni a középszerű hódítók fenyegető polgárháborúját.

Annak a ténynek, hogy az ember magáramaradt az új világban, egy minden eddiginél fontosabb következménye van: a személyes élmény elvész. A technikus ember állandóan egyforma képzeteket és benyomásokat kap; a működés mechanikus volta mindenből kivonatotja a cselekvő egyéniségét és csak a tiszta tevékenységet tűri meg. Ez az élménytelen kor lélekszakadva tevékenykedik. Az élet minden pillanatát „felhasználja valamire” és a munka ostoba közhelyeivel takargatja azt a tényt, hogy nem mer egyedül maradni. Sem önmagával, sem egykori embertársaival, akik már csak rossz értelemben vett üzletfelek. Ezt a többé-kevésbé tudatos törekvést látjuk mindenütt, ahol a technikai civilizáció gépek segítségével akarja közelebb hozni az embereket.

Ha most a kérdésnél maradunk, és nem a gép előnyeinek vagy hátrányainak vitázunk, meg kell állapítanunk, hogy az új kor úgynevezett kulturális vívmányai az ember szempontjából visszaesést jelentenek. Elsősorban azért, mert

a személyes élményt mennyiségi, azaz tömeges benyomásokkal akarják pótolni. Ez az önmagában való ellentmondás olyan kollektív képzeteket eredményez, amelyeket mindennek nevezhetünk, csak személyes élménynek nem. A XIX. század végén, mikor a technika napról-napra újabb meglepetéseket hozott, abban reménykedtek, hogy a Mindenség meleg családi otthon lesz és az egész emberiség olyan közel lesz egymáshoz, mintha egyetlen szobában ülne. De az történt, hogy amíg a földrajzi távolságok összezsugorodtak, az emberek mérhetetlen távolságba kerültek egymástól. Eddig két szomszédváros aránylag igen távol volt; most lakosai kerültek egymástól ugyanilyen távolságba. A technikus világ tökéletes kényelmet, civilizált életet, korlátlan számú kollektív benyomást szolgáltat, de ebben a kiteljesedett külterjességben alig van valakihez valamelyes közünk. A másik ember nem személyes élményünk, csak annak a kollektív benyomásnak egyik eleme, amelyet a többi emberről általában szereztünk. Ha a technikus átlagember élettanát tanulmányozzuk, mindig újra eljutunk ehhez az eredményhez; aminthogy a kívülről olyan tarka technikus

élet sem egyéb, mint néhány alaptéma állandóan ismétlődő változata.

A technika vívmányai a személyes érintkezést nagyjából fölöslegessé tették, a másik emberből annyit észlelünk, amennyi hasznos és célszerű; a jól megszervezett technikus élet azonban a kapcsolatokat mechanikus cselekvésekre tudja csökkenteni és ezekben a kapcsolatokban a másik fél emberi minősége fölösleges. Értelmes mechanizmus, mely átmenetileg még nélkülözhetetlen szerepet játszik.

A korai középkor embere számára, aki állandóan felfokozott hevességű érzelmek és benyomások között élt, a technikus átlagember világa túrhetetlenül sivár lenne; azt hiszem, pompás eszközeinkkel nem is tudna mihez kezdeni. Zsúfolt és megszemélyesített dolgoktól hemzsegő világképe semmit sem viselt volna el, ami nem mélységes és megrázó élményeken alapszik. Ezzel a hasonlattal nem minőségi párhuzamot akarok vonni a két kor között, csak a nyilvánvaló tanulságot szeretném megvilágítani. A technikus ember nem akar sűrű életet és nem szeret nézeledni, azaz nem kíván élményeket. (Nagy tévedés a kor torlódó válságait a tömeg „Panem et

circenses” kiáltásával magyarázni.) Cselekvést akar, állandó mozgalmat, mert a mechanizált és külterjes együttélésben az egyén száműzöttségét csak a folytonos, személytelen, kollektív és öncélú cselekvés oldja fel. A XIX. század vége óta a nyugati életet állandóan döntő események rázzák; a gazdasági és politikai átalakulásokban mindenki érdekelt fél, de valójában még sohasem volt aránylag ilyen kevés embernek személyes köze az eseményekhez. Bizonyosságul, hogy a személyes élményt nem lehet mechanizált kollektív élménnyel pótolni, mert az, amit „kollektív élménynek” nevezünk, csak a tömeglélek egyik jólismert reakciója.

Az átlagember elhagyatva, egyéniség és élmény híján határtalanul unatkozik. Az intézményes élet kezdete a szerves unalom korszakát is jelentette Nyugaton. A technikus ember önmagával nem tud mit kezdeni; ha egyedül marad, elveszettnek érzi magát. Mivel

személyes élményei nincsenek, unalmát csak akkor tudja elűzni, ha csoportosul. Azt hiszem, a kollektív szórakozások nagyrészt annak köszönhetik népszerűségüket, hogy a technikus ember egyedül még önmagán sem tud nevetni. Azt már sokan észrevették, hogy a nyugati ember tréfájában egyre kevesebb az esprit és máris megmagyarázták azzal, hogy a hanyatló Nyugat humora sorvadóban van. Ez nagyon is erős túlzás; a technikus ember tömegben szórakozik és a szellemes éle nem az aréna műfaja. Azonfelül azt hiszem, hogy az átlagember szórakozása nem is a humor, hanem a tény, hogy éppen foglalkozik valamivel. Mivel a korszak eseményei nagyrészt maguk is kollektívek, személyileg nincs köze hozzájuk, tehát nem is élményszerűek számára; de egyedül maradni sem tud, mert egyéni élményei már felszívódtak a közös cselekvésben és így egészen elveszettek és megsemmisültnek éreznék magát. Az egészen egyszerű, képletekre csökkentett „hétköznapi élet” sem kíván semmiféle érzelmi, vagy élményszerű megnyilvánulást. Így csak egyetlen lehetősége marad, hogy olyasmit tegyen, ami önmaga előtt cselekvésnek, vagy élmény-

nek tetszhetik: résztvenni az intézményes élet mennyiségi megmozdulásában, amelyben ő, bár jelentéktelen, de mégis számontartott együtttható.

Ez annyit jelent, hogy a technikus átlagember mindinkább beleolvad az együttélés kollektív egyéniségébe azért, hogy önmagában meg ne semmisüljön. Valahányszor a kollektív megmozdulásokban résztvesz, szórakozik is, mert történik vele valami. Így az átlagember tudatában összeolvad a szórakozás és a (látszólag) személyes cselekvés fogalma. Ez az új képzet az erőszak-morál hű segítőtársa; a technikus ember számára megtámadhatatlan az az életrend, amelyben a cselekvések etikus mércéje megszűnik, mert mindenféle tettet szentesít az, hogy szórakoztat. (Pontosabban, hogy izgalmi állapotot idéz elő.) Bármilyen mozgalmas is a technikus és anyagelvű élet, a cselekmény csak az átlagemberek összességét elégítené ki. A technikus átlagember azonban éppen a cselekedeteket követeli saját személyes használatára, mert az eseményekben csak úgy tud érzelmileg résztvenni, ha személyesen is közreműködik; a spirituális átélés magasrendű formája elveszett, mikor az új

világot sajátmagához méretezte. A technikai civilizáció tehát az erőszak-morál mellé újabb szabadság-levelet kap a semmihez sem mérhető cselekvésre. Az átlagember határtalan unalmában elsősorban szórakozásához, azaz a személyes cselekvés látszatához ragaszkodik. Ezért valószínű, hogy az új ember mindenféle más megfontolást félretéve a korszak minden eseményét, amelyben személyesen résztvesz, szórakozásnak tartja.

A spirituális élményt elveszítette, egyéni élete felszívódott a közösségben, saját mozgólataihoz sincsen köze; a száműzött átlagember semmiféle árat nem sokall a külterjes cselekményért, amely rövid időre megszabadítja őt sűrű unalmától. Megfigyelhetjük, hogy a modern háború a legnagyobb szabású alkalom a személyesen résztvevő emberekből kialakuló kollektív cselekvésre.

Ha ezt a gondolatmenetet folytatni akarjuk, messze el kell kerülnünk a technikai civilizáció anyagelvű gondolkozásmódját, amelyben minden már meglévő dolog *sui generis* adottság, tehát megtámadhatatlan. Ha az unatkozó átlagember kicsorbult egyéniségén keresztül nézzük az új korszak megmozdulásait, nem

tagadhatjuk le, hogy minden kollektív cselekvésben van egy árnyalat a Circus Maximus hangulatából. A látványosság a szórakozás legmagasabb formája; az unatkozó ember képzetársításában ebből lesz (a szórakozással egyenértékű) látványos cselekvés fogalma. A XIX. század vége óta napról-napra szemlélhetjük, hogy a nyugati élet számára mit jelent ez a zsinórmérték, amely az erkölcsi cselekedet helyébe a minél látványosabb eseményt választotta optimumnak. Mert a történés még az ember személyes részvételével sem lesz cselekedet; az állapot létrehozója a közösség marad, az ember már az eseménybe kerül bele. Ezért marad mindig, legszemélyesebb dolgában is csak szemlélő.

Amikor nem vesz részt valamilyen külterjes eseményben, kizárólag gépies funkciókat végez. Az életnek azt a részét, amelyet a közösségen belül egymagában kell megoldania, - azaz a hétköznapi életet - annyira csökkentette, hogy mindennapos tevékenysége a kietlen unatkozáson kívül más élményt számára nem is jelenthet. Ezen a kollektív és egyéni sivárságon sokat vitatkoznak, de csak még sívárabb gazdasági elméletekkel tudják magyarázni.

Azt hiszem, ha a kérdés spirituális oldalát nézzük, azt állíthatom, hogy a technikus átlagember olyankor, mikor kollektív események híjával van, agykérgi funkció nélkül él. Az életet, amelyet ő maga fosztott meg anyagtalan távlataitól, az intézményes hajszában értelmetlen vegetálásnak érzi. Ez az élet viszonylag nagyon csekély szellemi munkát kíván; a technikus élet tényezői egészen egyszerűek és egészen befejezettek. Ha az együttélés nem szolgál izgalmakkal, az ember saját életében semmivel sem tud foglalkozni. Így legkedvezőbb esetben is csak valamilyen intellektuális nézőpontig tud emelkedni; azaz a meglévő és érzékelhető dolgok magyarázatáig, de ez sem jelenthet kiutat saját, unalomig jólberendezett életéből.

Itt gyakorlatban láthatjuk a belső ellentmondást: a technikus együttélés kollektív élményekre akarja felépíteni a középszerű egyének Utópiáját. Az átlagember, akinek egyéni élete sematikus, eseménytelen és unalmas, a kollektív cselekvésekben korlátlanul követelődő, hiszen egyéni élmény nélkül egyéni felelősséget sem érezhet. Ezért vesznek legtöbbször tragikus fordulatot a számtalan

kis egyéni felelőtlenségből összerakott látványos és kollektív cselekvések. Az egyén egyre mohóbb eseményvágya mindig mélyebbre viszi az unatkozó technikai civilizációt a nagyszabású, kollektív események hínárjába. A mind gyakrabban ismétlődő megrázkódtatások azonban igen bizonytalanná tették a nyugati életet, mind az egyén, mind az együttélés szempontjából; viszont a technikus átlagember, aki képtelen bármilyen sztoikus szemléletre, külterjes látványosságok nélkül nem tudja elviselni merev egyszerűségű életét.

Így az új ember állandó pszichikus feszültségben él, amely egyenes arányban növekszik a technikus élet belső feszültségével.

A technikus átlagember korlátlan ura az egész nyugati életnek, de hatalmával nem tud élni, mert az immateriális igazságokat csak hatályon kívül helyezte, de nem tudja megsemmisíteni. Ha a technikai civilizáció nem méri saját tetteit etikus mércéhez, az anetikus cselekvés és az erőszakmorál következményeit ezzel még nem tüntette el. Mivel pedig az anetikus cselekvéshez még a látványos cselekvés követelése is járul, olyan állandó, szinte hipertrófiás

esemény-láncolat kezdődik, amely anyagi értelemben kíméletlenül korlátlan lehet annál is inkább, mert a résztvevőknek nem személyes élménye. A XIX. század vége óta Nyugaton olyan események követik egymást, amelyek felületes szemléletre teljesen érthetetlenek. Senki sem állíthatja, hogy a technikai civilizáció szabályosan ismétlődő rengései valamilyen társadalmi célt, osztályérdeket, vagy imperialista szempontot szolgálnának; mindig, minden egyformán pusztul. A technikai civilizáció tetteiben látszólag mindig ellentmond saját alap-tételének: a hasznosságnak. A technikus-anyagelvű gondolkodó csak azt tudja megállapítani, hogy a történések epikus áradásában a Nyugat felfalja önmagát; és mivel az ahistorikus jelenből kiindulva nem talál magyarázatot, iszonyú bukást jósol.

A kollektíven cselekvő technikus átlagember nem identikus a saját tetteivel. Az események nem a közösség akaratából születnek, hanem a technikus együttélés szerkezetéből következnek; az átlagember, vagy az átlagemberek tömege nem cselekszik (tehát nem irányít), csak a formátlanul hömpölygő tevékenység helyzetváltozásába kerül bele. A technikai

civilizáció eseményei reflexszernek; nem az előző eseményekkel, hanem a kollektív átlagember lelki alkatával van okozati összefüggésük. A száműzött anetikus és unatkozó technikus ember kollektíven, azaz sokszorosán felnagyítva kénye-kedve szerint cselekszik; cselekvéseinek sem erkölcsi szabályok, sem immateriális törvények nem szabnak határt. Ez az élet teljes bizonytalanságát jelenti. Mivel pedig az új embernek a saját tetteihez van a legkevesebb köze, nem látja önmagát az eredmény mögött; csak ideges szorongással érzi, hogy az élet minden perce fenyegető veszély és kiszámíthatatlan örvény. A technikus ember látóköre még önmagáig sem terjed, így a világot oktalan káosznak, önmagát pedig személyes áldozatnak látja. Azt hiszem, a technikus rohanás egyik eredője, hogy az átlagember az élet minden pillanatát az utolsó pillanatnak érzi.

A folytonos izgalmi állapot az élet bizonytalanságát pszichózissá fokozza. A technikus ember izgatottan és szorongva cselekszik, formátlan és szélsőséges megnyilatkozásaiban a megbillent lelkű kor kollektív neurózisa lapang; a technikai civilizáció állandóan a pánik előérzetében él. Ezért azt hiszem, hogy a pszichózis gyökere nem az új életrend zajos működése, hanem az, hogy a technikus átlagember saját tetteitől retteg állandóan.

Ilyenformán a technikus ember tudatában az élet nyomasztó és zűrzavaros benyomás marad. Az élet belső ritmusa elvész, az egyes ember csak az együttélés egyhangúan szaggatott, ideges remegését érzi. Egyéni élet híján csak az együttélés tudná feloldani a pszichikus feszültséget, de a közösségi élet, amely határtalan igényeit minőségi eszközök nélkül akarja kielégíteni és az egyén metafizikus életérzését a közösségi erőszak-morállal akarja pótolni, erre képtelen. A technikai civilizáció éppen azt jelenti, hogy a Nyugat az élet anyagi teljességét akarja elérni; de minél közelebb jut a tökéletes kényelemhez, az élet annál nagyobb súllyal nehezedik minden emberre.

A technikus ember számára ez megoldhatat-

lan dilemma. A létezést csak anyagi síkon tudja szemlélni, tehát pszichotikus veszélyérzetét sem tudja metafizikus távlatokba levezetni. A középkori ember „gyermekes” módon rettegett mindentől, ami a látható életen túl volt. A technikus ember számára maga a látható élet a félelmetes, hiszen minden transcendens benyomást a kézzelfogható dolgok határai közé zsugorított. Ez a félelem azonban nem a teljes ismeretlenségbe süllyedt Mindenség tiszteletéből fakad; az egyéni akarattól elszakadt, mechanizált élettől való félelem ez. Mikor a középkori ember a földi életet a siralom völgyének érezte, tudta, mitől fél és hitte, hogy ugyanazok az erők a halál után jutalmazni is tudják. A technikai civilizáció felfogása szerint ez az életérzés gyermekesen együgyű volt. Valójában ez a szemlélet egy naiv, de magasrendű világkép bátor végiggondolása. Gazdag és mélységes spirituális élmény kell ahhoz, hogy egy kultúra az élet minden percét sohasem látott transcendens hatalmak vélt parancsai szerint rendezze be. A zsúfolt és könnyörtelen túlvilágtól való rettegés pedig metafizikus síkon vezette le az élet nyers és erőszakos válságait. Mivel a techni-

kus ember csak intellektuális fenntartásokkal tudja megközelíteni az anyagtalant, az élet megnövekedett súlyát kell elviselnie és materiális síkon kell megbirkóznia az emberi élet minden kiterjedésével.

A technikai civilizáció intellektuálisan közeledik minden anyagtalanhoz. Semmi sem könnyebb, mint bizonyos mennyiségű közönséges és célszerű tudást beszerezni. A technikus ember intellektualizmusa tisztán spekulatív, taxatív és empirikus, szellemi összefüggések nélkül; csak különleges képességekkel lehet ilyen anyagszerű feltételekhez kötött gondolkodási tevékenységgel a szellemig eljutni. A tiszta intellektus lépcsőjén felfelé jutni pedig a legnehezebb minden szellemi tevékenység között; a XIII. század kabbalisztikus elemekkel kevert szemlélete sokkal érthetőbb és ismertebb volt a középkor emberének, mint a technikus kor világos és kezdetleges szelleme a nyugati átlagembernek. Az intellektust még a bebizonyítható dolgok határáig sem tudja logikával követni és így a nyugati élet rohamos kiteljesedésében a (spekulatív) szellemi élet csenevészén visszamarad. Az átlagember értelmi képességei nem elegendők ahhoz, hogy

tiszta intellektussal teljesértékû szellemi munkát végezzen; megfigyelhetjük, hogy spirituális értelemben véve a technikus ember intellektuális tevékenysége nem szellemi tevékenység. Ahol a technikus élet látszólag szellemi tevékenységet kíván, voltaképen intellektuális munkát követel, amely, mint értelmi erő kifejtés is, igen sekélyes. Az intellektuális fejlődés a közönséges ember számára megvalósíthatatlan törekvés; megfigyelhetjük, hogy a látszólagos szellemi (intellektuális) munkával foglalkozó emberek nagyrésze megáll a szellemi fejlődés serdülőkorában. A technikai civilizáció fogalmai, gondolatai, képzetei és eszméi jórészt fejlődésben visszamaradt, serdülőkori motívumok. A technikus élet infantilis intellektusából eredt az a gyakran hangoztatott vélemény, hogy az új ember gyermekes. Az átlagember hipotetikus fejlődése az intellektuális beállítottság következtében gyermeki színvonalon megfeneklett. Ezért megnyilatkozásaiban néha gyermekes, de struktúrájában nem.

Gyermekeknek tartani az átlagembert annyit jelent, mint fejlődésre képesnek tartani. A technikus embernek csak szellemi megnyilvánulásai gyermekesek; ő maga, mint Ortega y Gasset mondja, „hermetikusnak készült” és ellentéte mindannak, amit gyermekinek nevezünk. A technikai civilizáció uralkodó típusával kapcsolatban a „gyermeki” nem egy új korszak előtt álló emberfajta megjelölése a fejlődés kezdeti fokán. Éppen mióta a technikus átlagember uralomra jutott, Nyugaton nem beszélhetünk a szó igazi értelmében vett fejlődésről. Csak a megindult folyamat halad a végkifejlés felé.

Az átlagember egyetlen gyermeki magatartása: csak a sajátmagával teljesen egyenlőket tekinti egészen szabályos embereknek; ahogy egyik gyermek is csak a többi egyidős gyermeket tartja a természetes emberi állapotnak. A többiek eltérést jelentenek egy meghatározatlan, de abszolút törvényszerűségtől, azaz önmagától. A technikus ember szellemi magatartása ennek a szemléletnek gyakorlati megnyilatkozása; megfigyelhetjük, hogy akik az infantilis intellektus zárkájából kitornek, legtöbbször az abnormalitás bélye-

gét is magukra veszik. Azt hiszem, ez a magatartás, ha társasán és zsinórmérték-szerűen jelentkezik, több, mint a középszerűek örök irtózkodása a rendkívülitől; annyit jelent, hogy a tudatlanság többé nem gyermeki, hanem tudatosan infantilis és a kollektív életérzés nem naiv, hanem barbár.

Az, hogy a technikus átlagember ahistorikus, azt jelenti, hogy kultúr-gyermekkora hiányzik. Az ahistorikus szemlélettel saját távlatait tagadja meg, tehát a technikus élet nem az új fejlődés kezdeti foka, hanem az előzményeitől megfosztott civilizáció puerilis-infantilis elakadása. Azok a tünetek, amelyekből a XIX. század vége óta a Nyugat előregeződését olvassák ki, nem az aggkori elgyengülést, csak a gyermeki vonás hiányát jelentik.

Mivel az unatkozó és ahistorikus átlagember sohasem volt gyermek, pszichotikus cselekvéseit sem lehet játékként magyarázni. A technikus ember, a szó igazi értelmében, nagyon ritkán játszik. Ez természetes, mert ha állandóan pszichikus izgalmi állapotban élünk, a dolgok és események jelentősége megnő, tehát mindent komolyan veszünk. Mikor a technikai civilizáció határtalan unalmában

látványosságra vágyik, nem játékot akar, hanem eseményt; ezekben a történetekben, amelyek gyakran hisztériás kitörésre hasonlítanak, a játék nyomát sem találjuk, hiszen az átlagember előtt, akinek az eseményben nincs cselekvő része, semmiféle cél nem lebeg. Nem szószerinti értelemben vett szórakozást, hanem izgalmi állapotot keres; ezért tényleges játékaik is közelebb állnak a pszichotikus cselekvés-ingerhez, mint a játék fogalmához. Azt hiszem, hogy a tömegember nem is ismer játékot, mert komoly és nem komoly dolgok között képtelen határt vonni. A tömegember akarati funkciói sui generis felolvadtak a közösségi cselekvésekben, ennél fogva értéképzetei is egyenes arányban gigantizálnak a működő tömeg nagyságával. A kollektív ösztön-cselekvést azonban nem nevezhetjük társasjátéknak, hiszen a társasjátékok fegyelme és az akarati elem hiányzik belőle.

Minden technikai derűlátása ellenére az egyes ember életérzése komor és nyomasztó; ez a kollektív cselekvések kiszámíthatatlansága mellett a gyermeki vonások és a játékos elem fokozatos elsorvadásának köszönhető. Ugyan-

akkor, mikor az átlagember értelmi képességei infantilis színvonalra szállnak le, a gyermek-ekor is egyre rövidebb lesz Nyugaton. Ez nem annyit jelent, hogy a technikus ember gyorsabban érik szellemileg felnőtté, hanem azt, hogy a teljesértékű emberrel szemben támasztott követelmények lesznek egyre kisebbek. Ilyenformán a technikus ember nem kora-érett gyermek, hanem puerilis felnőtt; pszichotikus cselekvés-ingereiben egy gyermek formátlan vágyódása rejtőzik, aki sohasem tudott játszani.

Huizinga, a játékelem szerepét vizsgálva a kultúrában, ugyannerre az eredményre jutott: „Megállapítható a XIX. századról, hogy a kultúra majd minden megnyilvánulásában háttérbe szorul a játékelem. A társadalom szellemi és anyagi szervezete útját állta a játékelem látható működésének. A társadalom túlbecsülte saját érdekeit és törekvéseit. Azt hitte, hogy már levetette a gyermekcipőket. Tudományos tervszerűséggel dolgozott saját földi jólétén. A munka, nevelés és demokrácia eszményei alig engedtek utat a játék örök törvényének.”⁵⁵

⁵⁵ J. Huizinga: Homo Ludens. Versuch einer Bestimmung des Spielelementes der Kultur. Pantheon Akademische Verlagsanstalt, Amsterdam 1939, 312-313. 1.

A személyes élmény kikapcsolódása, az erőszak-erkölcs és az unatkozó átlagember neurotikus cselekvés-vágya eredményezte a nyugati élet felelőtlenségét. A technikus átlagember csak fizikai tulajdonságaiban tudja önmagát a többiektől megkülönböztetni; egyéni életéről, – személyes élmény híján – spirituális értelemben nincs is tudomása. Életérzése szerint a közösség félig-meddig önálló eleme, de ez az elem gépalkatrészhez hasonlít. Nincs cselekvési önállósága és szabad akarata, forog a szerkezettel, de semmit sem tud a működés céljáról. Az abszolút államhatalom feltalálása óta még nem beszéltek annyit „magasabb szempontokról”, mint napjainkban. Közhely, de diadalútja azt mutatja, hogy az átlagember keresi a felelőtlenséget és büntetlenséget biztosító irányítást, a lélektelen, gépies és alantas felolvadást. Megfigyelhetjük, hogy a technikus

átlagember jelentéktelen elhatározásoknál is ki nem mondott kollektív törvények szerint dönt, az élet normája az együttélés, egyéni akarata pedig oly kicsiny, hogy a közösségi akaratot még akkor sem tudja nélkülözni, mikor az együttélés személyes akaratot engedélyezne. Tehát az egyéni életért is a közösség viseli a felelősséget; ez annyit jelent, hogy a kozmikus életérzés olyan racionális szemléletté csökkent, mely a közösség mindenhatóságán alapszik.

Az egyes ember mégis áldozatnak érzi magát, hiszen a közösség csak az igények egy töredékét teljesíti; ezért, bár számára az élet teljességét a tökéletes kollektív eggyéolvadás jelentené, sértett uralkodói büszkeséggel a közösség ellen dolgozik. Ez a magatartás a technikai civilizáció csökkentett világképében megfelel a teremtmény lázadásának alkotója ellen és a kollektív normákon belül a technikus életrend teljes széthullását jelenti. A közösség, mint cselekvő szervezet, önmagában felelőtlen, mivel pedig az egyén eleve elhárított magától minden felelősséget, mikor megadta magát a kollektív akaratnak, a nyugati életrend, metafizikus parancsok és érzékfeletti szankciók

nélkül, felelőtlen cselekvések szövevénye lett.

Az egyéni vágyak közösségi összeolvasztása nem sikerült és ezzel a technikai civilizáció legfontosabb törekvése csődöt mondott. Vagyis a kollektív civilizáció, – mint jövő – az átlagember szempontjából megbukott. Az egyéni vágyak és a kollektív cselekvések ellentmondását a technikus együttélés tökéletesedése nem tudja áthidalni, mert a kollektív élet elsősorban az egyéni vágyakat állítja félre azért, hogy az egyéni vágyak kielégítésének mechanikus segédeszközeit előteremtse.

A technikai civilizáció azért alakult ki éppen kollektív formában, mert a virtuális népvándorlás új embere nem ismerte fel ezt az ellentmondást és azt hitte, hogy a sematikussá lett egyéni vágyak kényelmesebben elégíthetők ki közösségi formában. Felületes pillantásra úgy tetszik, hogy a modern civilizáció az erők egyesítésén, tehát valami nagy, kollektív hősiességen alapszik; pedig valójában a kollektív életforma a lelki mechanizálódás egyszerű következménye. A kollektív életrend nem valami új (és tiszteletreméltó) közösségi gondolon alapszik, hanem technikus átlagemberek kényszertársulásán, – határtalan

igényeik kielégítése érdekében. Ha a technikai civilizációt, meglévő formájában, egyénekből álló közösség is kialakíthatta volna, a kollektív normákra – azt hiszem – nem került volna sor. De a technikai civilizáció, természeténél fogva, elképzelhetetlen mechanizálódott emberek nélkül; a kollektív életrend pedig ezeknek a mechanizálódott embereknek preventív intézménye, hogy egyetlen lehetséges életformájukat, a technikus civilizációt, fenn tudják tartani.

Két ember számára közös, kollektív törvényeket csak erkölcsi normák szabhatnak. Ezeket a törvényeket az új világ eredendően kivetette magából. Ha azokat a normákat vizsgáljuk, amelyeket az együttélés a régiek pótlására és az erőszak-morál szabályozására rendelt, meg kell állapítanunk, hogy a technikus együttéléstől az igazi közösségi élet alapfeltételei javarészt hiányzanak.

A technikus átlagember alapvetően önző. Világképe nem terjed túl önönmagán, élet-érzése pedig a Kozmosz helyett abban a leszűkített rendszerben mozog, amelyet hasznosági metafizikának neveztem. A Teremtésben nincs helyzetérzése, vagyis képtelen megítélni az emberi viszonylatok távlatait és következményeit. Sajátmagának követeli az elérhető javak összességét, ehhez pedig az erőszak-morálon kívül nincs egyébre szüksége. Az életnek nincsenek már metafizikus távlatai, az ember legtávolabbi céljait is el tudja érni az erőszak-morállal, tehát mások segítsége nélkül. Szemléletében a másik ember természetes ellenség, aki az elérendő teljesség egy törtrészét el akarja tulajdonítani. A tételes ellenségeskedés természetes állapot, – gyakran szinte dogmatikus alaptörvény. Mindenki, aki egyforma, vagy különb, az átlagember szemében latens ellenség; ez az érzés a technikus életnek állandó, más-más formában visszatérő motívuma.

Ebből következik, hogy a technikus civilizációban az önzés nem emberi gyengeség, hanem szükségszerűség. Az együttélés az erőszakkal együtt az önzést is kanonizálta és az

átlagember szervi gyűlölködése ennyiben különbözik más korok örök, emberi önzésétől.

Más szóval, az új ember, aki az élet teljes társadalmosításán fáradozik, önmagában alkalmatlan minden együttélésre. Magatartását az életfeltétellé előléptetett önzés dönti el és a közös emberi sors érzését, – minden együttélés alapját – kiküszöböli a synbiosisból. Ha az új ember legalább is kezdetleges társaslény volna, akkor társadalom helyett nem hozott volna létre oly életformát, melyben az egyén már nem is elhagyatott, hanem száműzött. Mivel az alapvetően önző átlagember akkor sem láthatott tovább sajátmagánál, mikor társadalmat épített maga köré, nem tudta, hogy a technikus kollektívummal önmagát küldi számkivetésbe. A technikai civilizáció örökös hadiállapota nagyrészt annak köszönhető, hogy az átlagember, – önzésében – az új világ távlatait egyszemélyesre méretezte.

Mivel ez az önzés a hasznossági metafizikán alapszik, az átlagember még saját érdekében sem tud előrelátó lenni; megfigyelhetjük, mennyire szereti a technikus kor az önmagukban lezárt cselekvéseket, Még anyagi síkon sem mérlegeli a következményeket, mert szá-

mára a hasznosság fogalma a kényelmesen és azonnal elérhető dolgokra zsugorodott. Bizonyos távlati szemlélet nélkül nem lehet organikus cselekedni; az egykiterjedésű technikus életérzés pedig lehetetlenné teszi a szerves fejlődést.

Ilyenformán az önző átlagember jövőnélküli világot épített, amelyben nem hagyott helyet saját folytatásának. Azok, akik a XIX. század vége óta észrevették, hogy a nyugati élet elakadt, alig tudtak egyetemes megoldást; vagy kivezető utat javasolni. Természetesen, hiszen a technikus civilizáció erőszakosan lezárt forma, amelyben a természetes fejlődésnek nincs semmiféle szerepe. A szerkezet sem minőségileg, sem mennyiségileg nem javítható, legfeljebb egyenértékű alkatrészeket lehet egymással helyettesíteni. A technikai civilizáció nem organikus életforma; a nyugati életet nem azért hódította meg, mert önmagában egész, hanem mert önmagában hasznothajtó. Ha szerves képződmény volna, akkor jó vagy rossz irányban haladhatna és megújulhatna önmagából. De mert a technikai civilizáció szervetlen valami, lényegbevágó változás csak ad absurdum képzelhető el. Az uralkodó átlag-

ember földhözragadt önzése megfosztotta a nyugati életet azoktól a kiterjedésektől, amelyek nélkül már nem folyamat, hanem lezárt és éppen ezért halandó állapot.

A felszabadult egyéni önzés olyan feszültséggel töltötte meg a nyugati életet, amelyet csak újabb, parancsoló normákkal lehetett elviselhetővé tenni. Az anyagelvű életből kiküszöbölt immanens törvények helyett új törvények kellettek, amelyek nem az erkölcsből születtek, hanem magából a technikus életrendből. Vagyis az együttélést már nem az etikus ideál felé akarták vinni, hanem a meglévő anetikus állapotot fogadva el, tökéletes helyett tűrhetővé és hasznossá akarták tenni. Ebből a furcsa, erkölcstelen erkölcsből született meg a technikus élet kollektív önzése.

A tökéletesség *vágyát* és az emberek minőségi hierarchiáját az átlagember szükségképpen megtagadta. Az élet teljességét..a közönységesség jogán követeli. A technikus élet azért emlékeztet gyakran valami bellum omnium contra omnes-re, mert a virtuális népvándorlás minden résztvevője ugyanezen a jupon követeli az oszthatatlan optimumot. Ha azonban az együttélés szentesíti (tehát kollektíven gyako-

rolja) az önzést, akkor a kárvallottnak fel kell adnia a harcot a Mindenható Közérdekkel szemben, amely az ideálok sorában az etikus Igazság helyét foglalta el. Következésképpen a technikus átlagember haszonelvű „etikájában” a kollektív önzés jelenti az erősebb jogát hirdető erőszak-morál törvényes alapját.

A kollektíven önző új világ ezért a szociális gondolatot hordozza maga előtt, amely morális szempontból nem más, mint a közösségi erőszak kendőzött szentesítése. Nem az ember-szeretet és a közjólét szociális gondolatáról beszélek. Közönséges dolgokról lévén szó, ezt a terminus technicust is közhelyi minőségében használom. Nem történelmi értelmére gondolok. A virtuális népvándorlás szociális eszméje egyaránt távol áll a *salus republicae*-től és az egyén érdekétől. Ez a szó igazi értelmében humánusot, kereszténységet és felebaráti szeretetet jelent, de az erőszak-ember ajkán pusztán szólam, mely nem szolgált rá a

„magasabb szempont” lovagiasságára. A szociális gondolat (amellett, hogy gyakran a virtuális népvándorlás egyik megjelenési formája), arra való, hogy a közösséget felmentse tetteinek következményei alól. Ha a technikus életelveket etikus mércéhez lehetne mérni, kitűnnék, hogy a szociális gondolat nem a humánnummal, hanem a kollektív önzéssel áll szoros okozati összefüggésben. Az erőszakmorál kárvallottjait és a virtuális népvándorlás közönséges trónkövetelőit nem az emberiség törvénye segíti meg, hanem a hasznosság törvénye; a közösségnek nem érdeke, hogy az alulmaradottak segítség híján lázadókká váljanak. Mivel a technikus erőszak korában az egyén, – határtalan vágyaihoz képest – mindig alulmarad, a szociális eszme jelenti számára azt az illúziót, amely eltakarja előle saját száműzöttségét.

Megfigyelhetjük, hogy a szociális., gondolat... a technikai civilizáció kiteljesedésével egyidőben bukkant fel, mint az emberiség egyik nagy, mozgató eszménye; valójában pedig csak illúzió, mely eltakarja azt a tényt, hogy a nyugati emberiségnek már alig vannak etikus értelemben vett mozgató eszméi.

Sokan azt mondják, hogy a szociális eszme az új világ nagy vívmánya és a Nyugat örök érdeme. Különbőféleképen is magyarázzák, hol mint a humánus és közjóléti eredmények összességét, hol mint a szegény néposztályok támaszát. Ilyen értelemben vitatkozni sem lehet az elért eredményekről. Azonban a szociális eszme abban a valódi értelmében, amely a technikus élet minden vonatkozásában szerepel, sokkal inkább a technikus civilizáció természetes velejárója, mint az emberiség mély átélésből fakadó élménye. Felületes pillantásra úgy tetszik, mintha a Nyugat vad ösztönei lecsillapodtak volna és az új kor embere borzongva olvassa a közelmúlt századok embertelenségeit.⁵⁶ Pedig mindössze arról van szó, hogy a technikai civilizáció a tömeges előállítás és a tömeges fogyasztás helyes működésén alapszik; szabályosan emelkedő tömeges fogyasztás pedig nem képzelhető el a friss tömegek szociális felemelkedése nélkül. Ha ez az összefüggés nem lenne ilyen parancsoló, kérdéses, hogy az anetikus alapokra

⁵⁶ Közelebbről vizsgálva megállapítható, hogy a technikai civilizáció szinte ritmikusan ismétlődő rengései ezeknek az ösztönöknek kollektív levezetésére szolgálnak.

épült, spirituális élmény nélkül előállított szociális tevékenység elérte volna-e sokszor emlegetett eredményeit?

Az önmagában lezárt és fejlődésre képtelen technikus kor számára nem közömbös az sem, hogy a szociális gondolat a virtuális népvándorlás tökéletesen közönséges emberének vélt erkölcsi alapot ad határtalan igényeihez. Ez az ember, ki tökéletesnek és szuverénnek éri magát, a köz jóléte alatt nem is érthet mást, mint saját gigantizált jólétét. Éppen ezért, minden karitatív eredmény ellenére, azt hiszem, hogy a szociális eszme nem a civilizáció vívmánya, hanem a kollektíven önző kor torz alkujja a megtagadott etikummal.

Ha a társas-egoizmus nem kuszálná ennyire össze az emberi viszonylatokat, talán világosabb volna, hogy a technikus kor szociális eszméje voltaképpen nem más, mint az együttélés nagyszabású kísérlete a szeretet intézményes pótlására. A technikai civilizáció anyagelvű számvetéséből ugyanis a szeretet szükségképpen kimaradt; a hasznossági metafizika erőszakosan mindenható emberének ez az érzés valóban felfoghatatlan távlatokat jelentene.

Ha elesett embertársunkat talpra segítjük, akkor a szeretet parancsának engedelmeskedünk. Ha azonban embertársunknak – a köz érdekében – módot adunk arra, hogy esés közben ne üsse magát agyon, akkor kollektíven önzők voltunk és ezt szociálisnak neveztük.

A szociális gondolatot a technikai civilizáció azért keltette életre, mert a szeretet etikus normáját nem fogadta el; de az erőszak-morál szolgálatába állított szociális eszme csak addig fogja tudni enyhíteni az élet belső feszültségét, amíg a virtuális népvándorlás önző tömegei maguktól is találnak hódítani valót.

Ez a sivár szeretetlenséget leplező szociális gondolat egyenes arányban növekszik azzal a „gyűlölethullámmal”, mely már elborítással fenyegeti a nyugati életet. A technikai civilizáció kollektív könyöradományokkal akarja enyhíteni a társas-önzés következményeit; a történelmileg iskolázatlan, szintetikus szemlé-

létre képtelen kortársi pillantás valóban úgy látja, hogy az elmúlt félszázad többet tett a nép széles rétegeiért, mint az európai történelem utolsó öt százada együttvéve. A hasznossági princípium bővületében élő Nyugat mindenekfelett való eredménynek tartja a technikus kényelem növekedését és a „szociális emelkedés” hamis bizonyítékait. Ha a technikai civilizáció nem lenne sui generis ahistorikus és az átlagember egyetlen pillanatra is felmérhetné saját helyzetét, világossá válna az összefüggés az új élet alapvető önzése, a tetszetős szociális eszme és az ijesztően elhatalmasodó gyűlölködés között.

A kollektív technikai civilizáció az életrend önkényuralmát jelenti az élet felett. Vagyis a műszerek és eszközök lázadását a rendszerező gondolat ellen. Ha a korszak mérlegét akarjuk felállítani, az életrendet kell vizsgálnunk, nem az eseményeket és kisebb-nagyobb jelentőségű helyzetváltozásokat. Ilyenformán letagadhatatlan, hogy a technikus átlagember „etikumában”, kozmogóniájában és mindennapi cselekedeteiben az önzés szervesen bennefoglaltatik. A gáttalan önzés az élet természetes eleme, mióta az új ember visszatért

a geocentrikus életformához. A kollektív életrend nem a föld és a rajta lévő javak arányos elosztását jelenti, hanem azt, hogy az egyes jelentéktelen és szürke átlagember „jogos” részét követeli abból a porszezből, melyet a közösség a másik jelentéktelennek juttatott. Csodálnivaló-e, hogy ezt az életrendet alig néhány évtizedes működés után katasztrófával és elnyeléssel fenyegeti az alaptétellé emelt gyűlölködés?

Szeretet, könyörület, áhítat, bosszú, – leplezetten és kendőzött arccal mutatkoznak. A gyűlölet talán legszemérmertlenebb az emberi érzések között és a technikus életben mégis legkönnyebben nyer polgárjogot. Az erőszakmorál embere szégyenkezve rejt el érzelmeit, mert a tökéletes közönségesség ideálja gyengeségnek vagy gyávaságnak bélyegez minden emberi magatartást. A technikus bálvány izmait mutogatja és könyörtelenségével kérkedik. Megfigyelhetjük, hogy korunk eszménydevalvációja először az igazság eszméjét pótolta a legridegebb és legembertelenebb hitvallással: az erősebb jogával. Könyörtelennek lenni annyi, mint versenyképesnek lenni. Egyetlen pillanatra megmutatni emberi arcun-

kat annyi, mint végleg elveszni. Kegyelmezni annak, akit az erősebb jogán győztünk le, egyet jelent saját halálos ítéletünkkel. Méltányosan bánni a másik emberrel, annyi, mint végleg lemaradni a Kozmosz összes javaiért folyó versenyfutásban. Bármily silány etikus parancsokhoz ragaszkodni annyi, mint önmagunkat kizárni a haszonelvű közösségből. Ez a conquistádorok erkölcsé. A kendőzetlen erőszak, mely minduntalan előbukkan a szociális eszme leple alól. Az együttélés csak a gyűlölködést törvényesíti; ezernyi jogosítványunk van a gyűlöletre, míg a megvetett humánusmot csak óvatlan pillanatokban hozhatjuk vissza a technikus életbe. A technikus kor civilizált embere, mint láttuk, üldözöttnek érzi magát, – számkivetett és kijátszott istennek. Valójában egy téveszme megszállottja. Azt hiszi, hogy az egyszemélyes világkép, amelyet elvakult önzésében és földhözragadt célszerűségében ő maga alkotott, feljogosítja mindazok eltávolítására, kik érdekkörében létezni merészelnének. Nem tudja, hogy a közönységesség joga csak akkor az erősebb joga is, ha tömegben gyakorolja. A jelentéktelenség még abban a világban sem lehetett feltétlen jog-

cím, mely a tökéletes közönségesség ideálja felé törekszik; az életrend csak a különbekkel szemben segíti az átlagembert. A virtuális népvándorlás embere saját fajtájabeli versenytársait nem győzheti le másként, mint az erőszak-morál elsajátításával.

A technikus ember a kollektív megváltó szerepében tetszeleg; mégis azt hiszem, hogy ilyen infernálisan önző világképet sohasem alkothatott volna olyan lény, ki – de natura – legcsekélyebb mértékben is alkalmas valódi közösségi életre.

A technikai civilizáció embere nemcsak a Mindenséget csökkentette saját képére és hasonlatosságára, de érzelmi életét is végzetesen elsorvasztotta. Az „átlagember” nem ismeri az őszinte átélést és a valódi, élményszerű érzelmeket; érzelmei pusztá reakciók, melyek azonban merőben gépiesek és korlátozott intenzitásnak. A tömegember érzelmi benyomásai pedig voltaképpen olajnyomat-jellegűek. Mivel érzelmi élete szűk és sekélyes, eleve képtelen befogadni minden olyan benyomást, mely spirituális átélést igényelne. Erkölcsi láthatára alig terjed túl az erőszak-morál lapályain, az élet etikus kiterjedései

pedig ismeretlenek előtte. Érzelemléleke homogén; árnyalatokat, finomságokat és érzelmi feszültségeket nem tud érzékelni. Futó benyomások és mélyseges megrázkódtatások egyformán hatnak. Ezért a technikus életben elmosódnak az érzellem és érzélgősség, póz és pátoasz, hősiesség és ágálás határai. Az átlagembernek egyetlen képzete van a végtelen számú és minőségű érzelmről; ez a képzet pedig olyan távol van az őszinte, emberi átéléstől, mint a rikító érzélgősség a valódi érzelmetől.

A civilizált átlagember számára a gyűlölet az egyetlen érzés, melynek összes regisztereit ismeri. Az egyetlen érzés, mely nem feszélyező és szokatlan számára, hiszen az együttélés gondosan ápolja a gyűlölködési készséget. Abban a világban, melyben a szubjektív élmények elsorvadóban vannak, a technikus ember csak akkor tudja megkülönböztetni magát civilizált embertársaitól, ha gyűlölködik. Az új kor embere sohasem érzi önmagát olyan fontosnak és szerepét olyan egyéninek, mint a gyűlöletben. Mivel érzelmi élete torzó és benyomásai sematikusak, ebben a számára egyedül elérhető, egyetlen érzésben tombolja

ki mindazt a feszültséget, melyet másutt nem tud levezetni. A gyűlölet – lassan de észrevehetően – hatalmába keríti a virtuális népvándorlás barbárainak érzelmi életét; a nyugati élet, mely az etikus kiterjedéseket eleve elhárította magától, eltévedni látszik az intézményes gyűlölködés útvesztőjében.⁵⁷

A virtuális népvándorlás telhetetlen tömegei életrenddé emelték a technikai civilizációt, a világképet a hasznossági metafizika korlátai közé szűkítették és etikus normává tették az erőszak-morált. Eredményképen elemi erővel szabadult fel a Nyugat minden, évszázados erőfeszítéssel megfékezett pusztító és romboló ösztöne. Az átlagember, – ez a hétköznapi tyrannus – megrögzötten gyűlölködik a technikus Éden közepén. Úgy tetszik, végül is hitvallásává akarja emelni a gyűlölködést. Az emberi szolidaritás sarjadó érzését máris elmosta a szervezett ellenségeskedés; a tömegember közelgő uralma pedig a brutalitás káoszával fenyeget.

⁵⁷ A gazdasági élet Gresham törvényében régen megfogalmazta ezt a folyamatot: a rossz pénz kiszorítja a forgalomból a jót.

A XIX. század utolsó harmada óta az emberi élet biztonsága olyan arányban növekszik, ahogy az emberi sors egyre bizonytalanabbá válik. A technikus civilizáció gondoskodott az életbiztonságról, kényelmessé tette a hétköznapokat és körülbástyázta a közbiztonságot. Ugyanekkor azonban kíméletlenül prédára vetette a létezés távlatait. A szabályosan ismétlődő rengések összemorzsolják az egyéni élet összefüggéseit; a haszonelvű civilizáció embere fényűzően berendezett világában, szűkülve és neurotikusán várja a következő pillanatot. Ez annyit jelent, hogy a gyűlölet hitvallása néhány évtized alatt proletarizálta a nyugati életet. A civilizáció embere napról-napra él. A fátumot célszerűen kiküszöbölték az életből, de a Mindenség helyett fenyegetőbb ellenfél támadt: az emberek lettek egymás fátumává. „Nem tudhatod sem a napot, sem az órát” figyelmeztetett a régen túlhaladott isteni szó, örökös készenlétet és alapos számadást köve-

telve. Mit jelentett ez? Élj etikusan, légy emberséges ember és hallgass a lélek halk tanácsára, mert a legbiztonságosabb sors is csak a bizonytalan Mindenség játékszere. Építsd életedet és használd kedved szerint, de vigyázz lépteidre, hiszen nem tudhatod sem a napot, sem az órát...

A közönséges népvándorlás elsöpörte útjából az etikus Istent, hogy saját törvényei szerint igazgassa az új világot. Ez egyet jelentett saját végzetével. Mióta a Nyugat kényre-kedvre kiszolgáltatta magát az átlagember barbár korszakának, valóban nem tudni sem a napot, sem az órát, mikor pusztítja el újabb földrengés az egyes ember életét, otthonát, jövőjét és biztonságos tervezgetéseit. Az élet már nem szerves egész, távlatai és lehetőségei összezsugorodnak, a józan mérlegelést kiszorítja az izgatott várakozás, az építést a gyors és ideges habzsolás. Az átlagember minden megnyilatkozását áthatja a gyűlölet, ellenségeskedés és a boszszútól való pánikszerű félelem érzése. Gyűlölködve dolgozik, tervez és gyűlölködve szeret; megfigyelhetjük, hogy korunk pseudo-keresztény érzelmeit nem a krisztusi lélek, hanem alantas és gonosz indulatok sugallják. „Fele-

barátom mindenki, aki ellenségem ellensége” – íme az új ember szeretet-törvénye.

A technikus társadalommal veleszületett gyűlölködés eredménye, hogy az emberi sors helyébe a kollektív végzet lépett. Nyugaton sorstalan emberek élnek bizonytalan napjaikat. Az ember kezéből kicsúszott saját sorsa, szabad akarata után elvesztette cselekvőképességét is: az ember sorsa ezentúl a közösség sorsa. Homályos és fenyegető végzet, mely egy pszichotikus embertömeg kiszámíthatatlan kényétől függ. Ha az egyén védekezik, a kollektívum eltapossa, ha megadja magát, a közösség fátuma éri utól. Az egyetlen kiút résztvenni a gyűlölködésben, felhagyni az egyéni élet reményével és elkábítva várni a kollektív csapást, melynek csak az ideje ismeretlen.

Az élet széthullása az uralkodó átlagembert „egyéni életében” nem zavarja. Semmi sem kellemesebb számára, mint egy világ, mely intézményesen proletár. Napról-napra élni a mában, hátatfordítani a múltnak és nem törődni a jövővel: ez volt a közönséges forradalom célja. Az átlagember csökevény egyénisége nem viseli el az egyéni sors súlyos pátozát és nem érzi a kollektív végzet megalázó

esztelenségét. Nem emlékszik semmire, tehát természetesnek tartja, hogy rövid tündöklés után elpusztítja önmagát, lerombolja amit felépített és nyomtalanul eltűnik a technikai civilizáció valamelyik összeomlásában. Természetesnek tartja, mert számvetéséből hiányzik az élet minden kiterjedése, nemcsak ahistorikus, de jövőtlen is. Tettei nem következnek semmi előzőből és nem következhetnek semmi eljövendőre. A gyűlölet, melyhez tetszése szerint található jogcímeket, bőségesen kárpótolja az egyéni élet minden elveszett előnyéért és böss[^]r avatja abban a civilizációban, melynek legmagasztosabb eszméje az erőszak és a brutalitás.⁵⁸

A technikus embert nem lehet megszabadítani kényszeres gyűlölködésétől. Száműzöttség, kisémmizettség, tökéletesség, felsőbbrendűség, öntudatos közönségesség és leküzdhetetlen alacsonyrendűségi érzet oly szerencsétlenül

⁵⁸ „Tudjátok-e mit gondolok az erőszakról? Az én szememben az erőszak teljesen erkölcsös, erkölcsösebb a megalkuvó és átmeneti egyezkedésnél.

Azonban, hogy az erőszak magában hordja a maga iagy erkölcsi erejének igazolását, szükséges, hogy mindig egy eszme irányítsa és sohasem alacsony tervezgetések vagy aljas magánérdek.” L: Ezio Gray: *Il Pensiero di Benito Mussolini*. Ford.: Miklós E. Eligius kiadás Bp. 1928. 65. 1.

egyesülnek benne, hogy csak a gyűlölet lehet
 annak a torz psychének egyetlen levezető
 zsilipje. Mégsem vonhatja ki magát az em-
 beri természet törvénye alól, s bár múlt
 és jövő messze kívülesnek fogalmi körén,
 magán viseli a sorstalanság stigmáit: a rom-
 bolás vágyát, a habzsolást, a Mindenség meg-
 kívánását és az üldözött gyilkos befejezett el-
 szántságát. Mindezek összessége eredményezi
 azt a kollektív végzetet, melynek végül is áldo-
 zatul esik és ezért mondtam, hogy a techni-
 kus ember önmagát pusztítja el. A kollektív
 végzetben, minden következetes következetlen-
 sége mellett is, van valami a görög sorstragédia
 anyagából. A technikai civilizáció azonban a
 lelki proletárok országa, indulata, a jelenték-
 telenség közegében fogannak s még intézmé-
 nyes gyűlölete is csak az alacsonyrendű lélek
 nemtelen bosszúvágya. Átézés híján e végzet-
 ből éppen a dráma hiányzik és az alantas hős
 bukása végül tragikomédiává válik.

A XIX. század utolsó harmada óta a nyugati
 ember sorsa fokozatosan felmorzsolódott. Az
 élet megmaradt távlat-morzsái teleszívódtak
 gyűlölettel és a technikus ember fogalmazásá-
 ban a Föld szűk és elhibázott égitest, melyen

a második lakó már a túlsúfoltság kezdetét jelenti. A tiszta ész diaszpórában van, az élet napok és hetek összefüggéstelen halmazává hullott szét; a teljes külső és belső bomlásban a gyűlölet maradt az egyetlen sarkalatos pont, melyre az átlagember mesterséges érzélemvilága felépülhetett. A technikus élet minden rezdülése magában rejti a gyűlölet lélektani motívumát, mint a középkori millénium-hívők tévtana a közeli világvég nyomasztó tudatát. Sokan a mítosz és világnézet nagy reneszánszáról beszélnek, de azt hiszem, csak a kollektív téveszme virágkoráról van szó.

A tiszta ész örökébe lépett kollektív téveszmék lélektani alapja majd minden esetben a gyűlölet. Aki ki tudja ragadni a káoszból a gyűlölet pszichológiai motívumát, azt tehet a Nyugattal, amit akar. Az önfeláldozás hősi formájára csak két érzélem képesít: a szeretet és gyűlölet. Ugyanannyi gyűlölködő áldozza fel életét eszelős céljáért, mind ahány apostol az emberi gondolatért. A történelem nagy gyilkosainak tébolyult gyűlölet és tiszta eszmények igézete adja kezébe a tört. Sohasem fogjuk megtudni, hogy Brutus a szabadság hőse volt-e, vagy a szokványos politikai gyil-

kosok egyik példánya? A vallási rajongó, ki áldozata teteménél magát is megöli, ugyanazon fanatizmus rabja, mint a hitújító, ki a máglyáról is a megtisztulást hirdeti. Felületes pillantásra meg tudjuk-e állapítani, hogy a modern háborúk számlálatlan hőseit a hazaszeretet és meggyőződés, vagy az elvakult és elszabadult gyűlölet termelte-e ily példátlan mennyiségben? A sorstalanná lett technikai civilizáció folytatólagosan a Szent Bertalan-éj lelkiállapotában él. A *tacita consensus populi* szerint a mézszárlás ma éppoly törvényes eszköze a békepolitikának, mint az ókorban a hadviselésnek.⁵⁹ Természetes, hiszen a válság (kevésbé előkelő néven mézszárlás) állandóan a levegőben lóg. Minden pillanatban kitörhet egy háború, gazdasági krízis, vagy elszabadulhat a tömegszenvedély, elsöprendő valamely társadalmi, politikai, vagy faji csoportot. Haladott korunk emberének a Szent Bertalan-éj nem történelmi botránykő, csak igen természetes *ultima ratio*; ha kispolgárainkat megkérdeznék, mit tartanak e történelmi eseményről, a humanisták igen meglepő vála-

⁵⁹ Ne feledjük el, a béke modern fogalmazásban: lélekvététel két ellenség kiirtása között.

szokat hallanának. Az átlagember, ki nem látja azt a tragikus körforgást, melynek közép-pontjába került s nem tudja, hogy az állandó bizonytalanság, a sorstalanság az ár, melyet ruralmáért fizetnie kell, összemorzolt életéért bosszút akar állni valakin. Mivel nem erkölcsi lény, áldozataiban és eszközeiben nem válogatós. A gyilkost senki sem biztosítja, hogy végül nem lesz maga is áldozat. Ezt tudván, mindig mindent egyetlen lapra tesz fel. Ezért mondtam, hogy a technikus ember az élet minden pillanatát az utolsó pillanatnak érzi.

Ilyenformán könnyebben érthető a modern ember kegyetlensége és könyörtelensége. Ez a kegyetlenség az intézményes gyűlölködésből és hamis eszményekből táplálkozik.

A technikus ember kegyetlensége azért ejti gondolkodóba a szemlélőt, mert tudatos és leplezetlen. Eldobott minden álarcot, levetette a kultúrember szemérmét s nem keres eszmei jogcímeket. Hasznosnak tartja a kegyetlenséget és ez megmenti minden további magyarázkodástól. A középkor embere még félúton él a siralom völgye és a Paradicsom között, erőszakos és rideg törvényeit a közelgő világvég nyomasztó tudata árnyékolja be. Csak bünt

és erényt ismer, felmagasztalást és megtorlást. A keresztény világrend még nem sugall könyörületességet, az egyházi parancsok szigorú betartásában még nem jut hely a krisztusi megbocsátásnak. Ebben a fiatal és majdnem barbár társadalomban ismeretlen az emberi közösségérzet, a közös emberi sors felismerése, s az Egyház az egyetlen szilárd pont, melyre az új társadalom felépülhet. A kora középkor embere túlvilági idegességgel siet át a földi életen. Féltő gonddal ügyel minden formára és parancsra, mely üdvözülését veszélyeztethetné, de a bűn árnyalatait nem ismeri: tyúktolvajt és gyilkost egyformán büntet. A természetet észre sem veszi, az ő országa nem e világról való. Az Egyház kemény szabályai és a hívek fékezhetetlen természete elkecseregett harcot vívnek, néha a klérus szelídíti meg az elszabadult erkölcsöket, máskor a zabolátlan, félbarbár tömegeket látjuk felbukkanni az egyházi döntésekben.

Ebben a boszorkányoktól, ördögöktől és rontásoktól, csodáktól és szentektől hemzsegó világban semmi sem volt csodálatos, mindent természetesnek tartottak s az igazságnak nem voltak korlátai, hiszen az igazságtalanság

fogalmát még alig hogy ismerték. Kegyetlenek voltak a szó szoros értelmében, mert kegyelem' és könyörületesség ismeretlenek voltak, s az, hogy a keresztények Istene a szeretet és megbocsátás Istene, akkoriban még nem volt köztudott dolog. Mai fogalmak szerint civilizálatlan volt ez a társadalom, vad, féktelen és naiv; csak egy könyörtelenül igazságos Isten személyes közelsége tudta keresztényi korlátok közé szorítani.

A középkori kegyetlenség istenhit és naivitás különös keveréke. Alantas indulatok s mély vallásos meggyőződés keverednek benne, párosulva azzal a biztos tudattal, hogy az ítélkezőnek, – püspök, vagy feldühödött csőcselék – minden körülmények között igaza van. Hajmeresztő kegyetlenségük mellett, mégis Isten gyermekei. Rodin nagyszerű meglátása volt, hogy a középkori démonábrázolások még magukon viselik a jóság egy eltévedt sugarát, alkotójuk még érezte a jóság és gonoszság súrlódását, s számára a démon még egy kicsit bukott angyal is.⁶⁰ A középkori kegyetlenség kétségkívül az elszabadult ösztö-

⁶⁰ Paul Gsell: Beszélgetések Rodinnal. Franklin Társ. kiad. Bp. 1917, 93. 1.

nök eredménye s a tudatosságtól legalább olyan messze volt, mint későbbi korok vandallizmusa az ösztönösségtől.⁶¹

A technikai civilizáció kegyetlensége tudatos, hideg és számító. Abban az egykiterjedésű világképben, mely sohasem tudja a tettek következményét megítélni, hasznothajtonak is látszik. Az a lelkiállapot, melyben ez a kegyetlenség fogant, a conquistadorokkal tűnt fel Nyugaton. Visszataszítóbb és infernalisabb a középkor máglyáinál és a mongolok sokat idézett rémtetteinél, mert a technikus ember a versenytársat gyilkolja. A középkor embere egy eszme nevében gyilkolt és azt hitte, hogy beteljesíti az igazságot, távolabbról Isten akaratát. Közben elégedetten tapasztalta, hogy akarata egyezik Isten akaratával, hiszen ölni jó. A technikus ember nemcsak azért öl, mert ölni gyönyörűség, hanem mert ölni hasznos.

Legalább is túlzás azt állítani, hogy az új ember transcendens eszményeket szolgál rémtettei közben. Ez a kegyetlenség a hasznossági metafizikában gyökeredzik, s a ráaggatott eszmei lepel alól minduntalan kibukkan a hiva-

⁶¹ V. ö. Huizinga: A középkor alkonya. Ford.: Szerb Antal. Athenaeum kiad. Bp. é. n.

tásos rabló gondolatvilága. Nem hiszek a köz-
helyben, hogy csak vad ösztönről van szó,
mely néha kitör a civilizáció kereteiből; e
kegyes mondás csak korunk eredendő brutali-
tását akarja leplezni. Különös, az egyébként
agyonszabályozott technikus embernek igen
gyakran nyílik alkalma ösztönei kollektív ki-
tombolására. De e kollektív rombolások nem a
civilizáció ideiglenes felfüggesztését jelentik.
Ellenkezőleg. Úgy tetszik, mintha e tragédiák-
ban egyre nagyobb szerepet kapna a civilizált
ember tudatos, számító és célszerű kegyetlen-
sége és az ösztön mindinkább visszaszorulna.
A középkori embernek semmiféle etikus tör-
vény nem parancsolt könyörületességet. A
technikus embernek semmiféle etikus törvény
nem tiltja a kegyetlenséget, hiszen az erkölcsi
parancsokat száműzte az erőszak-morál közön-
séges uralma. Korunk tudatos brutalitása nem
csökevény barbár maradvány a fejlődő világ-
ban, hanem a közönséges népvándorlás nehe-
zen kiküzdött eredménye.

Ilyen előre megfontolt, embertelen kegyetlenségnek a félelem lehet egyetlen indítéka.⁶² Az a szorongó félelem, mely a sorstalan átlagembert mindannyiszor elfogja, ha jövőjére gondol. Az életbiztonság csak a következő pillanatig terjed. Az összeharácsolt javakat holnap elsöpörheti egy világtragédia, melynek indítékait senki sem ismeri. Az infantilis látókörű, átlagember egyszer úgy érzi, hogy kőkoloncokkal dobálódzó láthatatlan óriások közé került, s a kollektív összebújásban keres menedéket, másszor ádáz féltékenységgel támad a közelében lévőkre. S a nagy kollektív vérengzésekben maradéktalanul kitombolja mindazt a bosszút, kegyetlenséget és sérelmet, amit a bizonytalanság és napról-napra aggódás „békés” éveiben magábafojtott.

Itt új szereplő lép a színre: a kollektív hős. A mondák lovagja régen halott. Arthus király, Lancelot és Guesclin lovag kora elmúlt s azóta nemcsak a csoda nyert új értelmezést, de a hősiesség fogalma is. Gigantizált korunk eszményei kényelmesen és gyorsan állíthatók elő, s ehhez képest változott a héroszok minő-

⁶² V. ö. Huizinga: *Der Mensch und die Kultur*. Ber-
mann Fischer Verlag Stockholm 1938, 26. 1.

sége is. Korunk névadó hőse a statisztika.

Nyugat elavult hőroszai a hősiesség eszményképei voltak, s ebben hallgatólag az is bennefoglaltatik, hogy nemesek is voltak.⁶³ Alakjuk elérhetetlen eszmények foglatát jelentette, s mesés túlzásaival milliók vágyódását testesítette meg a tökéletesség után. E vágyódás oly heves és őszinte volt, hogy a hős emberi mivoltát elmosta s a legenda szűrőjén át megszentelve állította oly magasságokba, melyeket az emberi gyarlóság talán sohasem érhetett volna el. Más szóval szükség volt erkölcsi hősökre, s e szükség oly mélyről fakadt, hogy más híján teremtettek hősoket, hogy a nagy eszmények hibátlan hordozói legyenek.

A kollektív hősnek vajmi kevés köze van ehhez a valódi hősiességhez. A hős már nem eszmény és hősnek lenni nem erkölcsi értékítélet. Nem hordoz eszményeket, csak bizonyos alantas értelemben: eszményien közönséges. A virtuális népvándorlás ideáljait testesíti meg, tehát ellentéte minden nemességnek és előkelőségnek. Nem személyiség, s tulajdon-

⁶³ V. ö. Ortega y Gasset klasszikus sorai a nemességről. A tömegek lázadása 67. 1.

ságai csak annyiban figyelemreméltóak, amennyiben hódolói jelentéktelenségét sűrítetten tükrözik. A technikai civilizáció hőse valójában a rekorder, s ez értékítélet annyit jelent, hogy végül a szakszerű gyilkos is hőssé fajulhat.

A kollektív hős nem egyéniség, hanem tucatfigura, nem egy emberöltő, egy eszmény fáradtsággal kiharcolt tökéletességét jelenti. A kollektív hős csoportosan fordul elő, s ha egy Nagy Sándor, vagy Bouillon Gottfried gyakoriságához mérjük, azt mondhatjuk tömegesen. Ez a tömeg-hősiesség megnyitotta a statiszták útját a Pantheonokba, ám ez nem a pseudo-héroszok emelkedését jelenti, hanem a Pantheonok végzetes közönségesedését. A háború eddig a hivatásos harcosok dolga volt, a többiek csak mint szenvedő alanyok vettek részt a pusztulásban, s hogy a nagy tömegeknek mennyi érzelmi közük volt a százéves háborúhoz, vagy a spanyol örökösödési háborúhoz, az ma már csak gyanítható. A tömeg a francia forradalmi seregek zászlói alatt jelenik meg először a csatatereken, de csak a technikai civilizáció évtizedes erőfeszítései tudják érzelmileg is végérvényesen belevonni

a totális gyűlölködésbe. Mikor az 1871-es háború után Franciaországban lángot vet a revanchegondolat, már világos, hogy az isteni nép új játékszert kapott, s nem fog nyugodni, míg egy újabb háborúban ki nem próbálja. Igen rövid idő alatt értünk el a kollektív és „totális” harci szellemhez, mely nem más, mint a lelkek intézményes hadiállapota. Ez a szellem ringatta a kollektív hős bölcsőjét. Korunk gyakori harcterein már nem zsoldosok és condottierek, hanem békés könyvelők és kispolgárok mérkőznek a hősiesség árnyékában.

A kollektív hős bátran állja meg helyét e céltalan küzdelemben. A csoportos vitézség mindennapi teljesítmény a harcterek nyárs-
polgárainak. Ha e különös tényt közelebbről megvizsgáljuk, ijesztő hosszúságában láthatjuk azt az utat, melyet a nyugati ideál a hőstől a páncélba öltöztetett rekorderig megtett.

A kollektív hősiesség indítéka az élethez való gyávaság és a felelősségtől való irtózás. Azt hiszem, a kollektív hősiesség nem más, mint a gyávaságból elkövetett lelki öngyilkosság kivetítése.

Íme az új ember jelszava: „élj veszélyesen!” Mily barbárság egy ezredéves kultúra gyerme-

kétől! Élj veszélyesen, mert az életnek úgy sincs kiterjedése, élj veszélyesen, különben az erőszak-morál eltapos, élj veszélyesen, mert a pirátok erkölce nem ismeri a biztonságot! A következő perc ismeretlen borzalom, a zűrzavar úgylis elsöpör, a kollektív brutalításban érvényesülj, ahogy tudsz: élj veszélyesen! E veszélyt mindenki vállalja, – kénytelen vállalni – se tettestárs! viszonyban elaprózódik a tettek és eredmények iszonyú felelőssége. A közösség ünnepest hőse, ki egymagában talán karját sem merte volna felemelni, fölényes felelőtlenességgel tombolja ki magát a névtelen tömegben. A kollektív hősiesség kora annyit jelent, hogy már nem akadnak bátrak, kik saját sorsukat vállalni mernék; egyetlen emberi sors túlságosan súlyos annak a korszaknak, mely a végzet szerepét és millió sors elpusztítását könnyedén magáravette. Ha a technikai civilizáció közönséges hőségének némi hajlama lenne az őszinteségre, az „élj veszélyesen” jelszava helyett azt írhatta volna zászlajára: „menekülj, mert utánad a vízözön”.

A lovag helyett, kit a bátor vállalás hőssé emelt, új eszményt kaptunk, a huligánt, ki

tettei elől nemtelenül elmenekül a megdicsőítő brutalitásba.

A kollektív hős másik vetülete az „erős ember kultusza”.

A technikus kor erőkultusza voltaképpen a virtuális népvándorlás közönséges emberének nagyszabású kísérlete az önigazolásra és az erkölcstelenség etikájának megteremtésére. Azt az erőt, melyet technikus korunk ünnepel, brutalitásnak neveztek volna olyan századok, melyek érdeklődtek az etikus árnyalatok iránt. Ez az erő egyértelmű az erőszakkal, s ez erőszak az európai kultúra ősi épületét készül most betetőzni a barbárság kultuszával.

Eljutottunk a tökéletesen külterjes erőfogalomhoz. Ismérvei az izom és a szakismeret. A nyugati átlagember lelkesedve hódol a fejetlen izomszörnynek, vakságában nem látván, hogy e csonka bálvány önmagát falja fel. Mit ér az erő olyan társadalomban, ahol nincsenek gyengék? Mit ér a horda ott, hol nincs fosztogatnivaló? Hogy juthat előre a technikai civilizáció, mely végzetesen hozzá van kötve a tudomány haladásához, ha barbárai letaszítják a szellemet a Taigetosról?

A korszerű hős máglyával és ököllel felel e kérdésekre.

Aki gyengének látszik, elveszett. Nem elég erőszakosnak lenni, az erőszakot fitogtatni kell, mert aki érzelmeit nem hordja homlokán, könnyen az előkelőség gyanújába keveredhetik. A kollektív közönségesség nem tűri, hogy valaki megtagadja a tömegszerepet; aki nem vesz részt a versenyfutásban, azt lázadónak bélyegzik, mert a mechanizálódó félbarbár feneketlen gyűlölettel üldöz mindenkit, ki nem hajlandó mechanizálódni. Ezért technikus tömörséggel azt mondhatnám, hogy korunk erős embere: a folyton pofozkodó ember.

Az egyéni erőszakot kollektív helytállás fedezi. Az „erős ember” ténykedése mindig csak az actio-ra szorítkozik. S ha a brutalizálnak kedve van védekezni, a reactio már a kollektívumba, egyszerűbben szólva a hordába ütközik. Vagyis az izomhős lelkiereje intézményesen pótolható.

„Ölj etikusan”, – mondja ez a díjbirkózó-Lancelot. A civilizációt tehát még fészélyezi a kultúra emléke. A gyűlöletnek, kegyetlenségnek és a kollektív hős gyávaóságának különféle

elnevezéseket adományoz a kor, s ezért telik meg a brutális és közönséges technikus élet valami nevetségesen érzélgős neoromantikával. A durva zsoldos rokokó ruhában tetszeleg, de ez nem megtérésének, hanem végtelen közönségességének szomorú bizonyítéka.

Ne feledjük el, hogy ez az erő-ideál nemcsak az erőszak megdicsőülése, de a közönséges-ségé is. Mikor a technikai civilizáció a természethez való visszatérést hirdeti, tulajdonképpen a faragatlanság reneszánszát hirdeti. Technikus nyelven a természetes csiszolatlant jelent, az őszinteség pedig gorombáskodást. Képzőművészetben, tudományban, irodalomban egyaránt láthatjuk az új irányzatot, mely a tökéletességet önmaga megcáfolásával akarja elérni. Felületes pillantásra úgy tetszik, hogy csak a naturalizmus és egyszerűsödés sajnálatraméltó vadhajtásáról van szó. De nem nehéz megállapítani, hogy ez a torz kísérlet

az esztétikum tervszerű kiküszöbölését célozza. Kivonatolni a művészetből a szépet! Az új élet máris felnevelt tudósokat, írókat, festőket és költőket, kik saját hivatásuk megtagadásával akarják elérni a technikus halhatatlanságot. A német nyelv régebben találó szóval „Entartung”-nak hívta volna ez irányzatot. A művészt, kinek az alkotás nem kollektív funkció, hanem életszükséglet, a gyengék közé sorolták, s ha vésőjével nem hajlandó idealizálni a fejetlen izomszörnyeteget, pusztulásra ítélik.

Vegyük szemügyre a kollektív hős hangoskodó bicepsét és hasonlítsuk össze egy görög atlétaszobor sugárzó szépségével. E futólagos összehasonlítás máris leleplezheti a korszerű utánzó talmiságát. A görög szobor előtt felkiáltunk: mily harmonikusan szép! – míg a modern utánzat előtt azt latolgatjuk: mekkorát tudhat ez ütni! A technikai civilizáció korában e két értékítélet teljesen egyenrangú. Mert az a szép, aki nagyokat tud ütni.

E technikus alkotásokban világosan látható, hogy az erős ember kultuszának esztétikai változata: a művészi gigantizmus. Mivel e törekvés hamis indítékokból indul ki s elveti a művészi formákat, nagyság helyett nagyzo-

lást eredményez. Az életet nem életnagyságban akarja ábrázolni, hanem célzatos heroizmus-sal s ezért jellemzi az új művészetet bizonyos aránytalanság, melyet csak egy lépés választ el a hazugságtól. Csak a fenségesen egyetemes természet mondhat ellent önmagának. A művész, ki fel akar emelkedni a természethez csak hősie következetességgel utánozhatja az Alkotó arányérképét: következetes őszinte seggel.

Közkeletű tévhit, hogy a művészetek válságba jutottak. Az igazi művészet már régen eltávolodott attól a mesterkedéstől, melynek vajúadását évtizedek óta szemmel tarthatjuk.⁶⁴

A technikai civilizáció célja olyan „művészetet” teremteni, mely semmiféle kapcsolatban nincs az igazi művészettel. Nem azt akarom mondani, hogy tudatosan muveszietlenségre törekszik. A művészettel sem pro sem contra nem akar semmiféle viszonyban maradni. Mélységes megvetéssel fordul el minden tiszta művészettől, mely szerinte nem más, mint „dekadens, enervált, beteges, túlfinomult és plutokrata esztétizálás”. (A parvenűség újabb

⁶⁴ Különös, hogy a XX. század minden forradalma kötelességének tartja új művészeti irány teremtését!

tünete: művésznek lenni jellegzetes plutokrata kedvtelés!) Az új, gigantizmusra törekvő művészet-pótlék két legfontosabb ismérve a szórakoztatás és az iparszerűség. Nem öncélú, nem szép akar lenni, hanem hasznos, nem átélésből, belső szükségből, s egy művész szenvedéséből született, hanem jól meggondolt célszerűségből. Művészi érzéssel megáldott korban bizonyára kitűnt volna, hogy e mesterkedés nem egyéb hamisítványnál.

Az erős ember lelketlen kultusza a gigantizálódó életforma szomorú terméke. Bizonyosság, hogy e korszak végzetesen elveszítette arányérzékét, nemcsak az emberi dolgokban, erkölcsben, felelősségben és vágyakban, de a Mindenséggel való kapcsolatában is, s a jöttment nagyzolásával akarja betölteni a Kozmoszt, melynek végtelen ismeretlenségében temetetlenül lebegnek a megtagadott századok.

Mivel korunk minden fogalmat lejárat, meg kell jegyezmem, hogy a „nacionalizmus” szót itt abban a különös értelmében használom,

mely ezt a szót a nyugati keresztény előtt indokolatlanul ellenszenvenné teszi. Sokan támadják és legtöbbször oktalanul, mert e szó méltatlanul romlott meg, sokkal tisztább és tiszteletreméltóbb törekvéseket jelent, mint amit értenek belőle. Mivel ez a könyv a közönségekről szól, a „nacionalista” szót is közönséges értelmében kényszerülök használni, már csak azért is, hogy igazi tartalmát megvédelmezzem azok ellen, kik e köztisztületben álló szó leple alatt barbarizmust akarnak becsempészni a nyugati kereszténységbe.

Nacionalizmusnak hívják azt a foglalatot, melyben az új ember lélektani sajátosságai legkönnyebben érvényesülnek. Megszoktuk, hogy a nacionalizmusról, mini politikai fogalomról beszéljünk, de hajlandók vagyunk a „világ-nézet” bizonytalan tartalmával is azonosítani. Az utolsó évszázad történelmében a nacionalizmus mindennél fontosabb szerepet kapott, de ha induktíve belőle akarjuk levezetni okait, meglehetősen zavaros eredményhez jutunk; politikai fogalmak mindig magukban hordják a meddő viták és apologetikus elmefuttatások veszélyét.

A politikai értelmezésnek köszönhetjük,

hogy a nacionalizmus jelentőségét túlbecsülik. Nem más, mint az intézményes gyűlölködés újszerű megjelenési formája. A nacionalizmus nagyobbszabású, mint a vallási elfogultság és felszínesebb, mint a grande revolution forradalmi-eszményi gyűlölködése. Nacionalistának lenni nemzetközi képesség; könnyen elsajátítható, meggyőződés és etikus magaslat nélkül. A nacionalizmus mélyebb értelmében nem más, mint a mindenség megkívánásának bevett formája.

Szükség van valamilyen formára, melyben a vágyak és sajtások megvalósíthatók. A technikus átlagember életformája a nacionalizmus. Közönségesség, önzés, gyűlölet, félelem, kegyetlenség semmiféle más jelszó alatt nem gyakorolható oly szabadon, mint az idealizált erőszak imádatát jelentő nacionalizmus alatt. Ha a szó története helyett fogalmi tartalmának történetét vizsgáljuk, kiderül, hogy gyűjtőnévvel van dolgunk, mely mágikus varázsával elszédítette a nyugati tömegeket és gyakori tévedésekbe ejtette elfogulatlan vizsgálóit.⁶⁵

⁶⁵ V. ö. Huizinga: *Im Bann der Geschichte*. Wachstum und Formen des nationalen Bewusstseins in Europa. 131-185. Akademische Verlagsanstalt Pantheon, Schweizerische Lizenzausgabe Burg-V. Basel 1943.

Mivel a gyűlölködési készség a nacionalizmus egyik legfontosabb alkatrésze, nem csodálkozhatunk, hogy a gigantizálódó kor a nacionalizmuson keresztül eljutott a teljes partikularizmusig. Ez az ellentmondás valóságos; a nyáj nagyságát sohasem tudják meghatározni, mikor a kollektív törvényt kötelezővé akarják tenni. A technikus kor egyik kezével kollektív üdvözülést nyújt, másik kezével elkülönülést, gyűlölködést, alantas erőszakot és hamis önérzetet kínálgat. Ez az arányok igézetében élő kor tragikomikusan megcáfolja önmagát, mikor hétköznapi életében hamis tanokkal állítja szembe tökéletesen hasonló és siváran átlagos gyermekeit.

Azt mondják, a nacionalizmusnak köszönhető, hogy Európa egy nemzethez tartozó, de különféle országokban élő népei évszázados testvérharcok után végre egyesültek. Ha nem ébred fel a nacionalizmus, melyet szeretnek nemzeti érzésnek fordítani, ma hatalmas birodalmak helyett apró fejedelemségek civakodnának a kontinensen.

Első pillantásra nehéz belátni ez állapot előnyeit. Az európai kultúra legmélyebb élményei apró fejedelmi udvarokhoz fűződnek,

nevetséges kicsiny városállamokhoz, metyek az alapos romboláshoz túlságosan szegények voltak. A gigantikus nacionalizmus korára viszont úgy fog tekinteni a történelem, mint az esztelen vérengzés megszállott időszakára. A szakemberek valóságos tömege vitatkozik az első világháború okain. Természetesen nem találnak megnyugtató megoldást. Azt hiszem, mire korunk történelmi távlatba kerül, ellentmondás nélkül meg fogják állapítani, hogy valamennyi világháború a kollektív átlagember és a technikai civilizáció szüleménye, okaik tisztán lélektaniak, s szörnyű kiterjedésük e pszichotikus évszázad megbillent lelkű emberének köszönhető. Hol vannak már Nápoly, Ferrara, Milánó háborúi! Harcaik és csel-szövényeik emlékét megőrizte ugyan a történelem, de csak azért, mert oly szerencsések voltak, hogy halhatatlan alkotások kortársai lehettek. E század emlékét a pusztítás fogja megőrizni, s évszámai nevezetesek lesznek, mint az alexandriai könyvtár égéséé. S ezzel világosan lemérhetjük majd a különbséget a nacionalista birodalmak történelmi jelentősége és a fenekedő hercegségek duellumai között. A kollektív gigantizmus és a partikuláris

nacionalizmus belső ellentmondása eredményezi a világszemléleti harcokat, melyekben korunk olyannyira bővelkedik. Ugyanaz az ember akarja meghódítani a Mindenséget, aki minden élőlény elől el akar zárkózni a gyűlölet, faj, erőszak vagy vallás hamis jogán. Hogyan lehetséges ez?

A rosszabbik értelemben vett nacionalizmus a mindenkori átlagember kedvelt megjelenési formája. Ezért annyira kispolgári a nacionalizmus köntöse. Szecesszió, polgári romantika, természettudományos atheizmus, egyidősek az ifjú nacionalizmussal. A XX. század első felében és a XIX. század végén egyetlen gondolatnak sincs olyan vonzóereje, mint a sovinizmusnak és a kispolgári látókörhöz méretezett partikuláris és regionális nacionalizmusnak. E gondolat nagyzó önhittsége, hamis romantikája, demagóg pátosza, szecessziós formák mögé rejtett, de félreismerhetetlenül jöttment gyűlölködése, ostoba közhelyekbe takart féltékenykedése és cifra glóriákat hajhászó ojt-hatatlan hiúsága mind kispolgári rekvizítumok. Mikor a nacionalizmus felsőbbrendűséget hirdet, a kispolgár vágyait szolgálja ki, mikor a többiek silányságáról biztosít, a

szürke átlagember hitványságát övezi kollektív dicsfénnyel.

Valószínű, hogy a kispolgári hazaszeretet minden időkbén volens-nolens hasonlíthatott ahhoz, amit ma nacionalizmusnak hívunk, de az elmúlt korok nem értek rá emléket állítani a kispolgári érzelmeknek. A XX. század fordulója óta ezt a hiányt az átlagember aere perennius kipótolta. A virtuális népvándorlás azonban nem állt meg a kispolgárnál, átlagember és kispolgár már nem azonos fogalmak. A kispolgár helyén maradt, az átlagember, e minőség nélküli mennyiség, feltört a társadalmi piramis csúcsáig, s már ő adja az élet alaphangját. Magával vitte a kispolgár csökevény ismérveit, mindössze a szűk maradiságot cserélte fel esztelen rombolásvággal. A kispolgár megtart, a virtuális népvándorlás átlagembere hódít és eközben mindent elpusztít.

A kispolgár nacionalizmusa bármily fennhéjázó, mindig olajnyomat-jellegű és közel áll a vasárnapos hazafi közkeletű szólamaihoz; a technikus átlagember nacionalizmusa tudatos kifejezési forma, melyben alantas erényei és becstelen becsvágya maradéktalanul bennefoglaltatnak.

A virtuális népvándorlás első korszaka lezárult. A kispolgári romantika kora elmúlt s vele együtt távozóban van a partikuláris nacionalizmus is. A nacionalista eszmekör már nem a haza és nemzet bálványozására támaszkodik. Igényei megnöttek és távlatai annyira megszűkültek, hogy arányérzék híján már az egész földkerekséget fel akarja falni. Elzárkózás helyett hódítást hirdet; más szóval nemzeti vallásból világvallássá lett. Ami a nacionalizmusban partikuláris, az a virtuális népvándorlás első hullámának, a volens-nolens polgárosult kispolgár-átlagembernek a tulajdona. Amit a korszak első évtizedeiben hazafias nacionalizmusnak neveztek, kispolgári maradvány.

Az új nacionalizmus már nem partikuláris. A kóros gigantizmus és hódításvágy különös keveréke. A hazafisághoz már nincs szükség hazára s a nacionalizmus is megoldható náció nélkül. Vagyis, tágabb lehetőségeket keresünk az erőszak tényéhez, mindaddig, míg a technikus átlagember ad absurdum eljut a tökéletesen meghódított világhoz, mely végül önmagát brutalizálja. Veszélyes próbálkozás; szentesíteni akarja az átlagembert, hogy

alantas kívánságait gigantizált arányokban vetítse a földkerekségre.

A nacionalizmus sajtószerű formája: a retorikai nacionalizmus. Nem szerves jelenség, csak légtüres keret, mert célja a tárgyi értelemben vett nacionalizmus glorifikálása. Vannak eszmék, melyeket az emberiség logikai módszerekkel nem tud megvédelmezni; ilyenkor a tömeg érzelmeihez folyamodik, mert a tömeg csak pozitív és negatív sarkot ismer: sátánt és angyalt. Mindaddig, míg a technikus átlagember mindenható, a nacionalizmust nem lehet a népszerűtlenség veszélye nélkül bírálni, mert e bírálatot minden átlagember személyes megtámadtatásnak érzi. Politikai tartalmat kölcsönöztek egy szónak, melynek szinte kizárólag pszichológiai motívumokkal van kapcsolata. A világ valamennyi kultúrembere tiltakozik a programszerí nacionalizmus ellen, de a világ legtöbb kultúrembere helyesli a gyakorlati nacionalizmust.

Mivel a nacionalizmus eszmeköre már nem a haza fogalma köré csoportosul, céljai végtelesen megnövekedtek. E célok következképpen végtelen mennyiségű célt szentesítenek.

Ám, míg az eszközök száma valóban végtelen, a célok csak bolygónk határain belül mozoghatnak. Azt hiszem, világosan felismerhető, hogy a célok brutalitása már túlszárnyalja az eszközök kegyetlenségét. A nyugati emberiség történetében nem nehéz példákat találni következetes kegyetlenkedésre, de a barbarizmus eszközei most először nyerték el metafizikus szentesítésüket. Az emberi történelem alsóbbrendű ösztönök és etikus parancsolatok különös szimmetriájából adódik. Ez a történelmi egyensúly látszat szerint most megbillett, az ellenfél mellének szegezett kardot már nem rántja vissza bűnbánó kéz, s a kard, mely nem tud megállni pusztító útjában, végül gazdája szívét járja át. A virtuális népvándorlás célját eszközeivel, eszközeit pedig céljával szentesíti, hogy azután saját kardjába dőljön. „Sécurité” – a világ minden nacionalistájának jelszava s e jelszó nem politikai cselfogás. A közönséges hódító, kinek már „szűk Katalónia” örökös pánikban él. Valami „politikai lélekelemzés” bizonyára kiderítené, hogy a nacionalista psziché egyik fő alkotóeleme a határtalan félelem. (Gondoljunk a közösségi életrend szervi gyávaságára.) Az új kor

mindenáron hódító hérosa túlságosan hangos és túlságosan erőszakos; nem nehéz észrevenni, hogy kevés az önbizalma a hallgatáshoz. Ez a hérosz élete minden pillanatában kompenzál és ez nem csodáltnivaló, egy korszakban, mely az erkölcsön kívül mindent szentesít. A modern kollektívum elveszítette kapcsolatát a valódi értelemben vett közösséggel: a kozmikussal. A világ minden átlagembere a nagy felszívódás után vágyakozott, és talán a paradicsomot is emberfeletti arányú közösségnek képzelte, melyben tökéletesen megsemmisülhet. Semmi sem nehezebb, mint két embert közelhozni egymáshoz. Rokonszenv, érdek, jellem, ellentétes fogalmak vonzzák és taszítják őket; az európai ember eddig par distance szemlélte felebarátait s csak barátait vagy ellenségeit engedte személyes közelségébe. Az átlagember a tömeget keresi, a zsúfolt emberhalmokat, a szorongást és a kollektívumot. Halmozza az embert, de ebben a helyszűkös világban, hol egyetlen gombostűt sem lehetne leejteni, régen feledésbemerült az emberi közösségérzet. A nyugati élet társadalmasítása óta egyik ember végképen elveszítette hitét a másik emberben.

Ismét eljutottunk a tételhez, hogy Nyugaton a „homo homini lupus” korszakát éljük és egyetlen reményünk az lehet, hogy a kollektív brutalitás egyszer kifogy eszközeiből.

A haza tiszta és magasztos fogalma emberi egyszerűségében nem viselte el saját felmagasztaltatását. A szülőföld színei, az otthon örök nosztalgiája, a patria ezernyi apró sajátsága a virtuális népvándorlás számára fölös érzelmi tehertételnek bizonyult. A hazafi mélységesen emberi magatartása fokozatosan háttérbe szorult a nacionalista emberfeletti lármájában s az áldozatos honszeretetnek kevés keresnivalója van a pszichotikusan követelődző nacionalizmus mellett. Valaki csodálatosan mondotta, hogy a hazaszeretet bennünk az a rész, mely nem halhatatlan. Visszatérni a porba, melyből vétettünk s felemelkedni Ahhoz, kinek akaratából teremtettünk, örök vágya mindenkinek, ki tudatosan vállalja léte következményeit. A magyar nyelv mélységes ösztönnel szülőföldnek mondja a pátriát, s e szó világosan jelzi a gyermeki szeretetet, melyet aziránt érzünk, kinek fizikai létünket köszönhetjük. De vajjon van-e valaki, kinek nem voltak nemzői és akad-e olyan, ki nem

mondhatná a föld egy pontját hazájának? A Nyugat minden nacionalistája mégis mérhetetlen göggel hordozza körül a tényt, hogy hazája van, mert saját hitványságát és közönységességét közömbösíti azzal, hogy valahová tartozik.

Mily barbárság! Megfosztani hímporától az élményt, mely a spirituális világot az anyagi léthez köti és egyetlen szilárd pontot ad az embernek, hol a Teremtésben lábát megvetheti. Kollektívummá csökkenteni a hazát, cinkossá a honfitársat, jogcímé a kötelességet, hősi pózzá az ösztönt, hogy igényt támaszthassunk a többiek tulajdonára. Olyan tulajdonára, melyet saját magunktól elvetettünk. A partikuláris nacionalizmus emberének már nincs kapcsolata a kozmikussal s ezért nem látja fonák helyzetét. Mily nevetséges lehet a Mindenség bölcs szemében a tömegember önhitt pseudo-küldetéstudata s gögös nacionalizmusa mindaddig, míg meg nem születik az első ember, aki önmaga választja nemzetiségét! Hazafinak lenni nem egyéb, mint elismerni a természetes állapotot és fenntartani az érzelmi kapcsolatot, mely szülönkhöz fűz. A patria végső fokon kívül esik emberi hatáskörünkön,

tény, melyet akarva-nemakarva el kell ismernünk.

Ezért a klasszikus értelemben vett haza sohasem lehet nacionalista. Csak az állam lehet nacionalista, mert konstrukció lévén, felnagyítja tagjai szenvedélyét. Ügy tetszik, hogy a korszerű szóhasználat hajlandó összecserélni a technikus államképletet a klasszikus hazafogalommal. Azt állítottam, hogy a technikus ember kollektívummá csökkenti a hazát; azt hiszem, hogy korunk társadalmasított állama igazolja e tételt. A szülőföld tiszta és egyszerű élménye állampolgári magatartássá bonyolódott, s ezzel éppen élményszerűségét veszítette el. Csak a hazát, a szülőföldet lehet gyermeki szeretettel szeretni. Az állam maga is szülemény s a genezissel csak annyi kapcsolata van, hogy mint saját hatáskörén kívül lévőt, száműzi az állampolgár gondolatai közül.

A modern nacionalista itt sem tagadja meg célszerű metafizikáját: a kozmikus távlatokat nyitó, természetes szülőföld helyett ő már az államot szereti, a szerkezetet, melyhez érzelm helyett pszichózis fűzi. A nyugati átlagember izgatottan és hangosan állampolgár, mert csak e minőségében jut a technikus élet kellékeihez.

Az állam támadó, az állam szentesít minden eszközt, az állam közepszerűekből áll, s nem követel érzelmi intenzitást, csak engedelmességet. Azt állítottam, hogy a nacionalizmus fogalat, melybe az átlagember egész élettana belefér; íme az állam a gépezet, mely e keretet felhasználja és működésbe hozza.

A technikai civilizáció, miközben módszere-
sen kiküszöböli a kultúrát, „nemzeti kultúra”
megteremtéséről és ápolásáról beszél. Világo-
san kitűnik ebből, hogy a technikus élet látja
saját jövő csődjét és a holnap számára biz-
tosítani akarja az „osztható kultúra” fogalmát.
E jelszó önmagát teszi lehetetlenné. Az állam-
polgári viszony a nacionalista átlagembertől
nem kíván kultúrát, pusztán a kollektívum tör-
vényeinek szigorú betartását, melyekben sajá-
tosan keveredik a pszichózis a gépesített cél-
szerűséggel. Csak a hazaszeretet támaszt kul-
túrigényt s az állam, mely a szülőföld spirituá-
lis kapcsolatait nem örökölte, csak a gép-
kultúrával nem összeférhetetlen.

A Nyugat ma a nacionalista állam ígézeté-
ben él. Az erős ember kultusza kollektív saját-
ság; mikor az imperialista állam erejét fitog-

tatja, voltaképpen nem tesz egyebet, mint az izmaival kérkedő korszerű erőszak-hős.

A nacionalista államképlet szentesítése eljárta az utolsó utat, mely a nyugati átlagember számára még járható volt a Mindenség felé. A technikai civilizáció embere spirituális összefüggései és kozmikus helyzetézése után szülőföldjét is elveszíti. Az erőszak-erkölcs közönséges hőse gyökértelenül fog lebegni saját életében, mert elvesztette kapcsolatát az anyaggal és a Mindenséggel. E ponton fordítva fog ismétlődni a történelem. A nacionalizmus, – e tragikus jellem összege – a római császárság utolsó éveit fogja idézni ellenkező előjellel. A modern nyugati, – izgatott, gyűlölködő és kielégíthetetlen nacionalizmusában – elveszíti hazáját s valami nemzetközi nacionalizmus bódulatában végül a világ ellen fog támadni, míg fel nem emészti önmagát s vissza nem hull az elárult szülőföldre.

A modern nacionalizmus, közszájon forgó megbélyegző értelmében, – álnév, mely a tömegszenvedélyek összességét jótékony homályba burkolja. Ez a nacionalizmus csak az óriások létét tűri meg, s mivel a nagy számok igézetében él, Nyugat kis nemzeteit

fel akarja olvasztani az uralkodó többszámában.

A kis népek még nem ismerték fel a veszély méreteit, de bátor és hitvalló kiállásuknak a Nyugat máris többet köszönhet, mint az izmaikat mutogató kolosszusoknak. A kis nemzetek, melyeket a kor halálraítélt, egymagukban őrzik Európát és a nyugati hagyományokat a jövő számára; pusztulásuk egyet jelentene a többszámra alapított erőszak végső győzelmével.

A kis nemzeteknek egyetlen ellenségük van: a kollektív nacionalizmus. Kis nép nem lehet imperialista, fennmaradását csak az emberi szolidaritás, a kultúra és a humánus biztosíthatja. Ha eszményeit megtagadva más utat választ, a kollektivum felszívja. Nyugat várakozó pillantása ma a kis népeken függ, kitartásuktól, bátorságuktól és emberi nagyságuktól várják a jövőt, mert a kollektív erőszaktól megszabadított holnap számára a kis nemzetek őrzik a szabadság, egyéniség, kereszténység «és emberi egyenlőség nagyszerű hagyományait.

VALLÁSOS ATEIZMUS

A jövő filozófusa napjainkat a nagy szintvállások korának fogja nevezni. Ma még csak alsó határát tudjuk megállapítani, valahol a XIX. század derekán; a végső csömör pillanata még bizonytalan távolból fenyeget s vele együtt a technikus közönségesség belső lehetetlenülése is. Ez a korszak végzetesen összekuszálta emberi viszonylatainkat, bár ezzel szintvállásra is kényszerített: ma már látjuk a különbséget kultúra és civilizáció, erkölcsi életrend és erőszak-morál; szellemi arisztokrácia és közönséges önkényuralom között. Az ember a Mindenség középpontjába helyezte önmagát és eszméit a porhoz alacsonyította, melyből csak teste vétetett. Tengernyi vérrel szennyezte be a nehezen kiküzdött méltóságot s az ideál helyett a szegényes célszerűséget tűzte pályadíjúl.

Az új ember nem tudott megbékélni önmagával és nem tudott egyességre lépni a teremtés

rendjével. Korunk uralkodó átlagemberének végső fokon ez a pszichológiai megfejtése. A gazdasági megoldások csődöt mondtak s hovatovább nem szégyen kimondani, hogy századunkban nem a nyersanyagok, hanem a lelkek válságáról van szó. A nyugati emberiség hosszú önmarcangolás után kénytelen felmérni saját határait és számot vetni Isten törvényeivel.

Teremtés, Kozmosz, Mindenség. Természet, világrend, életézés. íme, új név a történetben: Isten.

Nyugat gondolkodói ma már egyetértenek abban, hogy egy életforma válságát éljük. A közkeletű felfogás azonosítja a nyugati kultúra válságával és a római birodalom bukásához hasonló korfordulót jósol. Kultúránk és civilizáciánk, hagyományaink és szokásaink, művészetünk, remekműveink és bűneink, gépeink és gondolkodóink együtt süllyednének el jövőendő ásatások mélyébe, mert a válság egyetemes és segítség híján már gyógyíthatatlan. A történelmi analógiák veszélyes hasonlatokra csábítanak; hajlandók vagyunk elhinni, hogy életformánk valóban elöregedett és megérett a pusztulásra. Való igaz, a jelek azt bizo-

nyitják, hogy kultúránk lombozata elsárgult s gyökerei nem szívnek többé életadó nedvet. A jelenségek a nagy borúlátókat igazolják, pusztán egy kérdés marad válasz nélkül: miért mindez?

A következtetés, hogy a nyugati életforma saját vesztébe rohan, igazolható, de az alap-tételekről tüzetesebb vizsgálatra kiderül, hogy nem egyebek történelmi analógiák és hipotézisek elhithető keverékénél. A kereszténység adta a keretet mindahhoz, amit ma nyugati kultúrának, civilizációnak, világképnek és életformának nevezünk. Ókori hagyományainkat a kereszténység szívta fel, formanyelvünket a kereszténység alkotta s a mindenséggel való kapcsolatainkat krisztusi alapokra építettük. Amit ma európai gondolatnak hívunk, az az életforma síkjára fordítva: keresztény gondolat. Amit nyugati életformának hívunk, az egyetemes értelemben: keresztény életforma. A humánus, emberiség és magasrendű közösségérzet gondolata Nyugaton krisztusi tanítás. Az Európa-fogalom⁶⁶ csak jóval a

⁶⁸ Európán az újkor Európáját értem. Ami azelőtt volt, az nyugati történelem, de mai értelemben véve még nem európai. A nyugati szellem csak a középkorral ismerte fel európai határait.

kereszténység megalapozása után kezd kialakulni; az ókori világkép kitágul s az új civitas De már egy földrészt tud formába önteni. Az ókor összeomlása után a kereszténység törli fel újra a talajt, melyből egykor az „európai” kultúra fog kisarjadni és a kereszténység fáradozik múlt és jövő szintéziséen, mikor művészet, szellem, irodalom még járni tanulnak. Talán nem véletlen, hogy első, klasszikus értelemben vett műalkotásaink templomok, hogy az „európai” történelem első korszaka olyan meghitt és alapvető kapcsolatot tart a vallással és túlvilággal, mint sem azelőtt, sem azután a nyugati történelemben. A középkori lélek természetfeletti elemekből 3 egy istenfélő korszak megrendítő alázatából szövődött, a középkori ember, ki életének minden pillanatát Isten közvetlen közelében töltötte, az Alkotó dicsőségéért dolgozott, nem saját felmagasztalásáért. Mily megható a középkori ember alázatos hiúsága a festmények alján térdeplő művész alakjában s a korai középkor festőjének istenkeresése, ki még nem ismerte a távlat törvényeit, de pontosan fel tudta mérni az utat, mely a kozmikushoz vezet. Az újjászületett Nyugat embere először

érezte a keresztény világképet és csak azután saját határait; következésképpen életformája is a vallásos életérzéshez igazodott, s amit ma európai kultúrának és életformának hívunk, gyökerében nem más, mint egy elemi erejű vallási élmény egyetemes vetülete.

„Európa” – születése idejében – isten országa volt, melyben a lélek ügyéért esett a legtöbb aggodás és az Úr szolgálatáért a legtöbb fáradtság; társadalom volt, de túlvilági parancsoktól függött, melyekből csak a végtelenül jó és a végtelenül gonosz fogalmát érezte, – mint minden társadalom, mely még nem ismeri a távlatokat. Azóta a Nyugatnak nem volt a kereszténységhez fogható élménye, s a középkor kezdetéhez hasonló alapvető átalakulást csak napjainkban jósolnak ellenkező előjellel. Azt hiszem, erőszakolt és helytelen minden kísérlet a kereszténység és az európai életrend szétválasztására. Ne feledjük, hogy számunkra a, kereszténység igazi értelmében nemcsak vallás, hanem világkép, életforma és keret, mellyel elszakíthatatlanul egybeforrunk. Bármennyire szeretne a technikai civilizáció kora megszabadulni a „keresztény” jelzőtől, mely sok mindenre köte-

lez, az idegen szemében ma is a kereszténység elsőrendű ismertetőjegyük. (Itt gondoljunk arra, hogy kereszténység és Európa között valaha ugyanolyan viszony volt, mint még napjainkban is a mohamedanizmus, hinduizmus, buddhizmus és a Kelet között.) Úgy tetszik, hogy a premisszák változatlanok maradtak, csak mi változtunk; kultúránk a régi és forrásai is változatlanok maradtak, mi akarunk más forrásokat és új törvényeket keresni.

Visszatérünk a kérdéshez: miért száradnak el kultúránk gyökerei? Kevésbé anyagelvű korok ozámára nem lett volna nehéz a felelet: a kultúrát éppen az teszi kultúrává és egyetemessé, hogy gyökerei a transcendensbe nyúlnak. Valóban az életforma válságáról van szó. A keresztény életforma válságáról.

A klerikus kereszténység alkonyát éljük, A kereszténység politikai, gazdasági, társadalmi szervezete, másfélezeréves doktriner dogmatikus formájában már nem tudja alátámasztani saját eszmei tartalmát. Ez a szer-

vezet, – legnagyobb és legtökéletesebb az emberi történelemben, – egészen befutotta azt a pályát, melyet minden világi dolog akarva-akaratlanul végigjár. Az idő sohasem tud megbirkózni a szellemmel, de kikezdi minden anyagszerűt. A lélek viszonylatai sértetlenül bírják az évezredek, míg a szilárd halmazállapot lassan kikopik saját szerepéből. Ha szemügyre vesszük nyugati egyháztörténetünket a felvilágosodás kora óta, pontosan megfigyelhetjük, hogy a szervezet, a klérus, a földi forma körül folyik a harc. A kereszténység transcendens tartalma változatlan erővel él a lelkekben, miközben a formális vallás fokozatosan kicsúszik az élet súlypontjából.

A korai középkor erőszakos zűrzavarában megszilárduló klerikus kereszténység megélte a középkori virágzást, a gótika csodálatos istenközelségét, s a barokk pompásan alkonyodó férfikorát, hogy aztán egyre észrevehetőbben a lassú feloldódás felé induljon. A középkori ember még tisztán látja, hogy a vallás Istenhez vezető út és semmi egyéb. Isten az élet középpontja, minden érette van s vélt szándéka már könyörtelen törvény; a vallás tehát egyetemes szabály és az egész élet zsinór-

mértéke, korszerűbben: életforma. E vallás földi szervezete azonban közelség öncél, igen világos különbséget tudnak tenni eszköz és cél, forma és tartalom között. A földi szervezet az Egyház, keret és forma; közbenjáróként uralkodik, mint közvetítő hívei és a mindenható Isten között. Saját hatalma nincs, hiszen a szervezet csak segédeszköz. „Isten sehohsem annyira Isten, mint a lélekben! Minden teremtményben van egy szemcse Istenből, ám Isten valójában csak a lélekben isteni.”⁶⁷

A keresztény középkor embere számára a vallás pszichológiai értelemben valóban nem egyéb szükségszerű keretnél. Mai szóhasználatunkkal, – hátunk mögött százéves sivár intellektualizmussal – már különbséget tudunk tenni vallás és istenhit között. Nos, ebben az értelemben a középkori ember számára az istenfogalom az élet nagy élménye, Isten minden mozdulat végső célja; az emberiség sohasem állott távolabb a panteizmustól, mint a keresztény középkor virágzása idején. Egyszerűbben: Isten állott a vallás középpontjában.

⁶⁷ Meister Eckehart: Schriften. Auf S. Benedicto, Predigt über Jesus Sirach 45, I. Eugen Diederichs Verlag, Jena 1938, 280. 1.

ban. A személyes, kézzelfogható és tapintható Isten, ki ezerféle formájában, de mindig egységes és oszthatatlan lényegében jelen volt a cselekvésekben, gondolatokban és lelkekben. Lenyűgöző nagyságához képest minden eltörpült, még az a szervezet is, melyei saját szolgálatára teremtett. A történész a keresztény középkorban a pápaság és az Egyház nagy virágzását látja. Azt hiszem a pszichológiai történetírás egyszer bebizonyítja, hogy ez a felfogás túlságosan anyagelvű; Isten virágkora ez, mely csodálatos kiteljesedésében magához emel mindent, ami a transcendenssel összefügg. Mikor a mérhetetlen Isten, felfoghatatlan arányaival az élet minden pillanatában jelen van, az ember elveszíti szemmértékét s a földi dolgok jelentőségét a Teremtés arányaihoz méretezi.

A „sötét középkor” sem tett egyebet, mikor leüttette a tyúktolvaj jobbát körmenetben vonult csaló prédikátorok elé s az eretnektől még a vérpadon is megtagadta a szentségeket. A vérpad és máglya megszokott, hétköznapi megrovás, – de a szentségek megtagadása súlyos büntetés. Sötét középkor, vajjon mit tart

felőled a kollektív vérpadok XX. századi embere?

Földi ember nem tudhatta sokáig elviselni a középkori Isten lenyűgöző arányait. Isten megfoghatatlan, a vallás jelenvaló. Isten ritka pillanatok ünnepi adománya, a vallás parancsai a hétköznapokkal törődnek. Isten virtuális, de földi szervezete szemellátható. Isten a kiválasztottak élménye, a szertartás mindenkié. Istent önmagában imádni talán már a szentség első lépcsőfoka; Istent önmagunkban imádni a nagy lelkek szépséges jutalma. A hit közvetlen kapcsolat Istennel, a szervezett vallás közvetítő kapocs Isten és teremtmény között. A középkori szent példakép, az újkori szent már az égi rangsor egyik tagja, fontos közbenjáró, akit könnyebb megközelíteni a fenséges magasságban székelő Istennél. A történészek kedvelt pápasága a pszichológus szemében talán nem nagyhatalom, hanem az isteni mindenhatóság legtökéletesebb földi síkú megfogalmazása.

Amíg Isten a vallás gyújtópontjában volt, addig az élet a végzet földi mélységei és a természetfeletti megfoghatatlan magasságai között lebegett. Csak művész-kor oldódhatott fel olyan

tökéletesen az élmények élményében. A gótika tisztán tükrözi ezt az ars divinát (csodálatos korszellem), mely magában hordozza a művész minden esendőségét, csapongását és kristályos egyszerűségét. A középkori ember a földi kiterjedések közül csak a magasságot ismerte; a gót templom csúcsívei alatt, lábujjhegyen járó hívek emelték az ég felé tekintetüket.

A XIX. és XX. században, az építészeti utánérzések korában, a neogótika alig jutott szóhoz; a csúcsív fenséges fohászát az intellektus embere még betonban sem tudja megközelíteni.

A középkor véget ér, mikor a nyugati emberiség kikerül Isten közvetlen közeléből. Isten élménye lassan halványul, a tartalom elkopik, a forma egyre fontosabb. A középkor máglyára küldte híveit, ha véleményük volt; az újkor már az ellenvéleményt üldözi. Istenről nem lehet vitatkozni, de a vallásról annál többet; amíg Isten a középpont, a vélemény már eretnekség, de ahol a vallás a zsinórmérték, ott az ellenvélemény nagyobb bűn: lázadás. A kereszténység arca semmit sem változik, egyház és hívő kapcsolata továbbra is egyforma. De a hívő kapcsolata Istenével

alapjában megváltozik. Isten és hit fogalma mellé most a vallás és szertartás társul. A hívő fokozatosan elveszíti közvetlen kapcsolatát Istenével, a mindenütt jelenvaló Isten visszavonul a kegyhelyek, templomok és szertartások magányába. Az istenélmény állandó feszültségét esendő ember nem viselhette el, s a színpadiasan jelentkező újkor gyökeresen szakít a középkori szemlélettel: már nem az életet igazítják Istenhez, hanem az istenfogalom kezd apródonként az élethez igazodni. A keresztény Nyugat virtuális képe ebben a korban tagadhatatlanul megváltozik. Isten eltávozik a mennyekbe, a kereszténység pedig megrázó és lenyűgöző élményből lassan vallássá tisztul.

(Az indiai buddhizmus ebben az időben vívja harcát a hinduizmussal és brahmanizmussal. A buddhizmusnak nincs misztikája, csak vallás, míg a hinduizmus az emberi szellem és a világlélek egyesülésének nagy tanítását kínálja.) Kr. u. 800 körül kezdődik ez a folyamat, mely végül a merev buddhizmus teljes pusztulásához fog vezetni. Az emberi szellem és a világlélek egyesülése: programm

és világszemlélet, míg a késői buddhizmus nem tudott világnézetté fejlődni.

A virtuális síkon valami megváltozott. Adatokkal még ki sem lehet fejezni, de az élet már új formákat keres. Isten és ember, ember és vallás viszonyát újjá kell rendezni. Az új formát talán „klerikus hitnek” nevezhetnők, mert szintézisben akarja kifejezni a külterjes vallást és a megfoghatatlan, transcendens hitet. A kereszténység ettől kezdve valóban életforma, s némi politikai mellékízt is kap; Istentől függetlenül is zsinórmérték, a vallás parancsa egyenértékű Isten parancsával. Míg a középkor vallása egyszerű és spontán, az újkor vallása egyre bonyolultabb és szertartásosabb. Mind fontosabb a politikum, a fogalmazás és a szintvallás, következésképpen az érzékfeletti, a hitbeli élmény apródonként intellektualizálódik. Már be tudjuk bizonyítani, amit hiszünk, s ez a középkori világhépphez viszonyítva, mely csak hitt, már nem is annyira hit, mint bizonyítható tudás. A klerikus hit leszállítja igényeit, mikor a szintvalló szertartást bizonyítéknak tartja és formákat követel, ellenőrizhető formákat, megfoghatatlan élmények helyett.

Isten és ember a középkor vége óta nem tudott közvetlen kapcsolatot találni, a spirituális élmény szerepe egyre kisebb lett s az európai kultúra következő századaiban változatlanul kísért az elementáris vagy intellektuális Isten problémája. A technikai civilizáció átlagembere mai történelmi módszereink számára tulajdonképpen megmagyarázhatatlan jelenség. A történés síkján megtagadta saját előzményeit, s ezért a történetírás mindaddig nem adhat elfogadható magyarázatot a XIX. század derekán bekövetkezett változásokról, míg az események indítékait a történés síkján keresi. Mindaddig, míg történetírásunk nem tud megszabadulni az idő, tér és cselekmény uralkodó háromságától és nem fordul pszichológiai módszerekkel az élmény, a lélek és az időtől független, örökké változatlan ember felé, a technikai civilizáció kora egyértelmű lesz a nyugati emberiség eltévedésével és a nyugati civilizáció alkonyával. Azt hiszem, ma már a neveltség veszélye nélkül is ki lehet mondani, hogy korunk megfejtését nem a társadalomtudomány, jövedelemeloszlás, statisztika és technika szakkönyveitől kell várunk, mert a modern ember válsága akkor kezdődött,

mikor elvesztette Istenét. Ez az Isten adta a morált, világrendet és életérzést, ez az Isten szabta meg kétezeréves történelmünk követelményeit, ez az Isten olyan hatalmas és elementáris élmény, hogy nem volt jelzője, „Deus”; őreá építettünk és nélküle összeomlottunk

Az az állapot, melyet vallásos ateizmusnak neveztem, évszázados fejlődés eredménye, Míg a virtuális népvándorlás a történész számára csak előzmény nélküli társadalomtudományi halmazállapot, a klerikus és spirituális hit, elementáris és intellektuális Isten küzdelmét nyomon követhetjük a XV. század óta. Ha a XIX. század embere még valamilyen kapcsolatban lett volna Istenével, a technikai civilizáció közönséges kora sohasem következhetett volna el, mert csak hitetlen emberek építhettek fel olyan világot, mely megtagadja saját törvényszerűségeit és a kozmikust hasznossági szempontok szerint szabályozza.

A renaissance volt a spirituális hit első nagy lázadása a formalizmus ellen. Egyszerűsíteni kellett az Istenhez vezető utat és olyan

egyházat kellett teremteni, mely egy személyben foglalja össze Isten egyszerűségét és az ember bonyolultságát.

Míg a középkor embere megtagadja a földet és gótikus templomaiban anyagtalanul akar Istenéhez emelkedni, a renaissance a húsból-vérből való ember himnuszát énekli. A élet teljességét kínálja áldozatul és boldog nevetéssel köszönti a Teremtőt, ki a szépség egyszerű istene. A XVI. század más formákat kíván mint az első századok korlátlan odaadása, hiszen a renaissance-ember már tizenöt keresztény évszázad tapasztalataival indul útnak. És meg is találja Istenét, akit fenntartás és következmények, vallási szabályok és penitenciák nélkül lehet imádni, a szépség és harmónia Istenét. Nem lett volna humanizmus, ha ez az Isten nem hasonlítana meglepően antik elődeihez. Valóban, a renaissance vonzóereje oly nagy volt, hogy maga az egyház sem tudott ellenállni. Bőkezű pártfogója lett egy áramlatnak, mely mélyebb értelemben egyházellenes volt. De nem szükségképen történt, hogy – miután az egyházi szabályok ugyanekkor meglazultak – a papság elvilágiasodott, az erkölcsök pedig megromlottak. Funck-Bren-

tano kifejtette már a renaissaneekori erkölcsi hanyatlás gazdasági okait; ha az események nem találkoznak ilyen szerencsétlenül, talán már a XVI. században megoldódhatott volna ez a probléma, amely ma ismét életünk központi kérdése.⁶⁸

Ne feledjük el, hogy a renaissance-egyház természetes folyamat eredménye, s az csak az élet biológiai törvényszerűsége volt, hogy tizenöt évszázad alatt eljutott a stilitáktól VI. Sándorig. Sajnos, a renaissance-egyház mellékvágányra csúszott és a lázadni készülő erők iszonyú feszítőereje a reformációban robbant ki. Végeredményben a renaissance nagy kísérlete meddő maradt, s a tévútra terelődött spiritualizmus helyett a klerikus vallás maradt győztesként a porondon. Ez nem is ellentmondás, ha eszünkbe jut, hogy ezután a vallásháborúk százada következik, mikor katolikus és protestáns egyaránt „saját Istenét” védelmezi, valójában azonban a formáért, rendszerért és szertartásokért való huzakodásban folyik a keresztény vér. Nem a szertartás tényén, hanem mikéntjén akarnak változtatni.

⁶⁸ V. ö. F. Funck-Brentano: A Renaissance. Aetheneum, Budapest é. n.

(Nem a katolikus egyház csodálatos művészi érzékkel megalkotott szertartásaira gondolok itt.) Mélyebb értelmében használom ezt a szót, mely magatartást, modort és pózt jelent. Csak sajnálni lehet, hogy a reformáció, miközben meg akarta változtatni Isten külsőségeit, pusztítani kezdte az ősi istentiszteletet. Abban a pillanatban, mikor a szertartás probléma, már a lélek szertartásosságát jelenti, a bibliai vámos vallásos pózát, mely a középkori Isten trónusa előtt legfeljebb fintor lehetett volna. A kerekfejűek különben sem történelmünk legvonzóbb alakjai, mert a képromboló már nem illik bele olyan történetbe, melynek előző fejezete a grandseigneurök renaissancea volt. A reformáció további sorsa történetünk szempontjából meglehetősen érdektelen/ mert ellenkező előjellel folytatja a klerikus hagyományokat. Tagadhatatlan, hogy a reformáció jelentette az első lépést a nyugati ember felszabadulása felé. Az európai már tud beszélni, egy dobbantással már jelzi is akaratát, de tervei megvalósításához még nincs ereje. A hitújítás se vége se hossza háborúk forrásává vált és hitvallókat égetett el a máglyákon

melyeken az inkvizíció kínzóeszközeinek kellett volna elpusztulniuk.

A protestantizmus megjelenése mindenesetre világosan mutatja, hogy a klerikus vallás és a krisztusi istenhit a XVI. században meghasonlottak. Minden vallásalapításban nagyobb része van az Isten utáni váagnak, mint az apostolok fanatizmusának. A hitújítást sürgető, mindennél erősebb vágy hozta létre: az Isten közelségének vágya. Azóta a katolicizmus és protestantizmus párhuzamos pályája világosan megmutatta, hogy a XVI. század hol rontotta el történelmi feladatát: nem a vallást kellett volna egyszerűsíteni, hanem a szerkezetet. Nem az Istent kell a földi puritánság határai közé szabványosítani, hanem a vallást kell a mindenütt való Isten mérhetetlenségéhez egyszerűsíteni.

Helyes alap, hibás következtetések. Ráléptünk arra az útra, mely néhány évszázad alatt a nyugati vallások intellektualizálódásához vezetett. Földi síkon akartuk orvosolni a bajt, a formákon akartunk igazítani éppen akkor, mikor az igazi kérdéshez értünk és a nyugati kultúra, teljes nagykorúságát elérvén. Istenéhez akart fordulni.

A következő lépcsőfokok szinte önmaguktól adódnak, mert az ellenreformáció, a felvilágosodás és a természettudományos gondolkodás egyazon lelki magatartás fokozatai. Az intellektuális istenfogalom és a klerikus hit földi formaságokhoz kötött feltételei sohasem tudhatják megnyugtatóan elintézni az ember és a mindenség bizonytalan viszonyát. A középkori Isten a dogmák istenévé bonyolódott, s ha a vallás hittételei nem egyeznek a tudomány mindenkori állásával, Isten válik észszerűtlenné. Mivel a spirituális síkot régen elhagytuk, csak egészen emberszabású Istent veszünk tudomásul; ha ez az Isten nem hajlandó teremtményeihez idomulni, hitünk azonnal meginog. A klerikus hit embere nem enged meg Istennek semmi istenit.

A barokk elégedett pátosza már abból a biztos tudatból fakad, hogy Isten földi országát sikerült egyszer és mindenkorra berendezni. A barokk már nem tör az ég felé és semmit sem alapít ingatag csúcsívekre. Istent nem kell már a mindenség rejtélyes távlataiban kutatni, Isten itt van közöttünk és emberi minőségét hűségesen lehet tolmácsolni a kor eszközeivel. Ez a csökkentett Isten már nem feltétlen tekin-

tély, szabályozható, magyarázható és alkalmazható. Innen már csak egy lépés a felvilágosodás gúnyos megjegyzése Istenről, aki állami hivatalnok lett.

Míg ez a visszafejlődés! folyamat eljutott a XIX. század természettudományos gondolkodásáig, az egyházak homlokzata mögött olyasféle szerepcsere zajlott le, mely társadalmi síkon meglepően hasonlít a virtuális népvándorláshoz. A keresztények száma nem apadt, a felekezetenkívüliek száma nem szaporodott jelentősen, a nyugati félteke változatlanul keresztény maradt, ha lélekben nem is, forma szerint mindenesetre. A XIX. század végére befejeződik a vallási intellektualizálódás. Hitetlen és keresztényietlen emberek népesítik be a templomokat, öntudatos vallástagadók maradnak távol a szertartásoktól, ugyanaz a kereszténység, mely valamikor az egyházatyákat adta, csak vallásos és vallástalan ember között tud különbséget tenni, mert a hit síkján már nem tudja Istent megközelíteni.

A XIX. század második felében színre lép a technikai civilizáció átlagembere; semmi sem kellemesebb neki, mint egy világ, melyben jelszó lehet a természettudományos istentagadás. A klerikus kereszténység semmit sem mond az új embernek, aki már annyira elszakadt a kozmikustól, hogy a világ létezésében az istentelenség bizonyítékát látja. Az Isten, hit és vallás problémája másodrendűvé lesz, a kereszténység már nem gyakorlati kérdés, az „élet” rejtélyeit kell megoldani, s hogy Isten és mindenség már nem tartoznak e nagybetűs Élet kérdései közé, világosan mutatja, hogy a technikus átlagember sikeresen befejezte a világgép csökkenését.

A XIX. század második felének ateizmusa nyílt és leplezetlen. Nem kéri kölcsön a vallás köpönyegét. Vallásosnak lenni szégyen, még formai értelemben is, de a természettudományos istentagadás mégis a klerikus hit hagyományaira támaszkodik. Azt hiszem, az ember-szabású Isten, a feltételekhez kötött istenfogalom problémája sohasem merülhetett volna fel hívő korban, mely spirituális síkon akarja megközelíteni a Mindenséget. A XIX. század

embere elvesztette „hitét” a vallási szabályzatokban, a klerikus istentisztelet feltételeiben és előírásaiban; belátta, hogy a forma üres, tehát nélkülözhető. Pszichológiai értelemben ez a gondolatmenet eredményezte a természettudományos ateizmus nyílt istentagadását.

Azonban a tökéletesen társadalmasított együttélésben ez a nyílt istentagadás célszerűtlennek bizonyult. Bebizonyosodott (mint a történelemben mindig), hogy a vallás a kollektívum és az állam nélkülözhetetlen kelléke. Anyagi síkon kell megoldani az istenproblémát, mely így a vallásgyakorlat szabványosításává egyszerűsödik. „A prostitúció a polgári társadalom szociális intézménye lett, akárcsak az egyház, vagy a rendőrség” – kiált fel Bebel, mikor döntő érvet keres.

A XIX. század utolsó harmada óta a vallás és hit többé-kevésbé társadalomtudományi kérdés lett, a kollektívum közös ügye, a szó leganyagibb értelmében vett klerikus probléma. Ez a célszerű vallásosság pedig nem más, mint vallásos ateizmus, elegánsabb fogalmazásban. Isten nem társadalmakat teremtett, hanem embereket, nem testületekkel kötötte meg szövetségét, hanem halhatatlan lelkekkel.

Vajjon tényleg jelentéktelen mellékkérdés-e a hit és istenérzés olyan korban melyben az egyénnek már semmi elszámolnivalója nincs Istenével? A technikai civilizáció tudományos nyelvén ezt a kérdést így kellene fogalmazni: a nyugati kultúra és civilizáció, közgazdaság és morál válságáról van-e szó, vagy a lelkek megbillenéséről és a világkép összeomlásáról? Korunk vallásos ateizmusa világosan megfelelt, mikor a tömegbe verődött embert erősebbnek tartotta az egyetlen, távollévő Istennél. A távollévő Istennél, kivel már semmi dolgunk, létét elismerjük, mert így kívánja a társadalmi illemszabály, mert megszoktuk, hogy vallásunk legyen, míg korunk virtuális barbárai tovább építik díszes templomaikat, hogy megfizessék adójukat az ismeretlen hűbérúrnak. Isten lelke nem lebeg többé életünk felett, szeme nem őrzi már mozdulatainkat, a technikus ember önállósította magát a teremtésben, elvetette Istenét és megtartotta oltárképeit; de nem tudta, hogy az isten-élménnyel együtt életformáját is megtagadta.

A virtuális vallási válság tehát sokkal nagyobb jelentőségű, mint néhány évtizeddel ezelőtt gondolták. A XIX. század semmit sem volt hajlandó tudomásul venni, ami nem az anyag és esemény síkján játszódott le. Az a század, amely nem vette észre a virtuális népvándorlás közönséges tömegeit, természetesen azt sem látta, hogy évszázados folyamat érkezett végkifejléséhez. A XIX. század utolsó harmadában találkozott a virtuális népvándorlás közönséges embere és az intellektuális istenfogalom krízise.

E találkozás tragikumát az Egyház érezte meg először. Hirtelen azzal vádolták, hogy önhibájából elveszítette hatalmát a lelkek felett, hogy elavult és pusztulásra ítéltetett. A XIX. század virtuális forradalma legnagyobb ellenségének tartotta, pellengérré állította és a „szellem felszabadítását” el sem tudta képzelni az Egyház gyökeres kiirtása nélkül. Néhány évtized elegendő volt, hogy halomra döntse a természettudományos istentagadás vádjait. Az Egyház problémáján azonban ez mitsem változtatott, mert sokkal elvontabb természetű, semhogy politikai támadások felmérhették volna. Az, amit európai gondolatnak nevezünk,

nem egyéb, mint a keresztény gondolat. Nyugat a keresztény étoszt fejezte ki *egy* történelemmel és egy életformával. Mindannak, amit Nyugat másfél évezreden át alkotott, elgondolt vagy megálmodott, transcendens magva a keresztény gondolat. Ez a kereszténység mostanáig a klerikus formát igényelte, hogy betölthesse a nyugati lelkeket. Ezentúl spirituális formában kell megnyilatkoznia, újra meg kell találnia az Istent, akihez a lélek közvetlen ismereteivel is el lehet jutni nemcsak a vallás ismereteivel. Személyes istenélmény nélkül nincs kereszténység, kereszténység nélkül nincs Nyugat. A kereszténység Krisztus igéje nélkül csak külterjes vallás, Nyugat keresztény hit nélkül valóban nem más, mint kiégett, halódó civilizáció. A kereszténység válsága Nyugat válsága is.

Nyugaton a lélek és a Mindenség kimozdulnak helyzetükből, s míg az egyensúly helyre nem áll, a nyugati kultúra, – másfél évezredes spirituális szemléletünk csodálatosan művészi kifejezője – állandó veszélyben lesz. Csak a spirituális kereszténység mentheti meg Nyugatot a sokak előtt felködlő hanyatlástól, vagy színeváltozástól. Más forma nem adatott, új

vallás, vagy új szemlélet nem segíthet, mert elköteleztük magunkat a keresztény Istennek. És ha elérjük ezt az Istent, akiről lemállottak a földi szabályok, rítusok és korlátok, a Mindenség szeme nem fogja-e egyazon akolban látni egyazon pásztor juhait?

Az Egyház még nem késte le a nagy változást. Nem egyszer megmutatta, hogy válságos pillanatokban magára tud találni és ki tudja mondani a szót, melyet várnak tőle. Kétségtelen, hogy az intézményes Egyház hallatlan feladat elé került; egyetemességet hirdet egy szervezetlen, széthulló korban, a feltétlen Istent tanítja a virtuális népvándorlás emberének, aki tudomást sem akar venni Istentről. Nyugatnak ismét az ecclesia militansra van szüksége, mert az intézményes egyház vallási parancsai már nem tudják közvetíteni az istenélményt a közömbös átlagember felé. Mikor a technikai civilizáció az erőszak-morál nevében pusztít el mindent, ami nem közönséges, mikor a kozmikus életérzést hasznossági metafizikával akarják helyettesíteni, az egyház csak *egy* zászlót szentelhet meg. Azt a zászlót, melyre kétezer év vértanúi írták az Istennel való egyesülés misztériumát. Ebben

a korban minden szolga csak saját urát szolgálhatja, okosságból nem lehet megalkudni senkivel és a nagy szorongatásban fennhangon kell kiáltani az Úr nevét, hogy erőt adjon a veszendőknek és megfékezze a hatalmasokat. Azt hiszem a nyugati emberiségnek a cluny reform egyházán kívül nincsen egyetlen intézménye sem, mely szembezállhatna a valláson ateizmussal. Az egyház pedig nem siet. A kőszikla méltóságával várja a maga óráját, mert örökkévaló Krisztusban és halhatatlan gyermekeiben. Bizonyára közel van az idő, mikor a nyugati ember ismét Szent Péter sírjához fordul segítségért, mikor a templomok megtelnek imádkozó emberekkel, mert a hasznosági metafizika saját mennyiségtana szerint is eljut oda, hogy már elfogyasztott minden hasznosat. Vagyis eljut a csökkentett mindenség határához, hol a felesleges ismeretlen kezdődik. A technikai civilizációban pedig semmi sem feleslegesebb Istennél.

Az egyházat a közönséges népvándorlás embere sem fogja megbuktatni; mindig kortársa lesz az emberiségnek és bizonyos vissza fogja tudni adni a gazdátlan átlagembernek a mindenható Istent. De ha nem

tudná híveit az Isten jobbjára vezetni, roppant jelentősége összezsugorodnék, Nyugat pedig a feneketlen formalizmusban kereshetne új kifejezést és életkeretet.

A vallás keret Isten imádatához. A vallás bizonyágtétel és vállalás. Színtvallás az emberek felé, megalázkodás egy felsőbb hatalom előtt és a legfőbb áldozat Isten színe előtt. – Vallom, hogy Istent imádom! Vallom, Isten és ember előtt. Az egyetemes Istent imádom, a legfelsőbbet és egyedülvalót. Következé-
nyeivel együtt vallom és parancsainak engedelmeskedem.

A korai kereszténység története bizonyítja, hogy a vallást valóban ez a két elem teszi valossa; a vállalás és engedelmisség. Mert e két feltételt csak őszinte hittel és mélységes átéléssel lehet teljesíteni. Örömmel engedelmeskedni és helytállani magasrendű erények. Ebből a szempontból közömbös, hogy a parancsok, melyeknek engedelmeskedünk, valóban isteniek, vagy csak hipotetikusak. Lélektani szempontból az is mellékes, hogy törvényeink pseudo-parancsok, bálványok, vagy Isten kőtáblái. A vallásban nem Isten lényege nyilatkozik meg, a vallás nem önálló és füg-

getlen tartalom, csak hang, mely Isten dicsőségét zengheti. Mikor egy vallás vagy kultúra kifárad, szabályai megcsontosodnak, szertartásait szinte Istennel azonosítják, s mire a vallás odáig jut, hogy törvényt ül Isten helyett, már nemcsak híveit, de Istenét is az eretnekek máglyájára hurcolja. Csak Istennek van hatalma a lelkek felett, a vallásnak pusztán e hatalom hirdetése adatott meg. Ha a mekkai próféta szerényebb, a legszebb hitvallással ajándékozhatja meg az emberiséget: „Egy az Isten Allah és minden hívő az ő prófétája.” Ha a vallásból már hiányzik a vállalás és az engedelmisség, akkor nem hit, csak vallás s a próféta személye máris fontosabbá vált a személytelen Istennél.

Őszintén és élményszerűen csak Istent lehet megvallani, a vallást vallani annyi, mint ellopni Isten jelvényeit. A farizeusok és vámosok is tudnak vallást vallani, de az istenélmény földi virágkorát mindig a hívőknek köszönhetjük, akik nem felejtették el, hogy a nagy vallásalapítók nem a vallásban, hanem Istenben hittek mérhetetlenül.

A magyar nyelv ismét finom ösztönnel közvetíti a lényegét: vallás. Vagyis confessio.

Pontosabban talán nem is lehetne kifejezni Θ szó klasszikus tartalmát, a confessio lendületét, bátorságát és hűvös tartózkodását, mely sohasem fajulhat fanatizmussá. A vallás külső és belső keret, kifelé forma, befelé zsinórmérték, egyesíti Isten érzékfeletti jellegzetességeit az istenérzés földi síkú megvalósulásával. A szó igazi értelmében vett vallásoknál e két szerep egészen egyforma jelentőségű, hiszen ami Istenben érzékfeletti, az csak az anyagelvű szemlélet számára megfoghatatlan; a felderengő kozmikus életérzés biztatása, hogy a nyugati emberiség is felfedezi még azokat az érzékeit, melyek tapinthatóvá teszik a létező Istent.

Ha a tartalom fontosabbá válik a formánál, a vallás közvetlen istenkapcsolattá, szentséggé válhat, mely az intézményes vallás szemében eretnekség is lehet éppen azért, mert Isten és vallás nem azonos fogalmak. Mivel azonban a vallás nem a kiválasztottak, hanem a jószándékúak társulata, a kimerülő társadalmak első tünete az Isten távolodása; a forma elnyomja a lényegét s az öncélú vallás merev formalizmussá válik. Az egykori klasszikus confessio (Isten földi zsinórmértéke) ma külterjes és

lélektelen intézmény. Szertartás, mert a megbillenő társadalmak először érzékfeletti rendszabályokhoz nyúlnak, valósággal államosítják a lelkiismeretet, pedig ugyancsak bizonytalan, hogy Isten is vérpadra küldené-e az éhes gabonatorvajt?

A technikus ember elveszítette kapcsolatát Istenével; erről azonban nem a vallás tehet, mert a vallás nem öncélú valami, csak hang, mely az emberek fohászát közvetíti. A XIX. század viszolygott minden problémától, ha nem lehetett görcső alatt vizsgálni; a vallási válságot természetesen társadalmi kérdésnek tartotta és sietett megállapítani, hogy Isten létezése az elméleti szociológia szempontjából teljesen közömbös. Ez a tévedés segítette át a virtuális népvándorlást közönséges története legválságosabb korszakán, mert szentesítette a hasznossági metafizikát, erkölcsileg büntetlenné tette az erőszakot, hogy végül fölényes mozdulattal elintézte az Egyházat is, a módszeres erőszak legnagyobb ellenfelét.

A virtuális népvándorlás közönséges embere természetesen nem vehette tudomásul, hogy az élő vallás volt a nagy kultúrák alapanyaga. Mivel Isten a földi élet középpontja, körülötte

forog minden, ami a hétköznapokban fontos. Ami Istennek kedves, erény, amiben Istennek nem teliének kedve, halálos bűn. Történelmünk nagy korszakait a vallás ajándékozta meg életformával, a hindukat, egyiptomiakat csak úgy, mint a nyugati kereszténységet. A kultúra az életforma kiteljesedése, az életforma csődje a kultúra hanyatlása; a mohamedán kultúra akkor merült ki, mikor az Iszlám félretette a próféta kardját s nem indult többé szent háborúba, a latin világ pedig sorrendben először isteneit veszítette el, azután zárt életformáját, végül birodalmát. Az egyiptomi, indiai, kínai kultúra vallási elemekre épült; csak Nyugat ahistorikus átlagembere nem tudja, hogy hiába tagadjuk meg a történelmet, csökkentett világban nem élhetünk teljes életet. A nyugati kultúra alapjai sértetlenek, vannak tudósaink, művészeink és műélvezőink, de a vallásos ateizmus máris lehetővé tette életformánk felbomlását és talán kultúránkat is veszélybe sodorhatja.

A virtuális népvándorlás ugyan semmisnek nyilvánította Istent, mert nem látható szabad szemmel, a közönségesség kora mégsem lehet meg a Teremtő nélkül, mert mindig csak Isten

szélmalmait tökéletesíthetjük: a szél maga láthatatlan és változhatatlan.

A technikai civilizáció átlagembere feszült és ellenséges viszonyban él Istenével, akit szer-tartásos kalaplengetéssel üdvözöl a templomok kapujában.

Felületes pillantásra hajlandók vagyunk el-hinni, hogy a technikus vallásosság rejteget valamiféle istenkapcsolatot. Szívesen halla-nánk, hogy a virtuális népvándorlás egyszemé-lyes világképe is megőrzött valamit a kozmi-kus szemlélet nagyszerű távlataiból és a közön-séges hősnek is előlegezünk pillanatokat, mi-kor a mindenség gyermekének érzi magát.

Valójában a technikus ember önhitten és tehetetlenül áll saját élete előtt, mert önmagát zárta ki abból a világból, melyben földi létünk látszólagos céltalanságát egy Isten tekintélyé-vel cáfolhatjuk. Divatos közhely a francia for-radalom Legfelsőbb Lényének kigúnyolása; a gúnyolódok bizonyára nem veszik észre, hogy saját korukat állítják csak pellengérré, mert a

technikai civilizáció közönséges embere lényegénél fogva már semmiféle felsőbb lényt nem tud elismerni. Saját világában már minden oszthatót felosztott és minden érzékfeletti jelentéktelenné csökkentett; azt, aki mechanikus élete energiáit szolgáltatta, nem lehetett redukálni, tehát elmenekült előle és e menekülés megalázó gyávaságát azzal leplezi, hogy a teremtményt a teremtő elé helyezi és jöttment előkelőséggel fogadja el a természet erőit, nehogy valaha valakinek el kelljen számolnia. Főlényesen (szinte szemérmetlenül) birtokába veszi a világ hasznosítható részét, a honnan? – kérdését óvatosan elkerüli s mivel az erőszakra semmiféle felsőbb lény nem válaszol földöntúli méretű erőszakkal, az „erősebb” jogán tudomásul veszi, hogy a természet az ő kedvéért teremtődött.

Előkelőbb korok, melyek hajlamosak voltak az alázatosságra, bizonyára visszaborzadtak volna e kozmikus jöttmentségtől; a technikus átlagember magától értetődőnek tartja, hogy őbenne teljesedett ki a történelem, mert először tudta függetleníteni magát egy kiszámíthatatlan és rejtélyes felsőbb hatalom téveszméjétől. „Én vagyok többen!” – kiáltja Isten felé

a technikus ember kollektív öntudata és szilárdan hiszi, hogy szükség esetén az állítólagos Istent is ágyúi lőtávolába vonhatja. Sohasem látja, hogy vízműveinek hajtóanyaga ismeretlen forrásokból fakad, gazdaságos gázaiban és gejzireiben a célszerű energiától nem veszi észre a fenyegető tüzet, mert a hasznossági metafizika embere nem is tudhatja, hogy a természet nem engedelmeskedik, csak szeszélyesen eltűri a botcsinálta kényúr tapogatódzását. A technikus közönségesség előtt csak az erőszaknak van tekintélye, Isten pedig nem mutatja meg erejét, elvonatkoztatva létezik, valahol a kiküszöbölt mindenség távlataiban és a megvetett lélek zugaiban; legenda, mítosz és műszerekkel nem bizonyítható.

A technikai civilizáció önmagába zárt embere nem hihet egy bizonyíthatatlan Istenben. Ez a korszak csak a megnyilvánulás erejében hisz, csak a gigantikus többszám hatalmának hódol, az önmagában való erőt megveti, mert a kollektív hősiesség félelemérzet is, mely nem hisz tényekben, csak bizonyítékokban. „Akiről az emberek kérdezik hol van, s akiről azt mondják, hogy nincsen, abban higgyetek emberek, az Indra!” – írja

a Rgvéda-Szánhitá. íme egy hitvallás, mely az öncélú kollektívumban valósággal eretnecség. „Akiről az emberek kérdezik hol van, s akiről azt mondják, hogy nincsen”... Ki ez az Isten? Ki ez a száműzött, aki a világűrbe taszítottan, megtagadottan, mozdulatlan hatalmával mégis örökös védekezésre kényszeríti ezt a tökéletesen öncélú korszakot? A csillagos ég tapintható végtelensége, a gondolat szárnyalása, tagjaink mozgása, a lélek rezdülése, vagy a mítoszok ittfelejtett alakja? Kimondhatatlan és leírhatatlan, felfoghatatlan, látjuk az égbolt kék semmijében, a felkelő Napban, ezer arcából egyet sem ismerünk, létét nem bizonyíthatjuk és lényegét meg nem fogalmazhatjuk. Kétkelünk benne, megtagadjuk, kigúnyoljuk vagy megcáfoljuk, célunk és végzetünk marad, száműzhetjük, ám életünk minden pillanatában hangosan kiáltanunk kell: „Nincs Isten”, hogy el ne rejtőzzünk a nemlétező Úr elől a barlangok zugaiba és a sziklák odvaiba. Ő a világ lélekezete, félelem, melyről nem tudni, hogy valaki-e vagy valami, folyamat-e vagy állapot; kimondjuk a büszke szót: ember, s a rendeltetésre gondolva habozva hozzátesszük: teremtmény. Úr, rendjében por-

szemnek lenni már felmagasztalás és hivatás, arányait sohasem érzékelhetjük, mert homlokán élünk, s ha szemét keressük, csak orcája barázdáit láthatjuk, s bennük mindent, mit pillantásunk és ihletünk e létből érzékelhet.

Megtagadhatunk-e valakit, akit semmiféle fogalommal nem tudunk megközelíteni? Megtagadhatja-e eredetét valaki, ki saját minőségéről csak annyit tud, hogy teremtmény? Közeg, melyben lebegünk s mert halmazállapotát nem tudjuk elemezni, önmagunkról nézvéen önmagunkat, megtagadjuk lebegésünk törvényeit. A megszállottság ritka pillanatában talán érezzük szelíd simítását, hallani véljük elsuhanó sóhaját s az élet néhány kimondhatatlan másodpercében átéljük a Létezővel való egyesülés misztériumát, borzongva és a parány alázatával, mert életünk elhagyta az állapot korlátait, feloldotta az időt és elmerült abban, aki a béke és a Lét.

Harminc ezüstpénzért a kollektívum kezére adták őt, hogy beteljesítsék rajta saját végzetünket és besorozzák a hasznothajtó erőforrások közé. Minden kornak volt valami sajátos fogalma Istenről, igyekezett Isten földi arcát saját képére és hasonlatosságára formálni.

Hitetlen nemzedékek új istenek után néztek, a vallástalanok új szabályokat kerestek, cáfoltak, bizonyítottak, vagy tételesen tagadtak, de mindenképpen Isten körül keringtek és nem szégyenlették bevallani, hogy hitetlenségükben támaszra szorúlnak az Úr ellen. A technikai civilizáció átlagembere fölöslegesnek tartotta az istenfogalmat, az Urat magát pedig közömbösítette. A technikai civilizáció közönséges hőse Isten nélkül való. Ez az állapot semmiképpen sem hasonlítható össze a pogánysággal. A pogány imád valamit, leborul bálványa előtt és faragott képeiben mindazt elmondhatja a Teremtőről, amit Karnak, Abydos, Angkor-Vat s a Hagia Sophia papjai valaha elmondottak.

A technikus ember nem imád semmit; olyan síkra számúzte Istent, ahol teremtményeinek hasznosságához képest személyes léte mellékessé válik. Nem tudjuk, hogy megközelítette-e valaha emberi fogalom azt, akit Istennek nevezünk, mindössze annyit tudunk, hogy az emberiség legjobb erőit és énjé jobbik felét szánta e közelítésre. A technikai civilizáció még azzal sem fáradozott, hogy lerombolja elődei istenfogalmát; szokatlan nagylelkűséggel tudomá-

sul vette, hogy még élnek a közösség érzékfeletti hagyományai.

Azt hiszem, ez az állapot nem hitetlenség. Aki hitetlen, az nem közömbös, Istent tagadni cselekvés, mégpedig folyamatos cselekvés. Harc egy ismeretlen hatalom ellen, lázadás, tehát elvakult és kíméletlen. De ne felejtsük el, hogy a lázadó önkénytelenül is mindig ura körül forog, mert különben elveszíti minőségét és fogalmi jegyeit. A modern kollektívum nem lázad és nem vitatkozik, függetlennek érzi magát, nem ismer érzékfeletti jelenségeket és nincsen történelme.

Ezzel a legfontosabb kérdéshez és a vallásos ateizmus magyarázatához érkeztünk.

Isten nem véletlen a történelemben. Az Isten-fogalom pszichológiai szükségszerűség. Az egyes ember megtorpan saját élete előtt és elhagyatottságában segítő kezet keres. Ami az egyén számára az imádság, az a közösség számára a vallás erkölcsi ereje, összetartja és etikus feltételekhez köti a közösségi életet, mert megfellebbezhetetlen tekintély parancsait közvetíti. Közvetlen kapcsolatot kell találni azzal, aki a látható és láthatatlan világot megtestesíti, Istennel, aki természet, égbolt, szél, zápor,

szerepet, érzés, halál, mozdulat, minden. Nélküle az élet zűrzavar és tévút; Isten neve kiáltás, mely az idők kezdetén szakadt fel az emberből, aki csak teremtmény s önmagától nem tudhat eligazodni. A halál Isten nélkül előbb misztérium, azután rémület, Istennel természetes folyamat, mert ahol Isten természetes, ott a halált is túl lehet élni. (Soha ember sivárabban és meztelenebben nem halt meg, mint a virtuális népvándorlás embere. Soha ember nem rettegett úgy a megsemmisítő haláltól, mint a technikus hős.) Amíg Nyugat nem csökkentette a mindenség határait és nem fogadta el a hasznossági metafizika célszerű kozmoszát, a személyes Isten az élet közép-pontjában maradt. Amíg a nyugati ember világnézetre törekedett s vállalta az egyetemes szemlélet következményeit, az istenség fogalma nélkül nem tudhatta világát berendezni. Eljutni az istenséghez annyi, mint feleszmélni, rendszert keresni és tájékozódni a teremtésben. A történelem embere számára, aki vállalta teremtmény-volta következményeit, az istenfogalom jelenti az egyetemességet és a Lét oszthatatlanságát.

A technikai civilizáció emberének sikerült

olyan „világképet” teremtenie, amelyből ki-
maradt minden, ami egy Isten létezését pszi-
chológiailag szükségessé tenné.

A XIX. század közepén a világ valóban
„alapjaiban rendült meg”. A virtuális népván-
dorlás győzelmes átlagembere az anyag és a
célszerűség korlátai közé szorította az addig
ismert világot és az újjászervezett teremtésben
önmagát tette meg legfőbb bírónak és alkotó-
nak. A virtuális népvándorlás befejeztével
uralomra kerülő tömegember már nem Isten
kegyelméből valónak, hanem eleve elrendeltnek
érzi magát, s mivel csak gépekben tud gondol-
kodni, a világot hajtóerőnek, a természetet
mechanizmusnak, önmagát teremtőnek tartja.
Már a közönséges népvándorlás első évtizedei-
ben kiesett a nyugati életből minden, ami
spirituális. Lélek, túlvilág, szellem, lelkiisme-
ret, szeretet, eszmény és erkölcs a közösség
pedagógiai célzatú címszavai, az átlagember
kényszeredett fintorai a közelmúlt felé. Vegyük
szemügyre azokat az országokat, ahol már a
kollektív tömegember van uralmon; azonnal
kiderül, hogy valóban címszavakról van szó,
mert a tökéletesen közönséges tömegember nem
leplezi véleményét, s már nem beszél erkölcs-

ról, eszményről, lélekről. Istenről is csak akkor, ha üldözőbe veszi. A világ az átlagember körül forog, s ebben a világban valóban nincsen szükség Istenre.

A történelmi embert kételyek gyötörték, kutatott és elmélkedett, támadott vagy védekezett, de minden mozdulatában volt valami az érzékfeletti világból. Az átlagember világképében azonban nem fér el semmiféle kozmikus kapcsolat, a világot erőszakosságával és közönységességgel hódította meg, most pedig az óriás vállára kapaszkodott törpe hetvenkedésével, Istent akarja legyőzni s ehhez a megelőző támadást tartja legcélravezetőbbnek. A technikai civilizáció embere gyermekkorától fogva azt látja, hogy Isten csak szóbeszéd, lehet, hogy létezik, bizonyítása azonban fölösleges, mert a „gyakorlati életben” nincsen jelentősége. A termelés és fogyasztás alakulásába nem szól bele, az energiák feltárása nélküle történik, a mindennapi élet parancsai homlokgyenest ellenkeznek mindazzal, amit Isten parancsaként tanítanak, a világ mégis megy a maga útján, mégpedig igen hasznothajtóan. Úgy látja, hogy Isten törvényeit csak figyelmebe ajánlják, de senki sem várja el, hogy

kövesse is őket. Megelégedéssel tapasztalja, hogy a vallásnak már nincsen kényszerítő hatalma, s úgy érzi, hogy ezzel visszanyerte szabad akaratát. A technikus átlagember fontos vívmányként emlegeti a vallásszabadságot, bár összes szabadságai közül a vallás, – akármilyen vallás – gyakorlata az egyetlen, amellyel nem él. Megállapítja, hogy Isten társaságai egyre szerényebb igényeket támasztanak híveikkel szemben és bevallottan megelégszenek bizonyos külsőségekkel, mert a módszeresen istentelen világban a szokványos szertartás is dicséretreméltó szolgálat. Tudomásul veszi, hogy a kereszténység már nem zsinórmérték, a kozmikus törvényeket az emberi butaság elriasztó példáiként emlegetik, s tudósai biztosítják, hogy az anyagi természet folyamatos cselekvésébe semmiféle Istennek nincs beleszólása.

A technikus ember tehát pótolni akarja az istenfogalmat és a természet folyamatos cselekvésére építi életét. A természet rendjében nem lehet fennakadás, a természet már készen volt, mikor az átlagember színrelépett és változatlan lesz az idők végezetéig. Fogalmazásában a természet nem a teremtmények, hanem a

hasznosítható anyagok összességét jelenti, mivel pedig a hasznossági metafizika célszerű embere a világegyetemből csakis az azonnal hasznosítható anyagokat ismeri, számára az ember is nyersanyag. A technikus tömegember nem ismer testből és lélekből alkotott teremtményeket, mert a teremtmény fogalmát csak saját készítményeivel kapcsolatban hajlandó tudomásul venni. Isten lélektani szerepét átveszik a látható természet kiaknázható nyersanyagforrásai, a „természet magátólértetődő rendje”, az „evolúció törvénye”, mivel pedig a technikai civilizáció nem töpreng elvont kérdéseken, a hasznosítható anyagok tételes rendjét (a természetet) nem folyamatnak, hanem abszolút állapotnak tartja. A kezdet és vég kérdését így kiküszöbölte, az ítélkező Isten pedig tárgyaltalan az erőszak-morál korában.

Ebben az önmaga körül keringő világban az Isten-fogalom lélektanilag merőben felesleges; korunk társadalmasított együttélésében Istennek (szó, mely elvesztette fogalmi tartalmát) közigazgatási szerepet szántak azért, hogy egykori tekintélyével közreműködjék a technikus életcélok megvalósításában.

Ilyenformán a nyugati vallásokban felül-

kerekedett külterjes, szervezeti elemek már lényegét is jelentenek, mert az átlagember nem Istent keresi a vallásban. Vallásából semmit sem hajlandó vallani, vallása szabályait nem tekinti kötelezőnek, mert számára a vallás szokás, legfeljebb hagyomány. Ez mégsem farizeusság, az átlagember nem hazudja a valóságosságot. A győzelmes tömeg Isten és vallás fogalmát többé nem kapcsolja egybe. Az átlagember kiküszöbölte Istent, de a vallást, mint átmeneti rendszabályt egyelőre megtartotta; ezt az állapotot neveztem vallásos ateizmusnak.

A „sötét középkor” babonái végső fokon mindig visszavezethetők Istenre. A vallásos ateizmus azt bizonyítja, hogy a modern Nyugaton még a vallás sem vezethető vissza Istenre.

De Isten helyettesítése megoldatlan maradt. Mindenekelőtt találni kellett valakit, vagy valamit a győzelmes tömeg oltárára. Azt mondtam, hogy a technikus ember nem imád semmit. Valóban, azokban a távlatokban, hol az emberiség eddig Urát kereste, korunk hőse nem keres eszményeket; gondoljunk még egyszer a francia forradalom Legfelsőbb Lényére,

hogy felmérhessük az utat, melyet a nyugati átlagember a tökéletes hitelenségig megtett. A kollektív világrend tömegembere és átlagos elődje azonban mindennél jobban vágyódik valaki után, kiben saját vonásait, képzelt erényeit és közönséges eszközeit földöntúli nagytásban viszontláthatja. Ha a tiszta ész nem lenne diaszpórában, tudhatnák, hogy ezzel azt az Istent igazolják, akit kikergettek a csökkentett világból. Az ember Isten nélkül gazdátlan jószág, s ha a természetfeletti síkon nem talál Urat, önmagában keresi élete normáit. A virtuális népvándorlás a horda felmagasztal a s a ban keresi boldogulását és Isten fogalmi jegyeit a horda Góliátjára ruházta. Ezzel megszületik a kollektívum pseudó-istene: az ember-bálvány.

Ez az ember-bálvány magában hordozza mindazt, amit a közönségesség áradása a XIX. század közepe óta felszínre hozott. A tömegember tökéletes és hiánytalan istennek tartja, minősége szerint mégis bálvány, mert nem az imádat legfontosabb kelléke, hanem az áldozat. A kollektívum feltétlenül és határtalanul imádja gyermekének felcicomázott bálványát s ez nem is esik nehezére, mivel e hamis isten

hódolattal táplálkozik. Bálvány, mert felfalja saját gyermekeit s a kollektívumtól az élet teljességét követeli áldozatul.

Soha a nyugati történelemben Isten nem avatkozott annyira teremtményei életébe, mint a tömegember bálványa szolgálai sorsába. Ám ez a bálvány nem tud parancsolni, csak követelőzni és ezért nem úr, hanem csak despota. A kollektívum reáruházta Isten felségjogait; az ember-bálvány szószerinti értelemben élet és halál ura. A történelem főpap-fejedelem fél-istenei csak a halál urai voltak, elvehettek szolgálai életét, de csak felszínesen szabályozhatták. Az ember-bálvány, ki önmaga papja és sohasem teremtett életet, nem ismeri a lét értékét és mesterkél, hazug halál-mítosz felé tereli a kollektíven rajongó tömegembert. Lélektani szempontból nem más, mint a kollektív hősiesség neurotikusán elnagyolt kivetítése, s bizonyosság, hogy e megbillent korszak csak úgy találja meg egyensúlyát, ha a gigantizált huli-gánt ülteti a mérleg serpenyőjébe.

Míg az ember-bálvány fogalmával sikerült a közönséges kényurat a szeretet Istenének helyébe ültetni, az Isten-élményt az önműködő világrenddel kellett helyettesíteni. A tömeg-

ember számára elviselhetetlen volna *egy* Isten létezése, aki nem függ a szervezett közönségség kegyétől, ezért embereket ruház fel vallásos fogalmi jegyekkel, mert ez a bálvány csak addig Isten, míg nem előkelőbb nemtelen híveinél.

Következésképpen az ember-bálvány korlátlan önkényuralma csak átruházott hatalom, melyet a kollektívum nevében gyakorol. A közösség minden energia, nyersanyag és tökéletesség, egyszóval az eszményi lét forrása, minden, ami a kollektívumon innen, vagy túl van, csak másodlagos jelentőségű. A tömegember végső fokon mindig önmagát tömjénezi, s mivel csak nyájban látja magát, roskadozik önnön nagyságától. Azt hiszem, hogy a kollektív ember végső célja az autogenesis, a lázadókor pszichotikus álma, melyben a teremtő helyet cserél a teremtménnyel, ok az okozottal, miközben a kollektívum önmagát állítja elő valamely gyors és célszerű módon, Isten, Kozmosz és metafizika nélkül, megtermékenyülve a többszám és erőszak bálványozott hatalmától.

Alig volt a történelemben olyan ingatag oltárkép, mint a cselekvő Isten jogaival fel-

ruházott ember-bálvány. Trónját nem biztosítja történelmi hagyomány, jogfolytonosság, tekintélyét nem tudja erkölcsi parancsokkal megtámasztani, az engedetleneket pedig csak korlátlan erőszakosságával és kegyetlenségével tudja megbüntetni. A technikus tömegember azonban saját erőszakosságán kívül nem visel el más erőszakot, s mikor az ember-bálvány isteni jogait híveivel szemben akarja érvényesíteni, ledöntik talapzatáról. A modern bálvány emberi minőségét semmiképpen se tévesszük össze pl. a római császároknak járó adorációval. Az istencsászár lélektani értelemben közel sem volt annyira isten, mint a modern erőszak-hős: „a folyton pofozkodó ember”. Amikor a császárt érdemei és fennkölt tulajdonságai elismerésül az istenek sorába emelik, világosan érzékeltetik, hogy erényei már meghaladják a földi mértéket és a mitológia távlataiba emelik az imperatort, ki most már kétszeresen példakép. A XIX. században, tehát az ember-bálvány születése idején történelmi botránykő volt az istencsászár létezése; mai szóhasználatunkkal azt mondanók, hogy a cézárt életében szenttéavatták s ennek az antik világban minden bizonnyal volt nevelőhatása.

A modern erőszak-bálvány isteni jegyeit annak köszönheti, hogy istenien közönséges. Tökéletesen valósítja meg a technikus ember alantas eszményeit, de a csökkentett világban, melynek nincsenek emberi értelemben vett céljai, csak botcsinálta célokat tud unatkozó és elhagyatott hívei elé tűzni. Az ember bálvány természetfelettien erőszakos, és így híveit, kik eredendő félelemérzetüket sohasem tudják legyőzni, a biztonság érzetébe ringathatja.

Amíg a virtuális népvándorlás embere biztonságban érzi magát, valóságos extázisban imádja a bálványt, kit az első válságos pillanatban eltapos a fejvesztetten menekülő hívek áradata. „Ha valóban Isten vagy, tégy hitet mellettem és védelmezz meg!” – kiáltja a közönséges ember bálványa felé s ezért a technikus korszaknak gépei, fegyverei, tudósai mellé éppen a vértanúk áldozata hiányzik, jóllehet az ember-bálvány a kollektív vértanúságot fogadja el egyetlen áldozatul. Ez a kollektív vértanúság azonban csak az áldozatok szemében „erkölcsi” tett, valójában egy remegő pseudo-istenség rémtette, ki ingatag trónja védelmében pretoriánus-szerepet szán kiszolgáltatott híveinek. Az ember-bálványt az első

szellő ledöntheti, mert sohasem akad egyetlen ember, aki ezt a bálványt meg meri vallani.

Az ember-bálvány a látszat ellenére volta-képen személytelen. Tiszavirág hatalma gyorsan letűnik, de holnap már utódja támad, hogy tovább hordozza a technikus tömegember közönséges eszményeit.

Az ember-bálvány pusztá jelkép. Távolról valóban istennek látszik, önmagát függetlennek és korlátatlannak tartja, jóllehet csak keret, melyben a kollektívum saját tökéletességét imádhhatja. Ezt a hamis istenséget hívei teremtették, gondosan megszábták határait és megállapították minőségét, másszóval reáruházták az isten fogalmi jegyeit, de a legfontosabbat a közösség tartotta meg: a hasznossági metafizika korában már nem Isten a teremtő, hanem az ember. Íme a kollektív ember titkos vágya, az autogenesis.

A teremtőnélküli, önműködő célszerűen csökkentett világkép vezette el a technikai civilizáció emberét az új istenélményhez: a kollektív Én-Istenhez. A virtuális nép-vándorlás embere vakon hisz saját tökéletességében, de mivel önálló egyéniségéről fogalma sincsen, ez a tökéletesség mindenkor a közös-

ség erénye. A közönséges hódító ezen nem ütődik meg, mert zavaros szemléletében a tömeg felsőbbrendű és mindenható. Azt hiszem az önimádó technikus embernek egyetlen valóban mély élménye az a tudat, hogy a priori igaza van, elsősorban saját kételyeivel szemben. Ha meggondoljuk, hogy ez az esztelen lázadás éppen a természettudományos XIX. században kezdődött, felmérhetjük az átlagember szellemi zűrzavarát.

A kollektív Én-isten voltaképpen nem egyéb, mint a közösségi erőszak törvényesítése. Látuk, hogy a technikus átlagember szerkezete semmiféle istent nem feltételez; abszolútnak érzi magát, magátólértetődőnek, de mindenképp eredetinek. Isten jegyeit nem azért öltötte magára, mert bármilyen alacsonyrendű és szentségtörő formában, de szüksége volt valami felsőbb hatalomra, – nem, pusztán saját közönséges hatalmát akarta törvényesíteni elődje felségjelvényeivel és elejét akarta venni Isten lázadásának, mert az erőszak-hős, a kollektív Én-isten semmitől sem retteg annyira, mint az Isten visszatérésétől.

A kollektív Én-isten önmagából kiindulva célszerűsíteni akarta az életet. Ám míg a

születés és halál tényére nem talál elfogadható magyarázatot, a technikus átlagembert nem tudja meggyőzni saját tökéletességéről. Megfigyelhetjük, hogy a technikai civilizáció ezt az akadályt máris elhárította; a virtuális népvándorlás embere már nem születik és nem hal meg, ha az élet e két fordulópontját emberi és egyéni értelmében használjuk. A technikus lény új embertermelési terv keretében jön a világra, mint a közösség fontos alkatrésze, kire az elvégzendő közmunkáknál feltétlenül szükség van; s többnyire eszközei mellett múlik ki, „mint a köteleességteljesítés áldozata”, rövid, dicstelen és termelékeny élet után. Felületes pillantásra valóban ellentmondásnak látszik, hogy a közösség hihetetlen mennyiségben pusztítja azokat az embereket, akiknek géperejű előállítását önmaga követte. A technikai civilizáció jelszóvá tette a népszaporodást, hiszen a többszám ígézetében élő kor a nagyságot (akár népi, akár emberi értelmében) csak mennyiségileg tudja elképzelni. A kollektivum csak tömegével tud hatni, viszont pusztítani is kénytelen, mert a technikai civilizáció végső fokon önmaga könyörtelen kizsákmányolásából él.

Az az ember, akit termelési terv hozott a világra a közösség szolgálatában, egész életében a kollektívum törvényei szerint kénytelen igazodni, s nem választhat magának más sorsot, mint az erőszakra épült közösség kéréseivel végzetét.

Divatos közhely a gép istenítéséről beszélni. Azt hiszem, éppen az ellenkezőjéről van szó; Isten gépiesedik és a kollektív ember, aki önmagát ruházta fel a Teremtő erejével, önműködő folyamatokkal akarja helyettesíteni a születést, halált és életet.

A technikai civilizáció egyértelműen és erőszakosan szokta akaratát nyilvánítani; annál meglepőbb, hogy a vallásokkal kapcsolatban (használjuk itt a szót ismét „klerikus” értelmében) nem tudott határozottan állást foglalni. Az első technikus évtizedek nyílt vallásüldözése alábbhagyott, azóta a vallást eltűrik, vállvonogatással és érdektelenül ugyan, de fölösleges erőszakoskodás nélkül. Az átlagembert nem érdekli a vallás és amíg Istenről nem esik szó, kollektív magyarázatokkal talán pártolja is. Ahol azonban a virtuális népvándorlás már befejeződött, a tömegember szenvedélyes gyorsasággal tünteti el a vallás utolsó nyomait.

Isten a mindenségbe hullott, de emléke még világít, mint a tovatűnő üstökös uszálya s valami ködös, babonás legendával övezi a trónjavesztett uralkodó alakját.

Istent távol kell tartani egykori birodalmától; akár csendes tűréssel, akár hangos üldözéssel. Az átlagember babonás tartózkodással nézi a formaságokat, számára Isten csak esetleges veszélyforrás. De a tömegember, aki maga a szervezett közönségesség, fenyegetésnek érzi a vallást, nyitott kapunak, melyen Isten egyszer visszatérhet. Amint a virtuális népvándorlás a végkifejlés felé halad, Isten utolsó nyomait is eltünteti az együttéléseből, s mivel nem tudja, hogy a látható vallás és a „vallásos” ember elszakadt Istenétől, a vallás ellen támad, hogy semmi se emlékeztesse a „régirendre”. Az erőszak-hős jól tudja, hogy csak egyetlen valaki erősebb nála s ha Isten visszalopódzik a lelkekbe, a kollektív önimádat korának előbb-utóbb bealkonyul. A hasznosági metafizika embere Istent gyanít minden vallási szertartás mögött s ezért lerombolja a templomokat, hogy a veszélyes ellenségnek ne legyen hová visszatérnie.

A kollektív Én-isten: életszemléletté emelt

kozmosz téveszme. Annyit jelent, hogy a technikai civilizáció embere a többszám hatalmával akarja kormányozni a világ megmaradt töredékét és a keresztény Isten ittfelejtett emlékeivel akarja törvényesíteni az átlagember-bálványt, az ateista átlagember pedig saját képét akarja a tartalmatlan vallás középpontjába helyezni.

Az a tény, hogy a nyugati ember vallása üres formává sorvadt, hite pedig közömbös ateizmussá sekélyesedett, a kollektív szeretetlenségben mutatkozik legvilágosabban.

Amikor a nyugati átlagember szociális jelzőszavakkal pótolja a szeretet parancsait, leplezetlenül bevallja, hogy a keresztény Isten törvényét már nem tekinti kötelezőnek. A szeretet az egyénnel szemben odaadást jelent, a közösséggel, az idegen emberrel szemben könyörületességet; a technikus átlagember e két keresztényi kötelességet, sajnos, hallomásból sem ismeri, az irgalmas szamaritánus nevetségessé vált abban a korban, mely az erőszak mindenhatóságát hirdeti. A nyugati ember gyermekkorától hallja az emberszeretet üres közhelyét, de gyakorlati formáját sohasem ta-

paszthalhatja. „Ne hagyjátok, hogy gyermekeitek játékszernek nézzék a rovarokat, pillangókat és madárfiókákat” – írja a Tettek és Ítéletek Könyve a Sung-dinasztia korában (960-1227 Kr. u.) – „mert így életet pusztítanak el, ez pedig az ifjú szívekben felkelti a vérengzés és gyilkolás ösztönét.” Ezt a valóban keresztényi szemléletet a technikus ember határozottan megcáfolta, mikor a mennyiségben előállított embert kora ifjúságától kezdve az erőszak gyakorlatára oktatja.

Istent száműzték, de a közönséges hódító nem tudta, hogy ezzel feloldotta az élet és együttélés kötőanyagát is; szeretet, könyörület és humánus nélkül csak közös érdekek és közös ellenségek tarthatnak össze embereket, kik már nem felebarátok, nem embertársak, csak a társadalmasított együttélés egyirányba menekülő kényurái. A hasznossági metafizika csak annyi méltányosságot parancsol, amennyi a szociális eszme talmi parancsaiban elfér; ha a technikus ember szeretetre vágyódik, csak az érzelgősségbe és hamis romantikába menekülhet. „Szeresd felebarátodat, mint tennemagadat” – mondotta a keresztény Isten. „Ha érdeked kívánja, légy kímélettel!” – kiált a

technikai civilizáció haszonelvű embere, mert a hasznossági metafizika és az egyszemélyes világkép társadalmasított együttélése nem tudja, hogy mindannyian egyetlen Atya gyermekei vagyunk és az útszélen hagyott sebesült vére fejünkre száll akkor is, ha atyánkat megtagadván bálványt faragunk saját mentségünkre.

A vallási gyűlölködés tartósabb volt, mint a szeretet parancsa. Sokan azért hisznek az ernyedt és ateista vallások feléledésében, mert még képesek gyűlöletet szítani és egy nemlétező Isten formáságaiért még késhegyre menő harcokat tudnak kierőszakolni. Ne feledjük el, hogy a technikai civilizáció a szervezett gyűlölködés kora és minden alkalmat megragad szenvedélyei kitombolására; a vallási vita csak jogcím és ha a technikus ember vallása védelmében és nem ellenségek utáni vágyában kelne harcra, kitűnnék, hogy az Isten nélkül maradt vallásért karját sem mozdtaná.

A vallási gyűlölködés egykori szerepét a szélsőséges nacionalizmus örökölte és ha ezt a folyamatot ellenkező előjellel vizsgáljuk, lemérhetjük a XIX. századi ember útját a

spirituális életérzéstől a tökéletes anyagelvűségig. Az új isten, ki nem tud könyörületességre indítani, gyűlöltre gerjeszteni, vonzani és taszítani, a legnagyobb adománytól fosztotta meg a technikus átlagembert: a szenvedés megtisztító erejétől. Az új ember nem tud megalázkodni, nem tudja az abszolúthoz mérni önmagát, mert nem ismeri a végtelen fogalmát, nem tud ponttá zsugorodni a mindenségben, nem szenved saját gyarlóságától, csak kollektíven gyötrődik a technikus életrend állandó rengéseiben. Vagyis a szenvedés az élmény síkjáról a cselekmény síkjára terelődött, mert míg az egyén szenvedése megtisztulás, a közösség elégedetlenség, lázongás, forradalom, vagy alaktalan tömegszenvedély, de mindenképpen *tett* és nem valódi érzelem. A technikus ember elmenekül az élet apró szenvedései elől s mikor alázatosan magába kellene szállnia, hányaveti módon közömbösségét fitogtatja. Hiányzanak a nagy tragédiák, mert pátosz és végzet híján minden tragédia alantas bukássá, vagy nevetséges csöddé sekélyesedik. Az átlagember már saját színe előtt sem mer megállani és bánatát, gyászát, szenvedését a közösségre vetíti, mely kollektíven vesz elégtételt a sérelemért. Az új

hős nem ismeri emberi létünk törvényeit, tehát sérelmesnek érez minden szenvedést és kollektíven akarja megtorolni a lélek kínjait; így a közösség keserősége tömeghisztériává, az egyén szenvedése pedig visszataszító szenvedéssé válik. A lélek magányos vergődése korunk emberét nem segíti a tökéletesedés felé, az egyén karban kiáltja világgá fájdalmát, s különösképen egykori Istene nevére emlékezik, mikor apró sérelmeiért kárpótlást kíván. Mivel az egyéni élet felolvadt a társadalmasított együttélésben, az egyén legrejtettebb számadásait is csak a nyilvánosság előtt tudja elvégezni; ám az érzelem sokkal finomabb anyagból való, semhogy elviselné a piac ítéletét, s az egyén szégyenkezve érzi, hogy nevetségessé vált és országvilág előtt csúffá tették. A technikai civilizációban az egyén és közösség határai elmosódtak, az emberek egymásban élik életüket s a szenvedés már nem magánügy, hanem lázongás, pártütés az erőszak-hős hamis győzelmi mámore ellen; mivel pedig szenvedni haszontalan dolog, a célszerű életrend mélységesen megveti a lázadót. A technikus embernek a magány keserű órái nem jutottak osztályrészül, s az élet válságait

nem tudja önmagában megoldani; ezért egyre kevesebben lesznek a bölcsek és egyre többen a hivatásos bölcselkedők. A technikus ember arcáról hiányzanak a szenvedés mély barázdái, de a mechanizálódás mámorában nem tudja, hogy magányos óráiért a felszabadulás és megtisztulás örömét, a tökéletesedés lehetőségét és a boldogság ritka pillanatait kellett cserébe adnia.

Nem tud szenvedni, mert nem tud vigasztalódni. A könyörület törvényét nemcsak az erőszak-hős felejtette el, de a bálvány is, melyet saját képére és hasonlatosságára faragott. Az erőszak-hős nem mer szenvedni, mert az „égben” nincsen Isten, a megpróbáltatás óráiban senkihez sem lehet folyamodni, nincs simogató kéz és gyógyító szó. A bálvány önfeláldozást és engedelmességet követel, de nem ad távlatokat és nincs hatalma a szenvedés felett. Isten eltűnt és vele együtt az örök boldogság ígérete is. Az elhagyatott ember senkihez sem tud fohászkodni s riadtan menekül a szenvedéstől, mert senkitől sem remélhet megváltást s ha az állandó cselekvésben néha mégis kénytelen önmagával szembenézni, rövid pillanatokig fel tudja mérni sorsa vigasztalan-

ságát. Azt hiszem, e végzetes vigasztalanságnak nagy része van a technikus élet kietlen sivárságában.

A teremtő, ítélkező és rendszerető Istent pótolni tudták ember-bálványokkal, de a mennyei Atya könyörületessége a célszerű elmúlás pillanatáig hiányzik a tömegember életéből.

A vallásos ateizmus, mint lelkiállapot, annyit jelent, hogy Isten, kinek meglehetősen nagy szerepe volt önműködő világrendünk kialakításában, kiszorult saját világából. Mindaddig, míg az Úr el nem foglalhatja régi trónusát, az élet tragédia marad, szorongás és félelem, mert bármennyire tagadja is az erőszak-hős, Isten tragédiája a teremtmény tragédiája is.

„Számunkra az Isten” – írta Maeterlinck – „ha nem fejlődik, csak halott Isten. És ha Isten meghal, nem hal-e meg az is, ami bennünk halhatatlan?”

A KOZMIKUS ÉLETÉRZÉS

Brûler n'est pas répondre!
Rousseau.

Isten nem halt meg. Isten él, mert a kollektív átlagember ítélete nem tud ölni és nem tud teremteni. Isten elrejtőzött az erőszak elől, hogy megvárja, míg az új hős esztelen önhittségében elpusztítja önmagát. Azt hihetnők, hogy a technikus kor mélységes lelki válságából a Nyugat már nem találhat kiutat. Hogy az anyagelvű, ahistorikus, lázadó tömegember korszaka tönkre fogja tenni az európai civilizációt, s a vad gyűlölet semmivé fogja tenni a fehér ember nehezen kiküzdött hatalmát. Úgy tetszik, hogy a civilizáció, – az öncélúvá vált civilizáció – máris megrendítette a kultúra alapjait és a nyugati életet végzetes mechanizálódás felé sodorja. A visszafejlődés még mindig nem érte el mélypontját s az istenített

célszerűség helyrehozhatatlan zűrzavarrá változtatja a nyugati életet. A technikus ember megtagadja őseit, félreteszi hagyományait; Ortega szavai szerint „az európai ember egyedül áll, oldalán élő halottak nélkül, mint Peter Schlehmil az elveszített árnyéka nélkül”. Előlről kezdtünk mindent, amit más korok már befejeztek, de ugyanakkor leromboltunk mindent, amit más korok hagytak ránk örökségül. Korunk hetvenkedő hőse birtokába vette az életet, szabályozta a mindenséget, megtagadta az egyéni élet jogát és az erőszak erejével elhallgattatta mindazokat, akik nem akartak tömegben ujjongani a romokon. Neurotikus cselekvésvágyában évelővé tette a pusztulást, az élet elveszítette távlatait, a kollektív erőszak-hős számúzta az erkölcs törvényeit; bízhatunk benne, hogy ezt a korszakot a közönsegeesség mennybemenetele fogja nevezetessé tenni a történelemben.

Mégis, úgy látszik, a nagy tagadás kudarcba fog fulladni, s mielőtt még a virtuális népvándorlás befejezhetné romboló munkáját, az emberiség ma még alig hallható hangja el fogja nyomni a hangoskodó erőszak-hős emberfeletti lármáját. A kollektív átlagember, amint a min-

denség ellen hadakozik, saját nevetséges tragédiáját készíti elő. A múltat, humánusmot, felebaráti szeretetet a virtuális népvándorlás nem tudta kitörölni a lelkekből, mert a technikus ember csak az anyag síkján tudja kihasználni tömegeit és gátlás nélküli erőszakosságát. Amikor az ismeretlent átértékelte, ellenfeleit is szem elől tévesztette; az emberi ember, a szellemi Európa visszahúzódott a közönséges népvándorlás elől, mely máris győzelmét ünnepli, mivel senki sem akarja túlkiabálni. A technikus ember elhallgattatta a kérdezőket, mert egyetlen kérdésre sem tud megfelelni, létezésével akarja bizonyítani létjogosultságát és hatalmával szeretné elismertetni igazát.

„Brûler n'est pas répondre!” – írta Rousseau, keserű és fanyar gúnnyal, mintha előre látta volna, hogy mondása még egyszer zászlókra és hitvallók ajkára kívánczok.

Korunk az intellektus kora volt és ezt ne feledjük el, ha csodálkozva kérdezzük: hát senki sem akadt, ki az anyag síkjáról maga-

sabb szférákba vezette volna a nyugati emberiséget? A tudás és indokolás kettős bálványát imádtuk, önmagunkat fosztottuk meg a gyógyító távlatoktól, mert az ismeretlentől semmivel sem féltünk kevésbé, mint baljós és fenyegető ismereteinktől. A technikai civilizáció szellemi vezetője az intellektuel volt, minden hibájával és erényével; ez a tény akaratlanul is értékítélet és jelzi, meddig juthattak azok, kik jószándékkal ellentálltak a közönségesség áradásának. Semmi kétség, az intellektuel nem rokonszenves jelenség, akár a kispolgári tárgyilagosság, akár a botcsinálta tudálékosság megtestesítője, de elvitathatatlan érdeme, hogy a virtuális népvándorlás korában különbözni akart a többiektől. Ha a közönségesség korában etikus követelményekhez lehetne mérni az emberi cselekedeteket, bizonyára kiderülne, hogy az intellektuel elkülönülése nem hitvallás volt, és nem is erkölcsi tett; de nincs jogunk indítékokat vizsgálni abban a korban, mely minden elképzelhető célt már eleve szentesített s csak végeredmények iránt érdeklődik. Az intellektuel akaratán kívül bizonyosságot tett arról, hogy a tömegen kívül is lehet élni és alantas vágyak beteljesítésére végső esetben a

nyers erőszak helyett az értelmi fennhéjázást is fel lehet használni. Különbözött és ezzel szinte tisztázta magát a vád alól, hogy szellemi fegyvert adott a technikus barbarizmus szolgálatára. Az intellektuel nem látta, hogy korábban az ember és a mindenség egyensúlyi helyzete felborult, az anyagelvű szemlélet pedig a világ felbomlásához vezetett. Nem is láthatta, mert az anyag az átlagember és az intellektuel közös bálványa; azt sem láthatta, hogy az anyagelvűség a kereszténység eltelt századai után nem más, mint visszatérés az infantilis életérzéshez. Éppen a leglényegesebb ponton találkozott tehát az intellektuel a technikus élet hőisével, de az intellektuel nem tiltakozott, legfeljebb csodálkozott. A virtuális népvándorlás eltúrte, mert szilárdan hitt a gondolkodás közeli és természetes kihalásában, az intellektuel pedig hősi pózban védelmezte tudását, melyről tudta, hogy többé már senkit sem érdekel.

A technikai civilizáció már mindent befejezett, amit be kellett fejeznie. Elemeire bontotta a nyugati életet, elvette az emberi lét távlatait s megfosztotta az embert a magány drága pillanataitól. A kollektív végzet már hatalmába

kerített minden talpalattnyi földet, a fehér embernek már nincs hová menekülnie, ha egyéni sorsának akar engedelmessé válni. A virtuális népvándorlás tömegszerencsétlenségről-tömegszerencsétlenségre közeledik saját elmúlásához, és az összeomlás ijesztő arányának ígérkezik, mert a kollektív bűnökért kollektíven kell bűnhődni. Évtizedek óta néhány ember őrzi szíve felett Európát, a keresztény gondolatot és az erkölcsi élet vágyát; ezek az emberek borzadva látják, hogy a vég közeledik a nyugati kultúra, életforma, mindaz, amiért élni, szenvedni érdemes volt, a technikus kor neurotikus cselekvésvágyának esik áldozatul és a hisztériás erőszak-hős vérrel mocskol be mindent, amihez csak felszentelt kezek mertek közeledni.

A technikus ember sohasem tudta, hogy mindenért fizetni kell. Most sem látja, hogy birodalma összeomlóban van, hogy az összerombolt templomok, elpusztított múkincsek, megtagadott hagyományok és megszentelt ereklyék ideje, a jöttmentek uralma lejárt és új korszak van felkelőben. Az ember fel-emeli fejét, a csillagokba tekint, hogy arcán érezze a mindenség lehelletét, mikor visszatér

a történelemhez és Istenéhez, hogy újjáépítsen mindent, amit a technikus paradicsomból megmenthetett.

A lelkek mélyén feltörni készül a nagy sóhaj Isten felé. Az erkölcsi ember már szembe mer szállni a közönséges népvándorlással, nem szégyenli bevallani, hogy törvényeket keres, rendszert és összefüggéseket. A virtuális népvándorlás tömegei még nem fáradtak ki, az erőszak kora látszólag most áll virágjában, mégis úgy tetszik, hogy az igazi veszélyen túl vagyunk már és az, amit Ortega y Gasset a „tömegek lázadásának” nevezett, mégsem tudta meghódítani az élet teljességét. A társadalmasított együttélés saját tehetetlenségi nyomatékának esett áldozatul, a kollektívummá gigantizált ember nem fért el saját, szűk világában s unni kezdi a pusztítást, mert már nem hat az újdonság erejével. A technikus ember szabadulni akar sokszorosított önmagától és kollektív végzetétől: az erőszak-hős, ki önmagát mindig tömegnek látja, már a kollektívum ellen

fordul; annakidején az egyént támadta azzal az elszántsággal, mellyel most az „ellenséges” közösséget akarja kiirtani. Másszóval, a virtuális népvándorlás önmaga ellen fordult, mert már nincs más ellensége csak a közösséggé szervezett ember. Vegyük szemügyre ezt a különös öngyilkosságot. Ha a kollektív ember már a közösség és a társadalmasított együttélés ellen harcol, annyit jelent, hogy tudat alatt szabadulni akar a kerettől, a formától, melyért a világra jött. „Egyetemes, minden népnél szembeötlő tünetek bizonyítják a tömegek hatalmának rohamos növekedését... üres szó minden, amit felhoznak ellene” – írja Le Bon a XIX. század utolsó éveiben. „Lehetséges talán, hogy a tömegek felszínre vetődése a nyugati művelődés utolsó lépcsőjét jelenti, a teljes visszatérést abba a fejetlen, zavaros korszakba, mely úgy látszik következetesen megelőzi minden új társadalom keletkezését.” Fél-század alatt bebizonyosodott, hogy a virtuális népvándorlás, minden erőfeszítése ellenére sem tudta megvalósítani a tökéletes fejetlenséget. Az élet csírái megmaradtak, a közönségesség áradása csak azt tudta érzékelni és elpuszítani a kultúrából, ami kézzelfogható. Most azonban

a technikus átlagember saját uralma ellen lázad és ezzel új szóval gyarapítja történelmünket: a szabadság szinte már közhellyé vált jelszavával. Ez az üres szó, melynél gyűlölete-sebbet az átlagember elképzelni sem tudott, úgy látszik, visszanyeri régi értékét és újra elfoglalja helyét az emberi eszmények sorában. Az egyéni élet vágya egyre több ajakról hangzik fel, a függetlenség és szabad akarat megbecsülendő kiváltságok és a kollektív ember súlya alatt görnyedő technikai civilizáció elszégyenlett, de tagadhatatlan vágyódással tekint a szabadság és humánus ritka szigeteire.

Nyugot békére és törvényre vágyik. Szabadon akar rendelkezni saját életével, az idézőjelbe tett békét nyugodt és magától értetődő fejlődéssel akarja felcserélni és lázasan keresi az állandósult tragédia indítékait. A közönségesség áradása már nem képes elhallgattatni a humánusot, szerte Európában bátor kis nemzetek hirdetik fennhangon az emberi gondolatot, míg az öncélúvá lett, neurotikus kollektivum bukása felmérhető közelségbe került. A természet kimaradt ugyan a szűkített világtérből, ismeretlen eredetű bölcsességével mégis

irányítja a technikus életet, s bármit tegyen is a célszerű kollektívum, a természet gondosan öröködik az ember és a mindenség egyensúlyán.

Aki a technikus kor élettanát vizsgálja, kénytelen megállapítani, hogy ez az egyensúly felborult; valójában azonban éppen a megbillenés jelei bizonyítják, hogy szilárdabb, mint valaha. A technikai civilizáció a születést és a halált merőben statisztikai kérdésnek tartja; több embert akar, mivel pedig a teremtés misztériuma kívül esik a hasznossági szemléleten, előállítja az embereket. Az orvostudomány nagyjából megfékezte az ismert járványokat és meghosszabbította az életkort, A személy- és vagyonbiztonság megnövekedett., a sors meglepetéseit körülbelül kiküszöbölték. De ugyanez a korszak könyörtelen időközben el is pusztítja az előállított embereket, tömegben öli azokat, akiket kollektíven gyógyított, a betegséget, sorsot és korai elmúlást agyafűrt technikai eszközökkel pótolja és sikerült ezeket annyira tökéletesítenie, hogy hatásuk felér a pestis vagy éhínség egykori hatásával.

A technikus erőszak-ember azt hiszi, hogy legyűrte a kézzelfogható természetet és végre

észszerűsítette az életet. El sem tudja képzelni, hogyan élhettek elődei villanyvilágítás, távbeszélő és önműködő pisztoly nélkül, hogyan dolgozhattak, alkothattak és remélhettek azok, kik a halálra is merészelték gondolni. A természet megnyilvánulásait helyel-közzel szabályozni lehetett, de maga a természet nem engedelmeskedik a kollektív embernek, bármilyen tömegben és bármilyen igénnyel jelentkezzék is. A technikai civilizáció vegyi úton állította elő az új életformát. Kihívta a természetet, de a mérkőzést, úgy látszik, már nem éri meg; megcáfolta önmagát és bukásában a természet igazát hirdeti, a sors és rendeltetés legyőzhetetlenségét. Önmagának szabott törvényeket, s nincs messze a nap, mikor ezek a törvények fogják rombadönteni a korszakot, mely Istenen is erőt akart venni. Ez a korszak legfeljebb az intellektus síkjáig tudott emelkedni s mivel meg van győződve saját tökéletességéről, képtelen megérteni, hogy a technikai civilizáció miért fajult időzített szerencsétlenséggé. A statisztika, politika, társadalomtudomány és közgazdaságtan valamennyi kémszerét kipróbálta s mert nem talált megoldást, a lélek földi pályáját a táplálkozás és osztály kollek-

tív kérdésévé csökkentette. A nyomor, függőség és társadalmi igazságtalanság harci jelszó lett abban a korban, mely egyenlővé tette a jogokat, de eltörölte a kötelességeket, elpusztította a minőséget és felmagasztalta a mennyiséget, végül saját mindenhatóságától elvakultan közönséges tömegeinek egy világot ígért, melyet nem kell kiérdemelni.

A virtuális népvándorlás az erősebb jogán hódított és technikus világa egyszerűen az erőszak ténye volt, az ok és okozat törvényét tehát nem tudja érzékelni; társadalmi válságról beszél, jóllehet minden társadalom szükségszerűen válságba kerül ott, ahol a hatalmasabb jogán az erőszakot erkölccsé emelik. Értetlenül nézi végzetét és nem tudja, hogy e végzetet magában hordta; de hamarosan ráébred, hogy a törvény alól nem lehet szabadulni, mert a tönkretett százazrek Isten után kiáltanak, kit górcsöveikkel nem tudtak ki-mutatni.

Mindannak, amit a virtuális népvándorlás a XIX. század közepe óta megteremtett, össze kell omlania, hogy az unatkozó és elhagyatott nyugati ember ismét felkeresse nemtelen előnyökért cserbenhagyott életét, hogy a pusz-

tulásból bátorságot merítsen önmaga megcáfolásához, új utakat keressen a történelemhez és a végtelenhez, hogy felépíthesse a szabadság, egyéniség és humánus erkölcsi életformáját.

IRODALOM

- Andrássy Gyula* gr.: A világháború előzményei (Franklin Társulat, Budapest).
- Arkrigh* Frank: A technokrácia ABC-je (Rózsavölgyi kiadás, Budapest).
- Bergson* Henri: Die beiden Quellen der Moral und der Religion (Eugen Diederichs, Jena, 1933.).
- Bülöw*, Fürst v.: Deutsche Politik (Verlag von Reimar Hobbing, Berlin, 1916.).
- Brandes* G.: Lord Beaconsfield (Franklin Társulat, Budapest, 1910.).
- Chesterton* G. K.: Hagymányok és hazugságok (Révai, Budapest).
- Constant* Benjamin: Über die Gewalt. Aus dem Französischen übertragen und herausgegeben von Hans Zbinden (Herbert Lang, Bern, 1942.).
- Coudenhove-Kalergi* R. N.: Los vom Materialismus! (Paneuropa-Verlag, Wien, Leipzig, 1931.).
- Coudenhove-Kalergi* R. N.: Kampf um Paneuropa (Paneuropa-Verlag, Wien-Leipzig, 1925.).
- Coudenhove-Kalergi* R. N.: Stalin & Co. (Paneuropa-Verlag, Leipzig-Wien, 1931.).

- Coudenhove-Kalergi* R. N.: Europa erwacht (Paneuropa-Verlag, Zürich-Wien-Leipzig, 1934.).
- Coudenhove-Kalergi* R. N.: Europa ohne Elend (Paneuropa-Verlag, Paris-Wien-Zürich, 1936.).
- Coudenhove-Kalergi* R. N.: Totaler Staat – Totaler Mensch (Paneuropa-Verlag, Wien, 1937.).
- Dada Almanach*, hrsg. von Richard Huelsenbeck (Erich Reiss Verlag, Berlin, 1920.).
- Dános Árpád-Kovács* Gábor: A szociális eszmék fejlődése a modern szocializmusig (Pantheon kiadás, Budapest, 1925.).
- Die grosse Politik der europäischen Kabinette 1871-1914.* Sammlung der diplomatischen Akten des auswärtigen Amtes, Berlin).
- Eckehart*, Meister: Schriften (Eugen Diederichs, Jena, 1938.).
- Erman* Adolf: Die Religion der Ägypter. Ihr Werden und Vergehen in vier Jahrtausenden (Walter de Gruyter et Comp., Berlin-Leipzig, 1934.).
- Ferenczi* Imre: A munkások szervezkedése. Bevezetés a munkáskérdés ismeretébe (Benkő Gyula Grill könyvkereskedése, Budapest, 1919.).
- Ferrero* G.: Az ókori civilizáció bukása (Pantheon kiadás, Budapest, 1924.).
- Friedjung* Henrik: Harc a német hegeméniáért. (1859-1866) (A Magyar T. Akadémia kiadása, Budapest, 1902.).
- Fueter* Eduard: 1815-1920. Egy mozgalmas évszázad története (Dante könyvkiadó, Budapest, 1935.).
- Funck-Brentano*: A Renaissance (Athenaeum kiadás, Budapest).
- Gandhi*, Mahatma: Jung Indien. Aufsätze aus den Jahren 1919 bis 1922. Auswahl von Romain Rolland und

- Madelaine Rolland (Rotapfel-Verlag, Erlenbach-Zürich, 1924.).
- George Henry*: Haladás és szegénység (Athenaeum kiadás, Budapest, 1919.).
- Gray Ezio*: Mussolini gondolatai (Eligius kiadás, Budapest, 1928.).
- Grisebach Eberhard*: Die Schicksalsfrage des Abendlandes. Sturmzeit, Grundlagenbesinnung, Aufbaugedanken (Paul Haupt, Bern-Leipzig, 1942.).
- Groos Karl*: Fürst Metternich. Eine Studie zur Psychologie der Eitelkeit (I. G. Cotta'sche Buchhandlung, Stuttgart-Berlin, 1922.).
- Győrffy László*: Irányelvek az élet tudományához (Universitas, Budapest, 1942.).
- Herriot Edouard*: Vereinigte Staaten von Europa (Paul List Verlag, Leipzig, 1930.).
- Holm Torsten*: Krieg und Kultur. Entwicklung aus historischer Perspektive (Europa Verlag, Zürich-New-York, 1942.).
- Huizinga Jan*: Homo Ludens. Versuch einer Bestimmung des Spielelements der Kultur (Akademische Verlagsanstalt Pantheon, Amsterdam, 1939.).
- Huizinga Jan*: Erasmus (Benno Schwabe, Basel, 1941.).
- Huizinga Jan*: A középkor alkonya (Athenaeum kiadás, Budapest).
- Huizinga Jan*: Incertitudes. Essai de diagnostic du mal dont souffre notre temps (Librairie de Médecis, Paris, MCMXXXIX).
- Huizinga Jan*: Im Bann der Geschichte. Betrachtungen und Gestaltungen (Akademische Verlagsanstalt Pantheon, Burg Verlag, Basel, 1943.).
- Kovács Imre*: A kivándorlás (Cserépfalvi kiadás, Budapest, 1938.).

- Kunfi* Zsigmond: A másik út (Politzer kiadás, Budapest, 1911.).
- Lassalle* Ferdinánd: Alkotmány, Szocializmus, Demokrácia (Révai kiadás, Budapest, 1919.).
- Le Bon* Gustave: A tömegek lélektana (Franklin Társulat, Budapest, 1920.).
- Le Play*: A munkásviszonyok reformja (A Magyar T. Akadémia kiadása, Budapest, 1903.).
- Maeterlinck* Maurice: A tér élete (Révai, Budapest).
- Maeterlinck* Maurice: Die Sanduhr (S. Fischer Verlag, Berlin, 1936.).
- Mahatma Gandhis Leidenszeit* (Rotapfel-Verlag, Zürich-Leipzig, 1925.).
- Mann* Heinrich: Das Bekenntnis zum Übernationaler: (Paul Zsolnay Verlag, Berlin-Wien-Leipzig, 1933.).
- Mehring* Franz: Karl Marx (Organisationsausgabo DSAP, Prag, 1933.).
- Neergaard*, K. v.: Die Aufgabe des 20. Jahrhunderts. Die Bedeutung der modernen Physik und Biologie für das Verständnis der grossen Fragen unserer Zeit in Ethik, Religion und Politik (Eugen Rentsch Verlag, Erlenbach-Zürich, 1940.).
- Ortega y Gasset* José: A tömegek lázadása (Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938.).
- Otto* Rudolf: Das Gefühl des Überweltlichen (Sensus Numinis) (C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1932.).
- Roberts* Michael: Die Erneuerung des Westens (The Recovery of the West) (Europa Verlag A. G., Zürich, 1943.).
- Rolland* Romain: Das Leben des Ramakrishna (Rotapfel-Verlag, Erlenbach-Zürich, Leipzig, 1931.).

- Rolland Romain*: Mahatma Gandhi (Dante, Budapest).
- Rosenberg Alfred*: Der Mythos des 20. Jahrhunderts. Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit (Hoheneichen-Verlag, München, 1941.).
- Röpke Wilhelm*: Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart (Eugen Rent seh Verlag, Erlenbach-Zürich, 1942.).
- Rüssel Bertrand*: Ikarus oder die Zukunft der Wissenschaft (Drei Masken Verlag, München, 1926.).
- Rüssel H. W.*: Gestalt eines christlichen Humanismus (Akademische Verlagsanstalt Pantheon, Amsterdam, 1941.).
- Salazar Oliveira*: Békés forradalom (Athenaeum kiadás, Budapest).
- Schweitzer Albert*: Kultur und Ethik, I-IL (C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1923.).
- Schweitzer Albert*: Die Weltanschauung der indischen Denker (C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, MCMXXXV).
- Semjonow Juri*: Glanz und Elend des französischen Kolonialreiches (Deutscher Verlag, Berlin, 1942.).
- Sombart Werner*: Die gewerbliche Arbeiterfrage (G. J. Göschen'sche Verlagsbuchhandlung, Berlin und Leipzig, 1912.).
- Sombart Werner*: Sozialismus und soziale Bewegung (G. Fischer Verlag, Jena, 1924.).
- Spencer Herbert*: Einleitung in das Studium der Sociologie (Brockhaus, Leipzig, 1896.).
- Spengler Oswald*: Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte (C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, MCMXXXIX).
- Steinen Wolfram von den*: Glück und Unglück in der Weltgeschichte (Burg Verlag, Basel, 1943.).

- Szimonidesz* Lajos: Jézus Krisztus a harmadik birodalomban (Rekord kiadás, Budapest).
- Tagore* Rabindranath: Nationalismus (Kurt Wolff Verlag, München, 1921.).
- T of fanin* G.: Geschichte des Humanismus (Akademische Verlagsanstalt Pantheon, Amsterdam, 1941.).
- Väth* Alfons, S. J.: Die Inder (Herder et Comp. Verlagsbuchhandlung, Freiburg im Breisgau, 1934.).
- Vivekananda* Swami: Inana-Yoga, I-II. (Rascher-Verlag, Zürich, MCMXL).
- Wertheimer*: Békekongresszusok és békeszerződések a XIX. és XX. században (Athenaeum kiadás, Budapest, 1918.).
- Wilson* Woodrow: Az új szabadság (Révai, Budapest).
- Woynsky* Wladimir: Tatsachen und Zahlen Europas (Paneuropa-Verlag, Wien-Leipzig-Paris, 1930.).

TARTALOMJEGYZÉK

AZ ÉLET ARCULATA	11
Az átlagember megjelenése, a „tömegek kora”, a gyarmatosítás.	
A civilizáció belső hadiállapota, a béke meg- szervezése, háborúk a két világháború között.	
Az élet szürkülése – Az érzések alkonya – Mű- vészi gigantizmus – A ruházat.	
A nyelv mechanizálódása.	
A közhely.	
A TISZTA ÉSZ DIASZPÓRÁJA	59
A szempontok összekuszálása, fogalomzavar.	
A szakember.	
Szellemi tisztaság – A minőség halála.	
Az ahistorikus átlagember.	
A szaktudomány fénykora, öncélú gondolkodás	
Új eszmények: jólét, kényelem, gazdasági egyen- lőség – Az élet kiterjedése.	
A szellemi merészség már nem követelmény.	
Az ismeretlen átértékelése – A világkép lezáró- dása – Az új ismeretlen.	
Az életkép felbomlása.	

AZ ÁTLAGEMBER ÉLETTANA 97

Nyugati önszemplélet – Az átlagember feltűnése.

A misztikus „Gép” – Gép és társadalmi egyen-

lőség – A technikai civilizáció kialakulása -

Technokrácia és kollektívizmus – A jogok teljes egyenlősége.

Új embertípus – Az átlagember elhatalmasodása.

A virtuális népvándorlás – A középosztály fel-

bovlása – A polgárság.

Egy korszak, mely a saját utópiája – Az „etikos gátlás” – Az egyéniség elsovadása.

Versenyfutás a tökéletes közönségesség felé -

A kanonizált közönségesség – A kollektív erő-

szak morál – Az erkölcstelen erkölcs.

A menekülő átlagember – A kollektív egyéni-

ség – A közönséges autokrata.

A személyes élmény elvész – A kollektív élmény

- A pszichotikus cselekvésvágy.

A szerves unalom kora. – Az unatkozó átlag-

ember – Célszerű tett és szórakoztató elfoglalt-

ság – A Circus Maximus hangulata – Etikus

mérce és anetikus cselekvés – Az „esemény”

hipertrofiája.

A pszichotikus élet – Kollektív neurózis -

Pszichotikus veszélyérzet – A félelmetes élet.

Az infantilis átlagember.

A felelőtlen élet – Az egyén mindig áldozat -

A kollektív kényszertársulás.

Az élet alapvető önzése – Ismét az erőszak-

morál – Az egyszemélyes világkép – Az élet,

mint állapot – A szentesített önzés.

A szociális eszme pszichológiája.

Az intézményes gyűlölködés – Az erősebb joga
 — Póz és pátosz – Egyetlen érzés: a gyűlölet
 — Biztonságos élet és bizonytalan sors – Az élet
 proletarizálódása – A csökkentett egyéniség -
 Visszatérünk a gyűlölethez – A sors fel-
 morzsolódása.

Az utolsó pillanat lelkiállapota – Kollektív
 kegyetlenség – A középkor kegyetlensége -
 Tudatos brutalitás.

Minden tett rugója: a félelem – A kollektív hős
 és a kollektív hősiesség – Élj veszélyesen! -
 Izom- és szakismeret – A folyton pofozkodó
 ember – Új művészi eszmények – Az erőszak
 mennybemenetele.

A nacionalizmus – Kollektív gigantizmus és
 partikuláris nacionalizmus – A kispolgári nacio-
 nalizmus – Retorikai nacionalizmus – Sécurité
 - A patria – A kis népek hivatása.

VALLÁSOS ATEIZMUS 219

Eszmények helyett célszerűség, lélek helyett
 nyersanyag – Kereszténység, mint életforma -
 Isten országa – A keresztény életforma válsága.
 A klerikus kereszténység – A középkori vallás
 pszichológiai tartalma – Az istenélmény el-
 halványulása – A bizonyítható hit – Spirituális
 élmény helyett intellektuális Isten.

A renaissance, mint a spirituális hit lázadása
 – Reformáció – Az egyház szerepe – A vallás
 pszichológiai tartalma – Vallás Isten nélkül.

Az emberszabású Isten – A tömegbeverődött
 ember erősebb az egyedülvaló Istennél.

Erőszak Isten ellen – Hitetlenség vagy közöm-
 bösség – Az istenfogalom pszichológiai szüksé-

gessége – Isten, mint közhely – A pszeudo-
 isten – Az ember-bálvány – A horda fel-
 magasztalása – Az ember-bálvány pszicholó-
 giája – A kollektív Én-isten – A kollektív
 Én-isten, mint kozmikus téveszme – Isten szám-
 űzetése – A nevetségessé vált szamaritánus.

A KOZMIKUS ÉLETÉRZÉS 285

Az intellektuell szerepe – Múlóban a technikus
 erőszak kora – Mindenért fizetni kell.
 A megújulás tünetei.

